

Tonga

**LAO KI HONO PULE'I 'O E NGA AHI
NGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI 2021**

Lao Fika 3 'o e 2021

LAO KI HONO PULE'I 'O E NGAABI NGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI 2021

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I – TALATEU	9
1 Hingoa nounou mo e kamata ngaue'aki.....	9
2 'Uhinga'i Lea.....	10
KONGA 2 – KAU TUKUHAU	16
VAHE 1 – NGAABI FIKA TUKUHAU	16
3 Tohi kole ki ha TIN	16
4 Foaki 'o ha TIN.....	17
5 Ngaue'aki 'o ha TIN	18
6 Kaniseli 'o ha TIN	18
VAHE 2 – KAU FAKAFOFONGA	19
7 Ngaahi mo'ua mo e ngaahi fatongia 'o e kau fakafofonga	19
KONGA 3 – NGAABI LEKOOTI	20
8 Tauhi 'o e lekooti.....	20
KONGA 4 – NGAABI FAKAMATALA TUKUHAU	21
9 Fakahū 'o e ngaahi fakamatala tukuhaui.....	21
10 Tangi ki he Fakamaau'anga Tangi.....	22
11 Fakaloloa 'o e taimi ke fakahū ai 'a e fakamatala tukuhaui.....	22
12 Fakamatala tukuhaui 'oku fakahū totonu.....	22

KONGA 5 – NGAHI FAKAFUOFUA TUKUHAU 23

13	Fakafuofua 'iate ia pe.....	23
14	Fakafuofua tonounou.....	24
15	Fakafuofua fakalaka.....	24
16	Fakafuofua 'oku fakatonutonu.....	25
17	Tohi kole ki ha fakatonutonu ki ha fakafuofua 'iate ia pe.....	26

KONGA 6 – NGAHI TU'UTU'UNI FAKATUKUHAU 27

18	Fakamatala 'o e ngaahi 'uhinga.....	27
19	Aofangatuku 'o e ngaahi tu'utu'uni fakatukuhau.....	27

KONGA 7 – NGAHI LAUNGA MO E NGAHI TANGI 28

20	Fanongonongo 'o e launga ki ha tu'utu'uni fakatukuhau.....	28
21	Fakahoko 'o ha tu'utu'uni ki he launga.....	29
22	Toe siofi 'o e tu'utu'uni ki he launga 'e he Fakatonutonu'anga Tukahau.....	30
23	Tangi ki he Fakamaau'anga Lahi.....	31
24	Tangi ki he Fakamaau'anga Tangi.....	31
25	Fakahoko 'o e tu'utu'uni.....	31
26	Ngaahi tu'utu'uni fakalukufua felave'i mo e ngaahi launga mo e ngaahi tangi.....	32

KONGA 8 – TANAKI (COLLECTION) MO E TANAKI (RECOVERY) 'O E TUKUHAU 32**VAHE 1 – TOTONGI 'O E TUKUHAU 32**

27	Tukahau ko ha mo'ua ki he Pule'anga.....	32
28	Ngaahi kaunga mo'ua mo e ngaahi fakamole ki he tanaki tukuhau.....	33
29	Fakaloloa 'o e taimi ke totongi 'a e tukuhau.....	33
30	Mahu'inga 'o e tukuhau.....	34
31	Totongi Huhu'i.....	34
32	Malu'i.....	35

VAHE 2 – TOTONGI TUPU KI HE TOTONGI TOMUI 35

33	Totongi tupu ki he totongi tomui.....	35
----	---------------------------------------	----

VAHE 3 – TANAKI 'O E TUKUHAU TA'ETOTONGI 37

34	Founga ki he tu'utu'uni mo'ua ki hono tanaki 'o e tukuhau 'oku te'eki totongi.....	37
35	Tanaki 'o e tukuhau te'eki totongi mei he ngaahi fa'ahi kehe (third parties).....	37
36	Taha veteki fakalao.....	39
37	Tapuni fakataimi 'o e ngaahi 'api fakapisinisi.....	40
38	Mo'ua tukuhau ke totongi 'e ha kautaha.....	41
39	Ngaahi mo'ua tukuhau 'oku hiki.....	42
40	Tauhi ke tolunga 'o e ngaahi koloa.....	43
41	Puke mo e fa'ao 'o e ngaahi koloa.....	44

42	Ngaahi fakatonutonu ki he fa'ao fakalao	46
43	Tapui ke mavahe	47

KONGA 9 – NGAABI TOTONGI FAKAFOKI 48

44	Ngaahi totongi fakafoki	48
----	-------------------------------	----

KONGA 10 – NGAABI FAKATOTOLO MO E FAKA'ATĀTUKUHAI 49

45	Mafai ke hū mo kumi	49
46	Fakamatala 'oku fiema'u	51
47	Fakahoko 'o e ngaahi alea pau felotoi ki he tokoni fakangaue	52
48	Tohi Fakamo'oni Faka'atā Tukahau	53

KONGA 11 – NGAABI TU'UTU'UNI 53

VAHE 1 – NGAABI TU'UTU'UNI FAKAPULE'ANGA 53

49	Ha'i 'e he ngaahi tu'utu'uni fakapule'anga	53
50	Fakahoko 'o ha tu'utu'uni fakapule'anga	54
51	Fakafoki 'o e tu'utu'uni fakapule'anga	54

VAHE 2 – NGAABI TU'UTU'UNI TAAUTAHAI 55

52	Ha'i 'e he ngaahi tu'utu'uni taautaha	55
53	'Ikai tali 'o ha tohi kole ki ha tu'utu'uni taautaha	55
54	Fakahoko 'o ha tu'utu'uni taautaha	56
55	Fakafoki 'o ha tu'utu'uni taautaha	57
56	Pulusi 'o e ngaahi tu'utu'uni taautaha	57

KONGA 12 – NGAABI FETU'UTAKI, NGAABI FOOMU, MO E NGAABI FANONGONONGO 58

57	Ngaahi lea faka'ofisiale	58
58	Ngaahi foomu mo e ngaahi fanongonongo, fakamo'oni'i 'o e ngaahi tohi ngaue	58
59	Fakahū 'o e ngaahi tohi ngaue 'i he foomu 'oku fakangofua	58
60	Tufa 'o e ngaahi fanongonongo	59
61	Ngaue'aki 'o e founa tukuhau faka'elekitulonika	59
62	'Ikai ke uesia 'e ha fehalaaki 'a e fakalao	60
63	Fakatonutonu 'o e hala	61

KONGA 13 – PULE'I 61

VAHE 1 – POTUNGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI MO E TUTE 61

64	Potungāue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute	61
65	Kau 'ofisa tukuhau	61
66	Tuku atu 'o e mafai	62
67	Malu (Confidentiality)	62

VAHE 2 – FAKATONUTONU'ANGA TUKUHAU 64

68	Fokotu'u 'o e Fakatonutonu'anga	64
69	Fa'unga 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau	64
70	Founga ngaue 'i he Fakatonutonu'anga Tukahau	64
71	Tu'utu'uni 'a e Fakatonutonu'anga Tukahau	65
72	Pule'i 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau	65

VAHE 3 – LESISITA 'O E NGAHI FAKAFOFONGA TUKUHAU 66

73	Tohi kole ki ha lesisita fakafofonga tukuhau	66
74	Lesisita 'o e kau fakafofonga tukuhau	66
75	Fakafo'ou 'o e Lesisita	67
76	Ngaahi fetu'utaki mo e Minisita 'e he kau fakafofonga tukuhau kuo lesisita	67
77	Fakangatangata ki hono 'oatu 'o e ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau	68
78	Kaniseli 'o e lesisita fakafofonga tukuhau	68

KONGA 14 – NGAHI TAUTEA FAKANGAUE MO E NGAHI HIA TUKUHAU 69**VAHE 1 – NGAUE'AKI 'O E KONGA 14 69**

79	Ngaahi tu'utu'uni fakalukufua ki he ngaahi tautea fakangaue mo e ngaahi hia tukuhau	69
----	---	----

VAHE 2 – NGAHI TAUTEA FAKANGAUE 70

80	Ngaahi tautea fakangaue felave'i mo e ngaahi TIN	70
81	Tautea ki he 'ikai tauhi 'o e ngaahi lekooti	71
82	Tautea ki he fakahū tomui	72
83	Tautea ki he totongi tomui	72
84	Tautea ki he tonounou 'a e tukuhau	73
85	Tautea ki he fakamatala 'ikai mo'oni pe takihala	75
86	Tautea ki he sieke 'ikai totongi	75
87	Tautea ki he kalofi tukuhau	75
88	Tautea ki he 'ikai faipau mo e founga tukuhau faka'elekitulonika	75
89	Ngaahi tautea ki he tukuhau ngaue'aki	76
90	Ngaahi tautea kehe	77
91	Ngaahi tu'utu'uni fakalukufua felave'i mo e ngaahi tautea fakangaue	78

VAHE 3 – NGAHI HIA TUKUHAU 78

92	'Ika tauhi 'a e ngaahi lekooti totonu	78
93	'Ika ke fakahū ha fakamatala tukuhau	79
94	Ngaahi hia felave'i mo e tanaki 'o e tukuhau 'oku te'eki totongi	79
95	Ngaahi hia felave'i mo e ngaahi mafai fakatotolo	79
96	Ngaahi hia felave'i mo e ngaahi TIN	80
97	Ngaahi lekooti, tohi ngaue, mo e tohi ngaue kākā	80
98	Fakafaingata'ia	80

99	Ngaahi hia felave'i mo e kau 'ofisa tukuhau mo e kau ngaue 'o e Potungaue.....	80
100	Ngaahi hia felave'i mo e Fakatonutonu'anga Tukuhau	81
101	Ngaahi hia ki he tukuhau ngaue'aki.....	82
102	Ngaahi hia felave'i mo e kau fakafofonga tukuhau	83
103	Tokoni'i mo kaunga fai 'o ha hia tukuhau.....	83
104	Hia 'a e ngaahi kautaha.....	83
105	Ngaahi tautea 'o e ngaahi hia.....	84
106	Fakalahi 'o e ngaahi hia	84

KONGA 15 – NGAHI ME'A KEHE **85**

107	Ngaahi Tu'utu'uni.....	85
108	Fakapekia mo e fakahaofi	85
109	Fakataimi	86

LAO KI HONO PULE'I 'O E NGAahi NGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI 2021

Lao Fika 3 'o e 2021

**KO E LAO KE FAKATAHATAHA'I MO FAKALELEI'T 'A E LAO KI
HONO PULE'I 'O E NGAahi NGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI**

'Oku ou loto ki ai,
TUPOU VI,
'Aho 29 'o Siulai 2021.

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e
Pule'anga 'o pehe:

KONGA I –TALATEU

1 Hingoa nounou mo e kamata ngaue'aki

- (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu
Mai 2021.
- (2) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e Lao ni 'i ha 'aho 'e fakamahino pau 'e he
Minisita 'i he Fanongonongo 'e pulusi 'i he Kasete 'o hange ko eni –
 - (a) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e konga 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13
mo e 15 hili pe hoo fakalao'i 'o e Lao ni; pea
 - (b) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e Konga 14 'o e Lao ni 'i ha 'aho 'e
fakamahino pau 'e he Minisita 'i he Kasete.

2 'UHINGA'I LEA

- (1) 'I he Lao ni, tuku kehe 'o ka 'i ai ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga –
- "me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai"** 'oku 'uhinga ki ha me'angaue tohi mo'ua 'i he taimi 'o e fakatau 'a ia 'oku fakahu ki ai 'e ha taha tukuhau 'a e fakamatala felave'i mo e ngaahi tuku atu 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue kuo fakahoko 'e he taha tukuhau mo e me'angaue:
- (a) tuku atu ha tohi mo'ua fakapa'anga ki he tuku atu;
 - (b) kapau 'e tu'utu'uni 'e he Minisita, ke ne fakahoko 'a e fakamatala felave'i mo e tuku atu ki he Potungaue; pea
 - (c) 'oku fakamafai 'i he ngaahi Tu'utu'uni kuo tu'utu'uni;
- "polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai"** 'oku 'uhinga ki he polokalama 'oku taau ki hono ngaue'aki 'o ha me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau 'a ia kuo fakamafai 'i he ngaahi Tu'utu'uni kuo tu'utu'uni;
- "tukuhau 'o e ngaahi tupu makehe"** 'oku 'uhinga ki he tukuhau 'o e ngaahi tupu makehe ki he ngaue keli pe tukuhau 'o e ngaahi tupu makehe ki he petōlume 'a ia 'oku hilifaki 'i he Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007;
- "foomu kuo fakangofua"** 'i he'ene felave'i mo ha fakamatala tukuhau, tohi kole, fanongonongo, fakamatala, pe tohi ngaue kehe ke fakahū 'i ha lao ki he tanaki pa'anga hu mai, 'oku 'uhinga –
- (a) kapau ko e foomu ki he fakamatala tukuhau ko ia , tohi kole, fanongonongo, fakamatala, pe tohi ngaue kehe 'oku kau 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ki ha lao ki he tanaki pa'anga hu mai, ki he foomu ko ia; pe
 - (b) 'i ha me'a kehe, ki he foomu 'oku fakamahino pau mo pulusi 'e he Minisita 'i he uepisaiti 'o e Potungaue pe pulusi 'e he Potungaue ma'ae kakai ki ha fakamatala tukuhau ko ia, tohi kole, fanongonongo, fakamatala, pe tohi ngaue kehe;
- "'ofisa kuo fakamafai'i"** 'i he'ene felave'i mo hono fakahoko 'o ha mafai pau 'i he Lao ni, 'oku 'uhinga ki ha 'ofisa tukuhau 'oku fakamafai fakamahino pau, 'i he tohi, 'e he Minisita ke fakahoko 'a e mafai;
- "CEO"** 'oku 'uhinga ki he 'Ofisa Pule Ngaue 'oku ne tokangaekina 'a e tanaki pa'anga hu mai mo e tute;
- "kautaha"** 'oku ne ma'u 'a e 'uhinga tatau 'o hange ko ia 'i he Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007;
- "tukuhau ngaue'aki"** 'oku 'uhinga ki he tukuhau ngaue'aki 'oku hilifaki 'i he Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
- "ngaahi lao ki he Tute"** 'oku 'uhinga ki he Lao ki he Tute 2007, Lao ki he Tukuhau 'Ekisia 2007, mo e Lao ki hono Pule'i 'o e Tute mo e Tukuhau 'Ekisia 2007, pe ko ha lao 'e hoko hake ai 'a ia 'e ngaue'aki ki he Tute mo e 'Ekisia;
- "totongi fakakongokonga 'o e tukuhau pa'anga hu mai"** 'oku 'uhinga ki hono totongi fakakongokonga 'o e tukuhau pa'anga hu mai 'oku ala totongi 'i he Vahe 5 'o e Konga 8 'o e Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007;

“tukupau pa'anga hu mai” ‘oku ‘uhinga ki he tukupau pa'anga hu mai ‘oku hilifaki ‘i he Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007;

“totongi tupu ki he totongi tomui” ‘oku ‘uhinga ki he totongi tupu ‘oku hilifaki ‘i he kupu 33;

“tautea ki he totongi tomui” ‘oku ‘uhinga ki he tautea ki he totongi tomui ‘a ia ‘oku hilifaki ‘i he kupu 83;

“tokotaha veteki fakalao” ‘oku ‘uhinga ki ha taha kuo fakanofa pe ‘oku ne fakahoko ngaue ‘i he lakanga ko e tokotaha veteki fakalao, taha fakahoko mo'ua, talāsiti-‘i-he-mo'ua-hulu ‘oku ‘ikai lava ‘o totongi, tokotaha-mōkesi-‘oku-ne-ma'u, pe ko e tokotaha fakahoko tohi tuku pe tokotaha ‘oku ne tokanga'i ha koloa ‘a ha pekia;

“Minisita” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita ‘oku ne tokangaekina ‘a e tanaki pa'anga hu mai mo e tute;

“Potungaue” ‘oku ‘uhinga ki he Potungaue ‘oku ne tokangaekina ‘a e tanaki pa'anga hu mai mo e tute;

“tu'utu'uni ki he launga” ‘oku ‘uhinga ki ha tu'utu'uni ‘oku fakahoko ‘e he Minisita ‘i he kupu 21(1) pe lau kuo fakahoko ‘i he kupu 21(6);

“tautea” ‘oku ‘uhinga ki ha tautea ‘oku hilifaki ‘i ha lao ki he tanaki pa'anga hu mai;

“taha” ‘oku ‘uhinga ki ha taha taautaha, talāsiti, kautaha, pule'anga, pe kautaha fakavaha'apule'anga ‘a e kakai;

“ngaahi lekooti” ‘oku kau ai –

- (a) ha tohi ‘akauni, tohi ngaue, pepa, lesisita, fakamatala pa'anga fakapangike, tohi tali totongi, ‘inivoisi, vausia, aleapau pe felotoi, pe tohi Tute fakahū; pe
- (b) ha fakamatala (information) pe fakamatala (data) ‘oku tauhi ai, pe ‘i ha me'angaue tauhi fakamatala faka'elekitulonika ‘o fakatatau ki he'ene ha ‘i he kupu 45;

“fakafofonga tukupau kuo lesisita” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku lesisita ko ha fakafofonga tukupau ‘i he Vahe 3 ‘o e Konga 13;

“fakafofonga” ‘i he'ene felave'i mo ha taha, ‘oku ‘uhinga ki ha taha taautaha ‘oku ne tokangaekina ‘a hono tokanga'i ‘a hono hu mai pe totongi atu ‘a e pa'anga pe sino'i pa'anga ‘i Tonga ni ko e fakafofonga ‘o ha taha pea kau ai ‘a e me'a ni –

- (a) ki ha kautaha kaungā ngaue pisinisi (partnership), ki ha taha kaungā tonu (partner) ‘oku ‘i he kautaha kaungā ngaue pisinisi;
- (b) ki ha talāsiti kau ai ha koloa ‘a ha taha kuo pekia, ko e taha talāsiti (trustee) ‘o e talāsiti (trust) mo e tokotaha fakahoko tohi tuku pe tokotaha ‘oku ne tokanga'i ‘a e koloa ko ia;
- (c) ki ha kautaha, ki he ‘ofisa pule ngaue, ki ha talekita, pe sekelitali ‘o e kautaha;

- (d) ki ha taha 'oku 'ikai nofo 'i Tonga, ki ha taha 'i Tonga ni 'oku ne pule'i 'a e ngaahi me'a 'a e taha ko ia 'i Tonga ni, kau ai ha pule 'o e pisinisi 'a e taha ko ia 'i Tonga ni;
- (e) ki ha taha tukuhau 'oku lau ki ai 'i he kupu 36, ki he taha veteki fakalao 'oku felave'i mo e taha tukuhau 'i he kupu ko ia;
- (f) ki ha taha 'a ia 'oku 'i ai hano fakafofonga ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007, ki he fakafofonga; pe
- (g) ki ha taha, ko ha taha taautaha :
- (i) kuo tu'utu'uni 'a e Minisita, 'i he fanongonongo tohi ki he taha taautaha ko ia, 'o fakaha ko ha fakafofonga 'o e taha ko ia ki he ngaahi taumu'a 'o e ngaahi lao ki he pa'anga hu mai; pe
- (ii) 'oku lau ko e fakafofonga 'o e taha ko ia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai;

“lao ki he pa'anga hu mai” 'oku 'uhinga –

- (a) ki he Lao ni, Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007, mo e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
- (b) ki he lao ki he Tute, Vahe 7, 'i he kupu 33 mo e Vahe 1 Konga 13;
- (c) ki ha ngaahi tu'utu'uni pe lao tokoni kehe 'oku fa'u 'i he Ngaahi Lao 'oku 'uhinga ki ai 'i he palakalafi (a) mo e (b);

“tu'utu'uni 'e ala 'eke'i” 'oku 'uhinga ki ha –

- (a) tu'utu'uni pe tu'utu'uni 'oku lau 'e he Minisita 'i ha tohi kole ki hano fakatonutonu 'o ha fakafuofua'i 'iate ia pe 'i he kupu 17;
- (b) tu'utu'uni launga; pe
- (c) tu'utu'uni 'a e Minisita 'i he kupu 74,75, pe 78;

“me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau” 'oku 'uhinga ki ha me'angaue faka'elekitulonika 'oku ne lekooti 'a e ngaahi fakatau mo e fakamatala felave'i mo ia;

“kaungā mo'ua” 'oku 'uhinga ki ha mo'ua 'a ha taha ('a ia 'e lau ko e “mo'ua tefito”) 'oku ala mo'ua ki ai ha taha kehe 'i he kupu 7, 35(11), 36(4), 38(1), 39(1), pe 40(10);

“fakafuofua'i 'iate ia pe” 'oku 'uhinga ki ha fakafuofua kuo lau ia kuo fakahoko 'e ha taha tukuhau ki hono fakafuofua 'iate ia pe 'i he kupu 13;

“fakamatala fakafuofua 'iate ia pe” 'oku 'uhinga ki ha –

- (a) fakamatala ki he 'inasi 'o e ngaue keli 'i kilisitahi 'i he kupu 67C pe ko ha fakamatala ki he 'inasi 'o e petōliume 'i he kupu 67O 'o e Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007;
- (b) fakamatala tukuhau 'o e ngaahi tupu makehe ki he ngaue keli 'i he kupu 67L pe ko ha fakamatala tukuhau 'o e ngaahi tupu makehe ki he petōliume 'i he kupu 67X 'o e Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007;

- (c) ha tukupau pa'anga hu mai pe fakamatala tukupau 'o ha pisinisi iiki 'i he kupu 68 'o e Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007;
- (d) ha fakamatala 'i he kupu 74 'o e Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007;
- (e) ha fakamatala tukupau ngaue'aki 'i he kupu 21 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003;
- (f) ha fakamatala fakahu ki mu'a 'i he kupu 10; pe
- (g) ha fakamatala kehe 'oku fakamahino pau ko ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe 'i he lao ki he pa'anga hu mai;

“taha tukupau fakafuofua 'iate ia pe” 'oku 'uhinga ki ha taha tukupau 'oku fiema'u ke ne fakahū ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe;

“tukupau pisinisi iiki” 'oku 'uhinga ki he tukupau pisinisi iiki 'oku hilifaki 'i he kupu 8 'o e Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007;

“tukupau” 'oku 'uhinga ki ha tukupau, tautea, pe totongi tupu ki he totongi tomui 'oku hilifaki 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, pea kau ai 'a e ngaahi me'a ni –

- (a) ngaahi totongi (royalties)keli maka mahu'inga 'i kilisitahi pe petōliume 'oku hilifaki 'i he Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007; pea
- (b) ta'ofi 'o e tukupau; pe
- (c) totongi fakakongokonga 'o e tukupau pa'anga hu mai;

“tu'utu'uni kalofi tukupau” 'oku 'uhinga ki he –

- (a) kupu 66 mo e 67 'o e Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007; mo e
- (b) kupu 34A 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003;

“vaha'a taimi tukupau” 'i he'ene felave'i mo ha tukupau, 'oku 'uhinga ki he vaha'a taimi 'a ia 'oku lipooti ai 'a e tukupau ki he Minisita mo –

- (a) hono ta'ofi 'o e tukupau, ki he vaha'a taimi 'a ia 'oku felave'i mo e ta'ofi; mo
- (b) hono totongi fakakongokonga 'o e tukupau pa'anga hu mai, ki he vaha'a taimi 'a ia 'oku felave'i ki ai 'a e totongi fakakongokonga ko ia;

“ngaahi fakamole ki he tanaki tukupau” 'oku 'uhinga ki he ngaahi me'a ni –

- (a) ngaahi fakamole ki hono tanaki 'a e tukupau te'eki totongi 'a ia 'oku lau ki ai 'i he kupu 27(3);
- (b) ngaahi fakamole 'o e ngaue 'i he kupu 41 ki hono puke 'o e koloa; pe
- (c) ngaahi fakamole 'o e fakatonutonu ki ha fa'ao fakalao 'i he kupu 42;

“fakamatala tukupau” 'oku 'uhinga ki ha fakamatala (kau ai 'a e ngaahi fakamatala tanaki atu mo e fakafehoanaki) 'oku fiema'u ke fakahū 'i he lao ki he pa'anga hu mai pea kau ai ha fakamatala ta'ofi ki he tukupau 'oku fiema'u ke fakahu 'i he kupu 85 'o e Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007;

“Fakatonutonu’anga Tukahau” ‘oku ‘uhinga ki ha Fakatonutonu’anga Tukahau ‘oku fokotu’u ‘i he kupu 68;

“fakafuofua tukuhau” ‘oku ‘uhinga –

- (a) ki ha fakafuofua ‘iate ia pe, fakafuofua tonounou, fakafuofua fakalaka, fakafuofua ‘oku fakatonutonu, ko ha fakafuofua ‘o e tautea, pe ha fakafuofua kehe ‘oku fa’u ‘i ha lao ki he pa’anga hu mai; pe
- (b) ki ha fakahā ‘e he Minisita ‘o e mahu’inga ‘oku totonu ke totongi ‘e ha taha ‘ikai nofo fonua ‘oku ‘o’ona pe nō vaka ‘i he kupu 73(1)(b) ‘o e Lao ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2007;

“tu’utu’uni tukuhau” ‘oku ‘uhinga ki ha –

- (a) fakafuofua tukuhau, kehe ange mei ha fakafuofua ‘iate ia pe;
- (b) tu’utu’uni kehe ‘a e Minisita ‘oku fakahoko ‘i he lao ki he pa’anga hu mai ‘i ha me’a ‘oku tuku ki he fakakaukau, loto ki ai, fakangofua, pe tu’utu’uni ‘a e Minisita, kae ‘ikai kau ai ‘a e ngaahi me’a ni –
 - (i) ha tu’utu’uni ‘a e Minisita ‘oku kaunga ki hono fa’u ‘a e founa ki hono fakahoko, pe tataki ke a’u ki hono fakahoko ‘o ha, fakafuofua tukuhau, pea ko e tu’utu’uni ko ia kuo pau ke lau ko e konga ‘o e fakafuofua tukuhau;
 - (ii) ha tu’utu’uni ‘oku ala ‘eke’i;
 - (iii) ha tu’utu’uni ‘oku fakahoko ‘i he kupu 37, 40, 41, 42,43 pe 45; pe
- (c) tu’utu’uni ‘oku fakahoko ‘e he Minisita ‘i he lao ki he Tute;

“ofisa tukuhau” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita, CEO, Tokoni CEO mo ha ‘ofisa ‘o e Potungaue ‘oku fokotu’u ‘i he Lao ni;

“taha tukuhau” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ko ha –

- (a) taha tukuhau koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e Lao ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2007;
- (b) fakafongonga ta’ofi;
- (c) taha ‘oku ala tukuhau ki he ngaahi taumu’a ‘o e Lao ki he Tukahau Ngaue’aki 2003; pe
- (d) taha ‘oku ala mo’ua ki ha tautea pe totongi tupu ki he totongi tomui;

“fika tukuhau” pe **“TIN”** ‘oku ‘uhinga ki ha fika faka’ilonga ‘o e taha tukuhau ‘a ia ‘oku foaki ki ha taha tukuhau ‘i he kupu 4;

“tukuhau ‘oku te’eki totongi” ‘oku ‘uhinga ki ha tukuhau ‘oku te’eki ai ke totongi ‘i he ‘aho ke ‘osi ki ai hono totongi pe, kapau kuo ‘osi fakaloloa ‘e he Minisita ‘a e ‘aho ke ‘osi ki ai hono totongi ‘i he kupu 29, ‘a e ‘aho kuo fakaloloa ke ‘osi ki ai hono totongi ;

“fakafongonga ta’ofi” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku fiema’u ke ta’ofi ‘a e tukuhau mei ha totongi ‘i he Vahe 4 ‘o e Konga 8 ‘o e Lao ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2007; mo e

“**ta’ofi tukuhau**” ‘oku ‘uhinga ki he tukuhau ‘oku fiema’u ke ta’ofi mei ha totongi ‘i he Vahe 4 ‘o e Konga 8 ‘o e Lao ki he Tukuhau Pa’anga Hu Mai 2007.

- (2) Fakatatau ki he kupu si’i (3), ‘oku “**kaungā ngaue**” **ha toko ua** koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e Lao ni kapau ko e va ‘i he vaha’a ‘o ki naua ‘e malava fakapotopoto ke pehe ‘e ngaue ‘a e taha ‘o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino, ngaahi kole, ngaahi fokotu’u, pe ngaahi faka’amu ‘a e taha ki he kaunga ngaue taha, pe ‘e malava fakapotopoto ke pehe te na ngaue fakatouosi ‘o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino, ngaahi kole, ngaahi fokotu’u, pe ngaahi faka’amu ‘a ha taha kehe.
- (3) ‘Oku ‘ikai ke hoko ha toko ua ko e ongo kaungā ngaue koe’uhi pe ko e mo’oni’i me’a koe taha ko e taha ngaue pe ko ha taha ‘oku ne fakafongonga’i ‘a e taha ‘e taha kaunga ngaue pe ko kinaua (third person).
- (4) Kae ‘ikai fakangatangata ‘a e fakalukufua ‘o e kupu si’i (2), óku kaunga ngaue ha tokoua ‘o kapau –
 - (a) ko e taha ko e hoa pe kainga ‘o e taha kaunga ngaue ‘i he ‘uhinga angamaheni ‘i Tonga ni, tuku kehe ‘a e taimi ‘oku fiemalie ai ‘a e Minisita ‘e ‘ikai malava fakapotopoto ki ha taha ‘ia kinaua ke ngaue ‘o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino, ngaahi kole, ngaahi fokotu’u, pe ngaahi faka’amu ‘a e taha ‘e taha;
 - (b) ‘oku kau ha taha, fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu, ‘i he tataki, pule’i, pe sino’i pa’anga (capital) ‘a e kaunga ngaue;
 - (c) ‘oku kau ‘a e taha tatau, fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu, ‘i he tataki , pule’i, pe sino’i pa’anga (capital) ‘a kinaua fakatou’osi; pe
 - (d) ko e taha ko ha talāsiti pea ko e taha kaunga ngaue ‘oku ma’u monu’ia ‘i he talāsiti ‘o fakafou ‘ihono fakahoko ‘o ha mafai fakanofu pe kehe ange.
- (5) Koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e kupu si’i (4), ‘oku kau ha taha, fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu, ‘i hono tataki pule’i, pe sino’i pa’anga ‘a e taha kaunga ngaue kapau –
 - (a) ko e taha ‘oku ‘uluaki fakahā ‘o tatau ai pe ‘iate ia pe pe fakataha mo ha kaungā ngaue pe ngaahi kaungā ngaue ‘i ha tohi kole ‘i he kupu si’i (2) ‘oku ne pule’i fakahangatonu pe fakafou ‘i ha taha pe ha ni’ihi tu’u vaha’a –
 - (i) ‘a e peseti ‘e 50 pe lahi ange ‘o e mafai fili ‘i he taha hono ua kuo fakahā;
 - (ii) peseti ‘e 50 pe lahi ange ‘o e totonu ki he ‘inasi ‘i he tupu mei he kautaha pe ngaahi totonu ki he pa’anga hu mai ‘oku ala totongi ‘e he taha hono ua kuo fakaha; pe
 - (iii) ‘a e peseti ‘e 50 pe lahi ange ‘o e totonu ki he sino’i pa’anga (capital) ‘i he taha hono ua kuo fakahā; pe

- (b) ko e taha 'oku 'uluaki fakaha 'oku ne ala fakahoko hono pule'i 'a e ngaahi tu'utu'uni fakakautaha 'a e taha hono ua kuo fakaha.
- (6) 'I he taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e Lao ni ki he ngaahi taumu'a 'o ha lao ki he pa'anga hu mai, ko ha lea 'oku 'ikai ke faka'uhinga'i 'i he Lao ni 'oku ne ma'u 'a e 'uhinga 'oku ne ma'u ki he ngaahi taumu'a 'o e lao ki he pa'anga hu mai ko ia.

KONGA 2 – KAU TUKUHAU

VAHE 1 – NGAHI FIKA TUKUHAU

3 Tohi kole ki ha TIN

- (1) Fakatatau ki he kupu si'i (2), kuo pau ke tohi kole 'a e ni'ihi ko eni ki he Minisita ki ha fika tukuhau ("TIN") tuku kehe kapau kuo 'osi foaki ki he taha ko ia ha'ane TIN –
- (a) ha taha kuo 'osi tohi kole ki ha laiseni pisinisi; pe
- (b) pe ha taha kehe 'oku ala mo'ua ki he tukuhau 'i ha lao ki he pa'anga hu mai.
- (2) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) ki ha taha 'oku 'ikai nofo 'i Tonga kapau ko e ma'u'anga pa'anga hu mai mei Tonga na'e ma'u 'e he taha ko ia 'o fakatatau ki he tukuhau pa'anga hu mai 'i he kupu 6 'o e Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007.
- (3) Kuo pau ke kole ha pule ngaue ki ha TIN ma'ae taha ngaue 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 14 mei he 'aho na'e hu ai 'a e taha ngaue 'o ngaue mo e pule ngaue tuku kehe kapau kuo 'osi foaki ha TIN ki he taha ngaue, pea fakakakato 'e ha tohi kole 'i he kupu si'i ko eni 'a e ngaahi fatongia 'o e taha ngaue 'i he kupu si'i (1).
- (4) Kuo pau ke 'ikai ha me'a 'i he kupu si'i (3) te ne tukuanage ha taha ngaue mei he fatongia ke kole ki ha TIN kapau 'oku 'ikai ke faipau 'a e pule ngaue 'o e taha ngaue ki he kupu si'i (3).
- (5) Kuo pau ko e tohi kole ki ha TIN ke –
- (a) fakahoko 'i he foomu 'oku fakangofua;
- (b) 'oatu fakataha mo e fakamo'oni tohi ngaue 'o e faka'ilonga totonu'o e taha ko ia, kau ai ha fakamatala faka'ilonga fakaesino, 'o hange ko ia 'oku fiema'u; mo
- (c) fakahoko –
- (i) 'i he taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e kupu si'i (1)(a), 'i he taimi tatau pe kuo fakahū ai 'a e tohi kole ki ha laiseni pisinisi; pe

- (ii) 'i he taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e kupu si'i (1)(b), 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 21 kimu'a ke ala mo'ua ki he tukuhau 'i ha lao ki he pa'anga hu mai pe 'i loto 'i he vaha'a taimi pehe 'e ala faka'ata 'e he Minisita.
- (6) 'I hono fakahoko ha tohi kole 'i he kupu si'i (3) 'e ha pule ngaue ma'ae taha ngaue, kuo pau ke 'oatu é he taha ngaue 'a e fakamatala faka'ilonga fakaesino 'oku fiema'u 'i he kupu si'i (5)(b).

4 Foaki 'o ha TIN

- (1) 'I he taimi 'oku fiemalie ai 'a e Minisita ko e taha kole 'oku fiema'u ia 'i he kupu 3 ke kole ki ha TIN pea kuo fakapapau'i 'a e faka'ilonga totonu 'o e taha kole, kuo pau ke foaki 'e he Minisita ha TIN 'aki hono 'oatu ki he taha kole ha fanongonongo tohi 'o e TIN.
- (2) Kuo pau ke 'ikai tali 'e he Minisita ha tohi kole 'i he kupu 3 kapau –
 - (a) 'oku 'ikai fiemalie 'a e Minisita ki he faka'ilonga totonu mo'oni ia 'o e taha kole; pe
 - (b) kuo 'osi foaki ki he taha kole ha TIN 'oku lolotonga ngaue'aki.
- (3) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo tohi ki he taha kole 'i he kupu 3 'o fekau'aki mo e tu'utu'uni ki hono 'ikai tali 'o ha tohi kole 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 14 mei hono ma'u mai 'o e tohi kole.
- (4) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he fokotu'u pe 'a'ana, ke ne foaki ha TIN ki ha taha 'oku fiema'u ke ne kole ha TIN 'i he kupu 3 ka kuo 'ikai ke ne fakahoko ia 'i loto 'i he taimi 'oku faka'ata 'i he kupu 3(5)(c).
- (5) Kuo pau ke foaki ha TIN koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e ngaahi lao ki he pa'anga hu mai pea 'e ma'u pe 'e he taha 'a e TIN pe 'e taha 'i he taimi.
- (6) Kuo pau ke fakahā 'e ha taha tukuhau ki he Minisita, 'i he tohi, 'o fekau'aki mo ha liliu 'i he taha 'o e ngaahi me'a ni 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 21 mei he hoko 'a e liliu –
 - (a) ko e tu'asila pe tu'asila meili 'o e taha ko ia;
 - (b) ko e ngaahi fakaikiiki fakapangike 'a e taha ko ia 'oku ngaue'aki ki he ngaahi fehu'aki mo e Potungaue;
 - (c) ko e tu'asila faka'elekitulonika 'o e taha ko ia 'a ia 'oku ngaue'aki ki he fetu'utaki mo e Potungaue; mo
 - (d) ha ngaahi fakaikiiki kehe pehe 'e ala fiema'u 'e he Minisita 'i he fanongonongo ki he kakai.

5 Ngaue'aki 'o ha TIN

- (1) Kuo pau ke fakahā 'e ha taha 'a e TIN 'o e taha ko ia 'i ha fakamatala tukupau, fanongonongo, pe tohi ngaue kehe 'oku fakahū pe ngaue'aki ki he ngaahi taumu'a 'o ha lao ki he pa'anga hu mai, pe fiema'u kehe ange 'i ha lao ki he pa'anga hu mai.
- (2) Ko e TIN ko e me'a pe ia 'a e taha 'oku foaki ki ai pea, fakatatau ki he kupu si'i (3), kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'e ha taha kehe.
- (3) 'E ngofua ke ngaue'aki 'a e TIN 'o ha taha 'e ha fakafofonga tukupau kuo lesisita 'i he taimi –
 - (a) kuo 'oatu ai 'e he taha ko ia ha tohi fakangofua ki he fakafofonga tukupau ke ngaue'aki 'a e TIN; pea
 - (b) 'oku ngaue'aki 'e he fakafofonga tukupau 'a e TIN 'o fekau'aki pē mo e ngaahi me'a fakatukupau 'a e taha ko ia.

6 Kaniseli 'o ha TIN

- (1) Kuo pau ki ha taha 'oku 'ikai ala mo'ua ki ha tukupau 'i he kotoa 'o e ngaahi lao ki he pa'anga hu mai ke ne kole ki he Minisita ke kaniseli 'a e TIN 'a e taha ko ia.
- (2) Kuo pau ko e tohi kole ke kaniseli 'o ha TIN 'i he kupu si'i (1) ke fakahoko –
 - (a) 'i he foomu 'oku fakangofua; pea
 - (b) 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 21 mei hono ma'u 'oku 'ikai ala mo'ua ki ha tukupau 'i he ngaahi lao ki he pa'anga hu mai pe 'i loto 'i ha toe taimi 'e ala fakangofua 'e he Minisita.
- (3) Kuo pau ki he Minisita, 'i he fanongonongo tohi, ke ne kaniseli 'a e TIN 'o ha taha kuo kole 'i he kupu si'i (1) kapau 'oku fiemalie 'a e Minisita 'oku 'ikai ke toe mo'ua 'a e taha ko ia ki he tukupau 'i he ngaahi lao ki he pa'anga hu mai.
- (4) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he'ene fokotu'u pe 'a'ana pea 'i he fanongonongo tohi ki ha taha pe ko e fakafofonga 'o e taha ko ia, ke ne kaniseli 'a e TIN 'o ha taha 'o kapau –
 - (a) 'oku 'ikai fakahoko 'e he taha kole á e kole ki hono kaniseli 'o e TIN 'i hono fiema'u 'i he kupu si'i (1), kau ai 'a e taimi ko e taha ko ia ko ha tokotaha kuo pekia, ha kautaha kuo veteki fakalao, pe ko ha taha 'oku 'ikai ke toe mo'ui.
 - (b) kuo foaki ai 'a e TIN ki ha taha 'i ha faka'ilonga totonu 'oku 'ikai ko e faka'ilonga totonu mo'oni ia 'o e taha ko ia; pe
 - (c) kuo foaki ki mu'a ki he taha ko ia ha TIN 'oku lolotonga ngaue'aki.
- (5) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha taimi pe, 'i he fanongonongo tohi, ke ne kaniseli 'a e TIN kuo foaki ki ha taha pea foaki ki he taha ko ia ha TIN fo'ou.

- (6) Kuo pau ke 'ikai uesia 'a e fatongia 'o ha taha 'i hono kaniseli 'a e TIN 'o ha taha 'i he kupu ni 'a ia 'oku 'ohake 'i ha lao ki he pa'anga hu mai ki mu'a 'a hono kaniseli 'o e TIN.

VAHE 2 – KAU FAKAFOFONGA

7 Ngaahi mo'ua mo e ngaahi fatongia 'o e kau fakafongia

- (1) Kuo pau ki he fakafongia kotoa pe 'o ha taha tukupau ke ne tokangaekina 'a hono fakahoko 'a e ngaahi ngafa mo e ngaahi fatongia kuo hilifaki 'e ha lao ki he pa'anga hu mai 'i ha taha tukupau, kau ai 'a hono fakahū 'o e ngaahi fakamatala tukupau mo e totongi 'o e tukupau.
- (2) Kuo pau ke lau ha ngaue 'oku fakahoko 'e ha fakafongia 'o ha taha tukupau 'o fakafongia' 'a e taha tukupau 'o fakatatau ki he kupu si'i (1) 'o hange pe ko e taha tukupau na'a ne fakahoko.
- (3) Fakatatau ki he kupu si'i (4), ko ha tukupau 'oku, totonu ke totongi 'e he fakafongia 'o ha taha 'i he kupu si'i (1), 'oku ala ma'u mei he fakafongia ka 'e fakatatau pe ki ha ngaahi koloa 'o e taha tukupau 'a ia 'oku ma'u pe pule'i 'e he fakafongia.
- (4) Fakatatau ki he kupu si'i (5), kuo pau ke ala mo'ua 'iate ia pe 'a e fakafongia kotoa pe ki he totongi 'o ha tukupau 'oku totonu ke totongi 'e he fakafongia 'i he lakanga ko ia 'okapau, lolotonga 'oku te'eki totongi 'a e pa'anga ko ia kuo fakahoko 'e he fakafongia 'a e ngaahi me'a ni –
- (a) fakamavahe'i, fakamo'ua'i, pe tuku atu ha pa'anga kuo ma'u pe tanaki felave'i mo e tukupau 'oku totonu ke totongi; pe
- (b) tuku atu kakato pe ngaahi kongia 'o e pa'anga (moneys)pe pa'anga (funds) 'a e taha tukupau 'a ia 'oku tauhi 'e he fakafongia pe kuo ma'u 'e he fakafongia hili 'a e fiema'u ke totongi 'a e tukupau, 'okapau ko e tukupau ko ia na'e malava ke totongi fakalao ia mei he pa'anga (moneys) pe pa'anga(funds).
- (5) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (4) ki hono totongi 'o ha mo'ua 'e ha fakafongia ma'ae taha tukupau 'a ia 'oku mu'omu'a ange, 'i he lao pe totonu, 'i he mo'ua tukupau 'o e taha tukupau.
- (6) Kuo pau 'e 'ikai ta'ofi 'e he kupu ni ha taha tukupau mei ha'ane fakahoko ha ngaahi ngafa pe ngaahi fatongia kuo hilifaki 'i ha lao ki he pa'anga hu mai ki he taha tukupau 'a ia kuo 'ikai fakahoko 'e he fakafongia 'o e taha tukupau ko ia.
- (7) Ka 'i ai ha toko ua pe lahi ange kuo hoko ko e fakafongia 'o ha taha tukupau, kuo pau ke fakahoko fakataha pea makehekehe 'a e ngaahi ngafa pe ngaahi fatongia 'oku lau ki ai 'i he kupu ni ki he kotoa 'o e kau fakafongia ka 'e lava pe ke fakahoko ia 'e ha taha pe 'o kinautolu.

KONGA 3 – NGAHI LEKOOTI**8 Tauhi 'o e lekooti**

- (1) Kuo pau ki ha taha tukuhau, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o ha lao ki he pa'anga hu mai, ke ne tauhi 'a e ngaahi lekooti ko ia 'a ia 'e lava ke fiema'u 'i he lao ki he pa'anga hu mai pea kuo pau ke tauhi 'a e ngaahi lekooti –
 - (a) 'i he lea faka-Pilitani pe faka-Tonga; pea
 - (b) 'i ha founga ke faka'ata ai 'a e mo'ua tukuhau 'a e taha tukuhau 'i he lao ki he pa'anga hu mai ke fakapapau'i fakalelei.
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (3), kuo pau ke tauhi 'a e ngaahi lekooti 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (1) –
 - (a) ki ha taha tukuhau 'oku mo'ua ki he tukuhau pisinisi iiki, ki he ta'u 'e 3 hili 'a e ngata'anga 'o ha vaha'a taimi tukuhau 'a ia 'oku felave'i mo ia; pe
 - (b) 'i ha toe me'a kehe, ki he ta'u 'e 5 hili 'a e ngata'anga 'o e vaha'a taimi tukuhau 'a ia 'oku felave'i mo ia.
- (3) 'I he taimi, 'i he ngata'anga 'o e vaha'a taimi 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (2), 'oku ma'u 'e he taha tukuhau 'a e ngaahi lekooti –
 - (a) 'oku felave'i mo ha fakafuofua 'oku fakatonutonu, kuo pau ke tauhi 'e he taha tukuhau 'a e ngaahi lekooti 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vaha'a taimi 'oku fakamahino pau 'i he kupu 16(4)(b);
 - (b) 'oku felave'i mo ha mole 'a e pisinisi, palanisi 'o e pa'anga 'oku mole, pe hulu 'i he kuletiti tukuhau kuo fakahu ki ha vaha'a taimi tukuhau 'a ia kuo 'ikai totongi kakato, kuo pau ki he taha tukuhau ke tauhi 'a e ngaahi lekooti kae 'oua kuo 'osi 'a e vaha'a taimi tukuhau 'a ia kuo totongi kakato ai 'a e mole, palanisi 'o e pa'anga 'oku mole, pe hulu 'i he kuletiti tukuhau kuo totongi kakato pe kuo ngata 'a e vaha'a taimi toloi ki he mole, palanisi 'o e pa'anga 'oku mole, pe hulu 'i he kuletiti tukuhau kuo fakahu; pe
 - (c) 'oku fiema'u ki hano 'atita'i 'o e tukuhau 'e he Minisita, pe ko ha hopo 'i he 'ao 'o e Fakatonutonu'anga Tukuhau pe ha Fakamaau'anga, 'oku kamata ki mu'a 'a e ngata'anga 'o e vaha'a taimi 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (2), kuo pau ki he taha tukuhau ke ne tauhi 'a e ngaahi lekooti kae'oua kuo 'atita'i pea kuo kakato 'a e ngaahi fakatonutonu fakalao.
- (4) 'I hono fiema'u 'e he Minisita, 'i he fanongonongo tohi, kuo pau ki he taha tukuhau 'i he taimi 'oku tauhi ai 'e he taha tukuhau 'a e ngaahi lekooti 'i muli, ke ne tuku 'a e ngaahi lekooti ke 'ataa ki hono 'a'ahi 'e he Minisita 'o fakatatau mo e ngaahi fiema'u kuo fakamahino pau 'i he fanongonongo tohi ko ia.
- (5) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he taimi 'oku 'ikai ke 'i he lea faka-Pilitania pe faka-Tonga 'a e ngaahi lekooti 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (1), 'i he

fanongonongo tohi, ke ne fiema'u 'a e taha tukupau ke ne fakahu ange, pea ke fua 'e he taha tukupau, ha fakatonu lea ki he faka-Pilitania pe faka-Tonga 'e ha taha fakatonu lea 'oku fakangofua 'e he Minisita ki he 'aho 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo tohi ko ia.

- (6) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'e he Ngaahi Tu'utu'uni 'a e ngaahi me'a ko eni:
- (a) ko e ngaue'aki tu'upau 'e he ni'ihi tukupau pe ha fa'ahinga 'o e ni'ihi tukupau 'a e me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau;
 - (b) ko e ngaahi tu'unga ki hono ngaue'aki 'o e me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau; mo e
 - (c) ko e fakamatala 'oku fiema'u ke fakakau 'i ha tohi tali totongi 'oku tukuatu 'e ha me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau.

KONGA 4 – NGAHI FAKAMATALA TUKUHAU

9 Fakahū 'o e ngaahi fakamatala tukupau

- (1) Ko ha taha tukupau 'oku fiema'u ke ne fakahū ha fakamatala tukupau 'i ha lao ki he pa'anga hu mai kuo pau ke ne fakahu 'a e fakamatala 'i he foomu 'oku fakangofua pea 'i he founa 'oku tu'utu'uni.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he fanongonongo tohi, 'i he taimi 'oku 'ikai ke fakahū ai 'e ha taha tukupau ha fakamatala tukupau 'i hono fiema'u 'i ha lao ki he pa'anga hu mai ke ne fiema'u 'a e taha tukupau ke ne fakahū 'a e fakamatala ki mu'a 'i he 'aho totonu ke fakahu 'a ia 'oku tuku atu 'i he fanongonongo.
- (3) Fakatatau ki he kupu si'i (4), kapau 'oku 'ikai ke fiemalie 'a e Minisita ki ha fakamatala tukupau kuo fakahū 'e ha taha tukupau, 'e ngofua ki he Minisita, 'i he fanongonongo tohi, ke ne fiema'u 'a e taha tukupau ke ne fakahū ki mu'a 'i he 'aho totonu ke fakahu ai 'a ia 'oku tuku atu 'i he fanongonongo –
 - (a) ha fakamatala 'oku kehe pe 'oku toe fakaikiiki ange; pe
 - (b) ha toe fakamatala kehe 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo.
- (4) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (3)(a) kapau ko e fakamatala tukupau kuo fakahū ko ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe 'oku fakahū 'e he taha tukupau 'i he foomu 'oku fakangofua.
- (5) Kuo pau ki ha fanongonongo 'oku 'oatu ki ha taha tukupau 'i he kupu si'i (2) pe (3) ke 'ikai liliu 'a e 'aho ki hano totongi 'o ha tukupau 'oku fiema'u ('a ia 'e lau ko e "aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai") 'i he fakamatala tukupau 'i hono fakamahino pau 'i he lao ki he pa'anga hu mai 'a ia 'oku fiema'u ai 'a e fakamatala ke fakahū pea kei ala totongi pe 'a e totongi tupu ki he totongi tomui mo e tautea ki he totongi tomui mei he 'aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai.

- (6) 'E ngofua ki he Ngaahi Tu'utu'uni ke tu'utu'uni ki hono fakamo'oni hingo mo fakapapau'i 'o e ngaahi fakamatala 'e he kakai tukupau, kau fakafongau, mo e kau fakafongau tukupau.

10 Tangi ki he Fakamaau'anga Tangi

'Oku ma'u 'e ha fa'ahi ki ha fakatonuonu 'i he Fakatonuonu'anga Tukupau 'a e totonu ke tangi 'i ha fehu'i fakalao ki he Fakamaau'anga Tangi, 'i loto 'i he 'aho 'e 30 hili hono fakahoko ki ai 'a e tu'utu'uni.

11 Fakaloloa 'o e taimi ke fakahū ai 'a e fakamatala tukupau

- (1) 'E ngofua ki ha taha tukupau ke ne kole, 'i he tohi, ki he Minisita ki ha fakaloloa 'o e taimi ke fakahū ai ha fakamatala tukupau.
- (2) Kuo pau ke fakahoko ha tohi kole 'i he kupu si'i (1) ki mu'a 'a e 'aho 'oku totonu ke fakahu ai 'a e fakamatala tukupau.
- (3) Fakatata ki he kupu si'i (4), 'e ngofua ki he Minisita, 'i he'ene fiemalie 'oku 'i ai ha 'uhinga lelei, ke ne tali ha tohi kole 'i he kupu ni pea kuo pau ke ne 'oatu ha fanongonongo 'o e tu'utu'uni ko ia ki he taha tukupau.
- (4) Ko e 'aho 'oku totonu ke fakahu ai ha fakamatala tukupau 'e ngofua ke fakaloloa tu'o taha pe.
- (5) Kuo pau 'e 'ikai laka 'i he 'aho hokohoko 'e 30 ha fakaloloa taimi 'i he kupu ni ka 'oku ngofua ki he Minisita ke ne foaki ha fakaloloa taimi 'o laka 'i he 'aho hokohoko 'e 30 'i ha ngaahi 'uhinga makehe.
- (6) Kuo pau ko ha fakaloloa taimi kuo foaki 'i he kupu ni 'e 'ikai ke ne liliu 'a e 'aho ke totongi ha tukupau ('a ia 'e lau ko e "'aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai") 'i he fakamatala tukupau 'i hono fakamahino pau 'i he lao ki he pa'anga hu mai 'a ia 'oku fiema'u ai 'a e fakamatala ke fakahū pea 'oku kei ala totongi 'a e totongi tupu ki he totongi tomui mei he 'aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai.
- (7) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'e he Ngaahi Tu'utu'uni ha polokalama fakahu ma'ae kau fakafongau tukupau kuo lesisita ki hono fakahu 'o e ngaahi fakamatala tukupau 'a kinautolu 'oku nau fakafongau'i.

12 Fakamatala tukupau 'oku fakahū totonu

Kuo pau ko ha fakamatala tukupau 'oku lau kuo fakahu 'e ha pe ma'a ha taha tukupau ke lau ia kuo fakahu 'e he taha tukupau ko ia pe 'i ha'ane fakamafai tuku kehe ka 'i ai ha fakamo'oni ke fakamo'oni'i ha me'a kehe.

KONGA 5 – NGAHI FAKAFUOFUA TUKUHAU

13 Fakafuofua 'iate ia pe

- (1) Kuo pau ke lau ha taha tukuhaui fakafuofua 'iate ia pe 'a ia kuo ne fakahū ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe 'i he foomu kuo fakangofua ki ha vaha'a taimi tukuhaui, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a kotoa 'o e Lao ni, 'oku ne fakahoko ha fakafuofua 'o e mahu'inga 'o e tukuhaui 'oku ala totongi (kau ai 'a e 'ikai 'i ai ha pa'anga) ki he vaha'a taimi tukuhaui 'a ia 'oku felave'i mo e fakamatala 'o hange ko e mahu'inga ko ia 'oku tuku atu 'i he fakamatala.
- (2) 'I he taimi kuo fakahū ai 'e ha taha tukuhaui fakafuofua 'iate ia pe ha fakamatala tukuhaui pa'anga hu mai 'i he foomu 'oku fakangofua ki ha ta'u fakapa'anga pea 'oku 'i ai ha mole 'a e pisinisi 'o e taha tukuhaui ki he ta'u, kuo pau ke lau 'a e taha tukuhaui, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a kotoa 'o e Lao ni, kuo ne fakahoko ha fakafuofua 'o e mahu'inga 'o e mole 'a ia ko e mahu'inga ia 'oku tuku atu 'i he fakamatala.
- (3) 'I he taimi kuo fakahū ai 'e ha taha tukuhaui fakafuofua 'iate ia pe ha fakamatala tukuhaui ki he tupu tanaki mai ki he keli pe petōliume 'i he foomu 'oku fakangofua ki ha ta'u fakapa'anga pea 'i ai ha palanisi 'o e pa'anga mole 'a e taha tukuhaui ki he ta'u, kuo pau ke lau 'a e taha tukuhaui, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a kotoa 'o e Lao ni, 'oku ne fakahoko ha fakafuofua 'o e mahu'inga 'o e palanisi 'o e pa'anga mole 'a ia ko e mahu'inga ia 'oku tuku atu 'i he fakamatala.
- (4) 'I he taimi kuo fakahū ai 'e ha taha tukuhaui fakafuofua 'iate ia pe ha fakamatala tukuhaui ngaue'aki 'i he foomu 'oku fakangofua ki ha vaha'a taimi tukuhaui ngaue'aki pea ko e tukuhaui ki loto fakakatoa 'o e taha tukuhaui ki he vaha'a taimi 'oku laka hake ia 'i he tukuhaui ki tu'a fakakatoa 'o e taha tukuhaui ki he vaha'a taimi, kuo pau ke lau 'a e taha tukuhaui koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, 'oku ne fakahoko ha fakafuofua 'o e mahu'inga 'o e hulu 'i he tukuhaui ki loto 'oku lahi hake ki he vaha'a taimi 'a ia ko e mahu'inga 'oku tuku atu 'i he fakamatala.
- (5) Kuo pau ke hoko ha fakamatala tukuhaui 'i he foomu 'oku fakangofua kuo fakakakato mo fakahū faka'elekitulonika 'e ha taha tukuhaui ko ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pē neongo 'a e ngaahi me'a ni –
 - (a) ko e foomu na'e kau ai ha fakamatala kuo 'osi fakafonu na'e 'oatu 'e he Minisita;
 - (b) ko e tukuhaui ala totongi 'oku fika'i faka'elekitulonika 'i he taimi 'oku fakahū ai 'a e fakamatala ki he foomu.

14 Fakafuofua tonounou

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he taimi 'oku 'ikai fakahū ai 'e ha taha tukupau ha fakamatala tukupau ki ha vaha'a taimi tukupau kimu'a 'a e 'aho totonu ke fakahu ai 'i ha taimi pe pea makatu'unga 'i he fakamo'oni ko ia 'a ia 'e malava ke 'ata pea ki he lelei taha 'o 'ene fakakaukau, 'oku ne fakahoko ha fakafuofua ('a ia 'e lau ko e "fakafuofua tonounou") 'o e tukupau (kau ai 'a e 'ikai 'i ai ha pa'anga) 'a ia 'oku ala totongi 'e he taha tukupau ki he vaha'a taimi.
- (2) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki ha taha tukupau 'oku sivi'i 'i he kupu si'i (1) ha fanongonongo, 'i he tohi, 'o ha fakafuofua tonounou 'o fakamahino pau ai 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni.
- (3) Kuo pau ki ha ngaue 'o ha fanongonongo 'o ha fakafuofua tonounou 'i he kupu ni ke 'ikai liliu ai 'a e 'aho totonu ke totongi ai ('a ia 'e lau ko e "aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai") ki hono totongi 'o e tukupau 'oku ala totongi 'i he fakafuofua 'a ia 'oku fakapapau'i 'i he lao ki he pa'anga hu mai 'oku ne hilifaki 'a e tukupau, pea kuo pau ke kei ala totongi 'a e tautea ki he totongi tomui mo e totongi tupu ki he totongi tomui 'o makatu'unga 'i he 'aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai.
- (4) Kuo pau ke 'ikai 'i ai ha me'a 'i he kupu ni te ne tukuange ha taha tukupau mei hono fiema'u ke fakahū 'a e fakamatala tukupau 'a ia 'oku felave'i mo e fakafuofua tonoutonu 'oku tuku atu 'i he kupu ni.
- (5) Ko ha fakamatala tukupau kuo fakahū 'e ha taha tukupau ki ha vaha'a taimi tukupau hili hano tuku atu ha fanongonongo fakafuofua tonounou ki he taha tukupau ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai ko ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe.

15 Fakafuofua fakalaka

- (1) Fakatatau ki he kupu si'i (2), 'e ngofua ki he Minisita, 'o makatu'unga 'i ha fakamo'oni pehe 'a ia 'e malava ke 'atā pea ki he lelei taha 'o 'ene fakakaukau, ke ne fakahoko ha fakafuofua ('a ia 'e lau ko ha "fakafuofua fakalaka") 'o e tukupau 'oku ala totongi 'e ha taha tukupau 'oku fakamahino pau 'i he kupu 10 ki ha vaha'a taimi tukupau.
- (2) Kuo pau ke ngaue'aki pe 'a e kupu si'i (1) 'i he taimi 'oku te'eki ke fakahū ai 'e he taha tukupau ha fakamatala tukupau ki he vaha'a taimi tukupau.
- (3) Ko ha fakafuofua fakalaka –
 - (a) 'e ngofua ke fakahoko ki mu'a 'i he 'aho totonu ke fakahu ai 'a e fakamatala tukupau 'a e taha tukupau ki he vaha'a taimi; pea
 - (b) kuo pau ke fakahoko 'o fakatatau ki he lao 'oku ngaue'aki 'i he 'aho 'oku fakahoko ai 'a e fakafuofua fakalaka.
- (4) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo ki he taha tukupau 'oku fakafuofua 'i he kupu si'i (1), 'i he tohi, 'o fekau'aki mo e fakafuofua fakalaka 'o fakamahino pau ai 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni.

- (5) 'E ngofua ke fakatonutonu ha fakafuofua fakalaka 'i he kupu 16 koe'uhi ke fakafuofua'i 'a e taha tukuhaui 'o fekau'aki mo e kotoa 'o e vaha'a taimi tukuhaui 'a ia 'oku felave'i mo e fakafuofua fakalaka.
- (6) Kuo pau ke 'ikai tukuange 'i he kupu ni ha taha tukuhaui mei he fiema'u ke fakahū 'a e fakamatala tukuhaui 'a ia 'oku felave'i mo e fakafuofua fakalaka 'oku 'oatu 'i he kupu ni.
- (7) Ko ha fakamatala tukuhaui 'oku fakahū 'e ha taha tukuhaui ki ha vaha'a taimi tukuhaui hili ia hono 'oatu ki he taha tukuhaui ha fakafuofua fakalaka ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai ko ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe.

16 Fakafuofua 'oku fakatonutonu

- (1) Fakatatau ki he kupu ni, 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakatonutonu ha fakafuofua tukuhaui ('a ia 'oku lau 'i he kupu ni ko e "'uluaki fakafuofua") 'aki hono fakahoko 'a e ngaahi liliu pe ngaahi tanaki atu pehe, 'o makatu'unga 'i he fakamo'oni 'e malava ke 'atā pea ki he lelei taha 'o 'ene fakakaukau, ki he 'uluaki fakamo'oni 'o ha taha tukuhaui ki ha vaha'a taimi tukuhaui ke fakapapau'i –
 - (a) 'i he'ene fekau'aki mo ha mole 'a e pisinisi pe palanisi 'o e pa'anga 'oku mole 'a ia 'oku hiki 'i he Lao ki he Tukuhaui Pa'anga Hu Mai 2007 'oku fakafuofua'i 'a e taha tukuhaui 'o fekau'aki mo e mahu'inga totonu 'o e mole pe palanisi 'o e pa'anga 'oku mole;
 - (b) 'i he'ene fekau'aki mo ha hulu 'i he mahu'inga 'o e tukuhaui ki loto 'i he Lao ki he Tukuhaui Ngaue'aki 2003, 'oku fakafuofua'i 'a e taha tukuhaui 'o fekau'aki mo e mahu'inga totonu 'o e tukuhaui ki loto 'oku hulu 'a ia 'oku toloi ki he vaha'a taimi tukuhaui; pe
 - (c) 'i ha toe me'a kehe, 'oku mo'ua 'a e taha tukuhaui ki he mahu'inga totonu 'o e tukuhaui 'oku ala totongi (kau ai 'a e 'ikai 'i ai ha pa'anga) 'o fekau'aki mo e vaha'a taimi tukuhaui 'oku felave'i mo e fakafuofua 'uluaki.
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (3) mo e (4), 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakatonutonu ha fakafuofua tukuhaui 'i he kupu si'i (1) –
 - (a) kapau ko e kākā pe ta'etokanga 'i he 'ilo pau 'a e, pe ko e fakafofonga, 'o e taha tukuhaui, 'i ha fa'ahinga taimi pe; pe
 - (b) 'i ha me'a kehe, 'i loto 'i he ta'u 'e 5 –
 - (i) ki ha fakafuofua 'iate ia pe, 'a e 'aho na'e fakahū ai 'e he taha tukuhaui fakafuofua 'iate ia pe 'a e fakamatala fakafuofua 'iate ia pe 'a ia 'oku felave'i mo e fakafuofua 'iate ia pe; pe
 - (ii) ki ha fakafuofua kehe, 'a e 'aho na'e 'oatu ai 'e he Minisita ha fanongonongo ki he taha tukuhaui.

- (3) 'Oku ngaue'aki 'a e kupu si'i (2)(b) ki ha fakafuofua tukuhau 'o e pisinisi iiki 'i he makatu'unga ko e lave ki he "ta'u 'e 5" 'oku lau ia ko e lave ki he "ta'u 'e 3".
- (4) Fakatatau ki he kupu si'i (5), 'i he taimi 'oku 'oatu ai 'e he Minisita ha fanongonongo 'o ha fakafuofua 'oku fakatonutonu ki ha taha tukuhau 'i he kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Minisita ke ne toe fakatonutonu 'a e fakafuofua 'uluaki 'a ia 'oku felave'i mo e fakafuofua 'oku fakatonutonu 'i loto 'i he hili 'a e –
- (a) vaha'a taimi 'oku fakamahino pau 'i he kupu si'i (2)(b) pe (3), ko e ha pē 'e ala hoko; pe
- (b) ta'u 'e taha hili 'a hono 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo 'o e fakafuofua 'oku fakatonutonu ki he taha tukuhau.
- (5) 'I he taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e kupu si'i (4)(b), kuo pau ke fakangatangata 'a e Minisita ki hono fakatonutonu 'a e ngaahi liliu mo e tanaki atu 'oku fakahoko 'i he fakafuofua 'oku fakatonutonu ki he fakafuofua 'uluaki.
- (6) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo ki ha taha tukuhau, 'i he tohi, 'o fekau'aki mo ha fakafuofua 'oku fakatonutonu 'i he kupu si'i (1) pe (4) 'o fakamahino pau ai 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni.
- (7) Kuo pau ki ha ngaue 'o ha fanongonongo 'o ha fakafuofua 'oku fakatonutonu 'i he kupu ni ke 'ikai liliu 'a e 'aho 'oku totonu ke 'osi ki ai ('a ia 'e lau ko e "aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai") 'a e totongi 'o e tukuhau 'oku ala totongi 'i he fakafuofua 'a ia 'oku tu'utu'uni 'i he lao ki he pa'anga hu mai 'oku ne hilifaki 'a e tukuhau, pea kuo pau ke kei ala totongi 'a e tautea ki he totongi tomui mo e totongi tupu ki he totongi tomui 'o makatu'unga 'i he 'aho na'e 'uluaki fiema'u ki ai.

17 Tohi kole ki ha fakatonutonu ki ha fakafuofua 'iate ia pe

- (1) 'E ngofua ki ha taha tukuhau kuo ne fakahū ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe ke ne kole ki he Minisita ke fakahoko ha fakatonutonu ki he fakafuofua 'iate ia pe.
- (2) Kuo pau ki ha tohi kole 'i he kupu si'i (1) ke –
- (a) fakahā 'a e ngaahi fakatonutonu 'oku tui 'a e taha tukuhau 'oku fiema'u ke fakatonutonu 'aki 'a e fakafuofua 'iate ia pe mo e ngaahi 'uhinga 'o e ngaahi fakatonutonu; pea
- (b) ke fakahū ki he Minisita 'i loto 'i he vaha'a taimi 'oku fakamahino pau 'i he kupu 16(2)(b)(i) pe (3), ko e ha pe 'e ala hoko.
- (3) 'I hono fakahoko ha tohi kole 'i he kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakahoko ha tu'utu'uni ke fakatonutonu 'a e fakafuofua 'iate ia pe pe 'ikai tali 'a e tohi kole.
- (4) Kapau 'e fakahoko 'e he Minisita ha tu'utu'uni ke fakatonutonu 'a e fakafuofua 'iate ia pe –

- (a) kuo pau ke fakahoko 'a e fakafuofua 'oku fakatonutonu 'o fakatatau ki he kupu 16(1); pea
- (b) kuo pau ke 'oatu ki he taha tukuhau ha fanongonongo 'o e fakafuofua 'oku fakatonutonu 'o fakatatau ki he kupu 16(6).
- (5) Kapau 'e fakahoko 'e he Minisita ha tu'utu'uni ke ne 'ikai tali ha tohi kole 'i he kupu si'i (1), kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo tohi 'o e tu'utu'uni ki he taha tukuhau.
- (6) Kapau 'oku te'eki ke fakahoko 'e he Minisita ha'ane tu'utu'uni ki ha tohi kole 'oku fakahoko 'i he kupu si'i (1) 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 60 mei hono fakahū 'o e tohi kole, kuo pau leva ke lau 'a e Minisita kuo ne –
 - (a) fakahoko ha tu'utu'uni ke 'ikai fakangofua 'a e tohi kole; mo
 - (b) 'oatu ki he taha tukuhau ha fanongonongo 'o e tu'utu'uni 'i he 'aho ononoa hili 'a hono fakahū 'a e tohi kole.

KONGA 6 – NGAHI TU'UTU'UNI FAKATUKUHAU

18 Fakamatala 'o e ngaahi 'uhinga

- (1) Kuo pau ki ha fanongonongo 'o e 'ikai tali 'i he taimi kuo 'ikai tali ai 'e he Minisita ha tohi kole 'oku fakahoko 'e ha taha 'i he lao ki he pa'anga hu mai, ke kau ai ha fakamatala 'o e ngaahi 'uhinga 'o e 'ikai tali.
- (2) Kapau 'oku 'ikai ke 'oatu 'e he Minisita ha fakamatala 'o e ngaahi 'uhinga ki ha taha 'i hono fiema'u 'i he kupu si'i (1), 'e ngofua ki he taha ko ia, 'i he fanongonongo tohi ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 7 mei hono 'oatu ki ai 'a e fanongonongo 'o e 'ikai tali, ke ne kole ki he Minisita ke 'omai ha fakamatala 'o e ngaahi 'uhinga.
- (3) Kapau kuo faile 'e ha taha ha fanongonongo 'o e kole ki he Minisita 'i he kupu si'i (2), kuo pau ke 'ikai kamata ngaue'aki 'a e taimi ki hono fakakikihi 'i 'o e tu'utu'uni 'oku felave'i mo e kole kae 'oua kuo a'u ki he 'aho 'e 'oatu ai 'e he Minisita 'a e fakamatala 'o e ngaahi 'uhinga ki he taha ko ia.

19 Aofangatuku 'o e ngaahi tu'utu'uni fakatukuhau

- (1) Tuku kehe mei he ngaahi founa ngaue 'i he Konga 7 –
 - (a) kuo pau ke aofangatuku mo fakama'opo'opo ha tu'utu'uni fakatukuhau, pea 'e 'ikai lava ke fakakikihi 'i 'i he Fakatonutonu'anga Tukuhau pe ha Fakamaau'anga, pe 'i ha toe ngaahi fakatonutonu fakalao kehe 'i ha fa'ahinga makatu'unga pe;
 - (b) ko hano fa'u 'o ha fanongonongo 'o ha fakafuofua tukuhau pe ha tohi ngaue 'i he nima 'o e Minisita 'a ia 'oku pehe ko ha tataua 'o ha

- fanongonongo 'o ha fakafuofua tukuhau kuo pau ke hoko ko e fakamo'oni fakama'opo'opo 'a hono fakahoko 'o e fakafuofua pea ko e mahu'inga mo e fa'ahinga 'o e fakafuofua 'oku tonu; pea
- (c) kapau ko ha fakafuofua 'iate ia pe, kuo pau ki hono fa'u 'o e fuofua fakamatala fakafuofua 'iate ia pe ko ha tohi ngaue kuo fakamo'oni ki ai 'a e Minisita 'a ia 'oku pehe ko ha tatau 'o e fakamatala ko ia kuo pau ke hoko ko e fakamo'oni fakama'opo'opo 'o e ngaahi kakano 'o e fakamatala.
- (2) 'I he taimi 'oku 'oatu faka'elekitulonika ai 'e he Minisita ha fanongonongo 'o ha fakafuofua tukuhau ki ha taha tukuhau, ko e lau 'i he kupu si'i (1)(b) ki ha tatau 'o e fanongonongo 'o e fakafuofua 'oku kau ai ha tohi ngaue 'oku fakamo'oni' 'e he Minisita 'o faka'ilonga'i ai 'a e fakafuofua mo fakamahino pau 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e fe'ave'aki faka'elekitulonika 'o e fakafuofua.
- (3) 'I he taimi kuo fakahū ai 'e ha taha tukuhau ha fakamatala fakafuofua 'iate ia pe faka'elekitulonika, ko e lau 'i he kupu si'i (1)(c) ki ha tatau 'o e fakamatala 'oku kau ai ha tohi ngaue 'oku fakamo'oni' 'e he Minisita 'o faka'ilonga'i ai 'a e fakamatala mo fakamahino pau 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e fe'ave'aki faka'elekitulonika' o e fakamatala.

KONGA 7 – NGAHI LAUNGA MO E NGAHI TANGI

20 Fanongonongo 'o e launga ki ha tu'utu'uni fakatukuhau

- (1) 'E ngofua ki ha taha 'oku 'ikai fiemalie ki ha tu'utu'uni fakatukuhau ke ne fakahū ha fanongonongo 'o e launga ki he tu'utu'uni mo e Minisita 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e tolunoa mei hono tufa 'o e fanongonongo 'o e tu'utu'uni.
- (2) Kuo pau ke fakangatangata ha totonu 'a ha taha tukuhau ke launga'i ha fakafuofua 'oku fakatonutonu ki he ngaahi liliu pe tanaki atu 'oku fakahoko 'i he fakafuofua 'oku fakatonutonu ki he fuofua fakafuofua.
- (3) Kuo pau ke lau ha fanongonongo 'o e launga ki ha tu'utu'uni fakatukuhau 'oku fakahū fakalao kapau 'oku fakafiemalie'i 'a e ngaahi tu'unga ko eni –
- (a) 'oku fakahā mahino 'i he fanongonongo 'o e launga 'a e ngaahi tu'unga 'o e launga 'a e taha ko ia ki he tu'utu'uni fakatukuhau, 'a e ngaahi fakatonutonu 'oku fakakaukau 'a e taha ko ia 'oku fiema'u ke fakatonutonu 'aki 'a e tu'utu'uni, mo e ngaahi 'uhinga ki hono fakahoko 'o e ngaahi fakatonutonu ko ia; pe
- (b) kapau 'oku felave'i 'a e fanongonongo 'o e launga ki ha fakafuofua tukuhau, kuo totongi 'e he taha tukuhau ha tukuhau 'i he fakafuofua tukuhau 'a ia 'oku 'ikai ke fakakikihi' 'e he taha tukuhau 'i he launga.

- (4) Kuo pau ki he Minisita, 'i he taimi 'oku fakakaukau ai 'a e Minisita 'oku te'eki ai ke fakahū fakalao 'a e fanongonongo 'o e launga 'a ha taha, ke ne 'oatu leva ki he taha ko ia ha fanongonongo tohi 'o fakahā ai 'a e ngaahi me'a ni –
- (a) 'a e ngaahi 'uhinga na'e 'ikai ke fakahū fakalao ai 'a e launga; pea
- (b) 'e ta'e'aonga 'a e launga tuku kehe 'oka fakahū 'e he taha ha launga fakalao 'o 'ikai ke toe tomui ange 'i he –
- (i) 'aho hokohoko 'e 30 mei he 'aho 'oku tufa ai 'a e fanongonongo 'o e tu'utu'uni tukuhau 'a ia 'oku felave'i mo e launga; pe
- (ii) 'aho hokohoko 'e 10 mei he 'aho 'oku tufa ai 'a e fanongonongo 'i he kupu si'i ni.
- (5) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo tohi ki he taha 'oku launga 'i he taimi 'oku lau ai 'oku ta'e'aonga 'i he kupu si'i (4).
- (6) 'E ngofua ki ha taha ke ne kole, 'i he tohi, ki he Minisita ki ha fakaloloa taimi ke fakahū ha fanongonongo 'o e launga pea kuo pau ke fakahoko ha tohi kole pehe 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 30 mei hono 'oatu 'a e fanongonongo 'o e tu'utu'uni.
- (7) 'E ngofua ki he Minisita, kapau 'oku fiemalie 'oku 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, ke ne tali ha tohi kole 'i he kupu si'i (6) pea kuo pau ke ne 'oatu ha fanongonongo 'o e tu'utu'uni ki he taha 'oku ne kole 'a e fakaloloa.
- (8) Kuo pau ke 'ikai laka hake ha fakaloloa taimi 'i he kupu si'i (7) 'i he 'aho hokohoko 'e tahananima ka 'e ngofua ki he Minisita ke ne tali ha fakaloloa 'o lahi hake 'i he 'aho hokohoko 'e tahananima 'i ha ngaahi tu'unga makehe ange.

21 Fakahoko 'o ha tu'utu'uni ki he launga

- (1) Kuo pau ki he Minisita, hili hono fakakaukau 'i 'a e fanongonongo 'o e launga, ke ne fakangofua kakato pe konga 'a e launga pe 'ikai fakangofua 'a e launga pea kuo pau ke lau 'a e tu'utu'uni 'a e Minisita ko ha "tu'utu'uni ki he launga".
- (2) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo, 'i he tohi, 'o e tu'utu'uni ki he launga ki he taha 'oku launga mo fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pe 'oku fiema'u ke fakahoko 'aki 'a e tu'utu'uni, kau ai, kapau ko ha launga ki ha fakafuofua tukuhau, 'a hono fakahoko 'o ha fakafuofua 'oku fakatonutonu 'o fakatatau ki he kupu 16.
- (3) Kuo pau ke kau 'i ha fanongonongo 'o ha tu'utu'uni ki he launga ha fakamatala 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e Minisita 'i he ngaahi mo'oni'i me'a mahu'inga mo e ngaahi 'uhinga ki he tu'utu'uni.
- (4) Kapau 'oku 'ikai ke 'oatu 'e he Minisita ki ha taha ha fakamatala 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e 'uhinga 'i hono fiema'u 'i he kupu si'i (3), 'e ngofua ki he taha ko ia, 'i he fanongonongo tohi ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 7 mei hono 'oatu ki ai 'a e fanongonongo 'o e tu'utu'uni ki he launga, ke ne kole ki he Minisita ke 'oatu ha fakamatala 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e 'uhinga.

- (5) Kapau kuo fakahū 'e ha taha ha fanongonongo 'o e kole ki he Minisita 'i he kupu si'i (4), kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki he taha ko ia ha fakamatala 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi 'uhinga 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 7 hili 'a hono fakahū 'e he taha ko ia 'a e fanongonongo 'o e kole.
- (6) 'E ngofua ke fili ha taha, 'i he fanongonongo tohi ki he Minisita ke lau 'a e Minisita 'oku ne fakahoko ha tu'utu'uni ke 'ikai fakangofua ha launga 'oku fakahoko 'e ha taha kapau 'oku 'ikai 'oatu 'e he Minisita ki he taha ko ia –
- (a) ha fakamatala 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi 'uhinga 'i loto 'i he taimi kuo fakamahino pau 'e he kupu si'i (5); pe
- (b) ha fanongonongo 'o ha tu'utu'uni ki he launga 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 60 mei he 'aho na'e fakahū ai 'a e fanongonongo 'o e launga.
- (7) Kapau kuo fakahoko 'e ha taha ha fili 'i he kupu si'i (6), kuo pau ke lau kuo 'oatu ki he taha ko ia 'a e fanongonongo 'o e tu'utu'uni ki he launga 'i he 'aho na'e fakahū ai 'e he taha ko ia 'a e fanongonongo 'i he kupu si'i (6) ki he Minisita.

22 Toe siofi 'o e tu'utu'uni ki he launga 'e he Fakatonutonu'anga Tukahau

- (1) 'E ngofua ki ha taha 'oku 'ikai fiemalie ki ha tu'utu'uni ki he launga ke kole ki he Fakatonutonu'anga Tukahau ke toe siofi 'a e tu'utu'uni 'o fakatatau mo e kupu 70.
- (2) 'I he felave'i ha tohi kole ki hano toe vakai'i 'i he kupu si'i (1) mo ha fakafuofua tukahau, kuo pau ke lau 'a e tohi kole 'oku fakahū kakato kapau kuo 'osi totongi 'e he taha tukahau ki he Minisita –
- (a) ha tukahau 'oku totonu ke totongi 'i he fakafuofua tukahau 'a ia 'oku 'ikai fakakikihi'i 'e he taha tukahau 'i he launga; mo e
- (b) peseti 'e 30 'o e tukahau 'oku fakakikihi'i pe ko e totongi 'oku toe si'isi'i ange 'a ia 'e loto ki ai 'a e Minisita 'i he fanongonongo tohi.
- (3) 'E ngofua ki he Fakatonutonu'anga Tukahau 'i he taimi 'oku felave'i ai ha tohi kole mo ha tu'utu'uni ki he launga fekau'aki mo ha fakafuofua tukahau, ke fakahoko ha tu'utu'uni ke –
- (a) fakapapau'i, fakasi'isi'i, pe fakalahi 'a e sivi'i 'o e tanaki tukahau 'a ia 'oku felave'i mo e tu'utu'uni ki he launga; pe
- (b) 'ave 'a e fakafuofua tukahau ki he Minisita ke toe fakakaukau'i 'o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino 'a e Fakatonutonu'anga.
- (4) 'E ngofua ki he Fakatonutonu'anga Tukahau, 'o kapau 'oku felave'i ha toe vakaii 'o ha tohi kole ki ha tu'utu'uni ki he launga, ke fakahoko ha tu'utu'uni ke fakapapau'i, liliu, pe tuku ki tafa'aki 'a e tu'utu'uni.

23 Tangi ki he Fakamaau'anga Lahi

- (1) Ko ha fa'ahi 'i ha hopo 'i he Fakatonutonu'anga Tukupau 'e ngofua ke tangi ki he Fakamaau'anga Lahi ki ha fehu'i fakalao 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 30 hili hono fakahā ki ai 'a e tu'utu'uni 'o e Fakatonutonu'anga.
- (2) Kapau 'e fakahu atu ha fanongonongo 'o e launga ki ha tu'utu'uni 'a e Fakatonutonu'anga Tukupau ki he Fakamaau'anga Lahi 'o fakatatau mo e kupu si'i (1) pea ko e tu'utu'uni 'a e Fakatonutonu'anga na'e 'oatu 'e he Fakatonutonu'anga 'a ia na'e fokotu'u 'e he Palesiteni ko e Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi, pe 'e ha penolo ka 'oku kau ki ai 'a e Palesiteni ko e Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi, kuo pau ke tuku atu 'e he Fakamaau Lahi 'a e tangi ki he Fakamaau'anga Lahi.

24 Tangi ki he Fakamaau'anga Tangi

Ko ha fa'ahi 'i ha hopo 'i he Fakamaau'anga Lahi 'oku 'i ai 'ene totonu ke tangi ki he Fakamaau'anga Tangi ki ha fehu'i fakalao 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 42 hili hono fakahā ki ai 'a e tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga Lahi.

25 Fakahoko 'o e tu'utu'uni

- (1) Kuo pau ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 45 hili –
 - (a) 'a e tu'utu'uni faka'osi 'a e Fakatonutonu'anga Tukupau;
 - (b) 'a e tu'utu'uni faka'osi 'a e Fakamaau'anga Lahi; pe
 - (c) hono fakahā 'a e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Tangi,ke fakahoko ha ngaue, 'o kau ki ai 'a e fakalelei'i ha fakafuofua tukupau fakatonutonu 'o fakatatau mo e kupu 16, 'a ia 'oku fe'unga ke fakamafai 'a e tu'utu'uni.
- (2) Kuo pau ke aofangatuku 'a e tu'utu'uni 'o e Fakatonutonu'anga Tukupau kapau 'oku te'eki ai ke fakahū ki he Failesisita 'o e Fakamaau'anga Lahi 'i loto 'i he taimi 'oku fakamahino pau 'i he kupu 23 pe ha toe taimi 'e ala fakangofua 'e he Fakamaau'anga Lahi.
- (3) Kuo pau ke aofangatuku 'a e tu'utu'uni 'o e Fakamaau'anga Lahi kapau 'oku te'eki ai ke fakahū 'a e fanongonongo 'o e tangi ki he Failesisita 'o e Fakamaau'anga Tangi 'i loto 'i he taimi 'oku fakamahino pau 'i he kupu 24 pe ha toe taimi 'e ala fakangofua 'e he Fakamaau'anga Tangi.
- (4) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e taimi fakangatangata 'i he kupu 16(2)(b) ki hono fakatonutonu 'o ha fakafuofua tukupau ki ha fakatonutonu ke fakamafai ha tu'utu'uni 'a e Fakatonutonu'anga Tukupau pe Fakamaau'anga.

26 Ngaahi tu'utu'uni fakalukufua felave'i mo e ngaahi launga mo e ngaahi tangi

- (1) 'I ha hopo 'i he Konga ni, kuo pau ke hilifaki ki he taha tukupau ke ne fakamo'oni'i na'e 'ikai totonu 'a e tu'utu'uni fakatukupau.
- (2) Kuo pau ke fakangatangata ha taha tukupau, 'i ha tohi kole ki he Fakatonutonu'anga Tukupau, pe tangi ki he Fakamaau'anga Lahi pe Fakamaau'anga Tangi 'o felave'i mo ha tu'utu'uni ki he launga ki he ngaahi makatu'unga 'oku fakahā 'i he fanongonongo 'o e launga 'a ia 'oku felave'i mo e tu'utu'uni ki he launga tuku kehe kapau 'oku tali 'e he Fakatonutonu'anga pe Fakamaau'anga ke toe tanaki ha ngaahi makatu'unga fo'ou.

KONGA 8 – TANAKI (COLLECTION) MO E TANAKI (RECOVERY) 'O E TUKUHAU**VAHE 1 – TOTONGI 'O E TUKUHAU****27 Tukupau ko ha mo'ua ki he Pule'anga**

- (1) Ko e tukupau ko e mo'ua ki he Pule'anga pea 'e ngofua ki he Minisita ke ne tanaki ha tukupau kuo tu'utu'unia 'i he Fakamaau'anga 'i he hingo 'o e Pule'anga.
- (2) Kuo pau ki ha taha tukupau 'oku fiema'u 'e he Minisita ke ne totongi faka'elekitulonika 'a e tukupau 'i he kupu 61 ke hokohoko atu 'ene fakahoko pehe tuku kehe 'oka fakangofua 'e he Minisita, 'i he fanongonongo tohi, ke ne ngaue'aki ha founa totongi kehe.
- (3) Kuo pau ke mo'ua 'a e taha tukupau kapau 'oku 'ikai totongi 'e he taha tukupau 'a e tukupau 'i he 'aho totonu ke totongi ai, ki ha ngaahi fakamole kuo ma'u 'e he Minisita 'i he 'ene fakahoko ngaue ke tanaki 'a e tukupau te'eki totongi.
- (4) 'I he taimi 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga lelei 'a e Minisita ke tui 'e ala mavahe ha taha tukupau mei Tonga ni kimu'a 'a e 'aho totonu ke totongi ai 'a e tukupau, kuo pau ke totongi 'a e tukupau 'i ha 'aho 'e fakamahino pau 'e he Minisita 'i ha fakanongonongo tohi ki he taha tukupau.
- (5) Neongo 'a e kupu 16 'o e Lao ki he Fakamaau'anga Lahi, ko ha tukupau 'a ia 'oku te'eki totongi 'e ha taha tukupau 'i loto 'i he ta'u 'e 5 hili 'a e 'aho totonu ke totongi ai, mo ha tupu 'i he totongi tomui mo ha tautea totongi tomui 'oku ala totongi 'o fekau'aki mo ha tukupau te'eki totongi, 'e kei ala totongi kapau —
 - (a) kuo 'ikai ke fakahu atu 'e he taha tukupau ha fakamatala tukupau ki he vaha'a taimi tukupau 'a ia 'oku felave'i mo e tukupau te'eki totongi;
 - (b) kuo tu'utu'uni 'e he Minisita, 'i loto 'i he vaha'a taimi ta'u e 5, 'a e totongi 'o e tukupau 'i ha fanongonongo tohi ki he taha tukupau; pe

- (c) ko e 'ikai fakahu atu 'o e fakamatala tukuhaui na'e makatu'unga 'i he kaka, pe ta'etokanga lahi pe fakalotokovi 'e he, pe ma'ae taha tukuhaui.

28 Ngaahi kaungā mo'ua mo e ngaahi fakamole ki he tanaki tukuhaui

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne 'oatu ki ha taha 'oku mo'ua ki ha kaungā mo'ua pe ngaahi fakamole ki he tanaki tukuhaui ha fanongonongo 'o e mahu'inga 'o e mo'ua 'oku ala totongi 'e ha taha mo e 'aho 'oku totonu ke totongi ai.
- (2) Kuo pau ki ha mahu'inga 'o ha kaungā mo'ua kuo totongi 'e ha taha ke to'o mei he tefito'i mo'ua tukuhaui 'a ia 'oku felave'i mo e kaungā mo'ua.
- (3) Ko ha lau 'i he Konga 7, 8, 9, mo e 10, mo e kupu 7 mo e 83 ki he –
 - (a) “tukuhaui” 'oku kau ai ha kaungā mo'ua mo e ngaahi fakamole ki he tanaki tukuhaui;
 - (b) “tukuhaui ta'etotongi” 'oku kau ai ha mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i he palakalafi (a) 'a ia 'oku 'ikai totongi 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai; mo e
 - (c) “taha tukuhaui” 'oku kau ai ha taha 'oku ala mo'ua ki ha pa'anga 'oku fakamahino pau 'i he palakalafi (a).
- (4) 'E ngofua ki ha taha kuo ne totongi ha kaungā mo'ua mei he'ene pa'anga pe 'a'ana ke ne tanaki 'a e mahu'inga kuo totongi mei he taha tukuhaui ko ha mo'ua 'i he fakamaau'anga.

29 Fakaloloa 'o e taimi ke totongi 'a e tukuhaui

- (1) 'E ngofua ki ha taha tukuhaui ke kole, 'i ha tohi, ki he Minisita ke fakaloloa 'a e taimi ke totongi 'a e tukuhaui kuo 'osi totonu ke totongi pea ko e tohi kole ko ia kuo pau ke fakahoko ki mu'a 'i he fuofua 'aho na'e totonu ke totongi ai 'a e tukuhaui pe ko e 'aho koi a 'e ala fakangofua 'e he Minisita.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita 'i ha tohi kole 'i he kupu si'i (1), 'i hono fakakaukau 'i 'o e ngaahi tu'unga 'o e tohi kole –
 - (a) ke foaki ki he taha tukuhaui 'a e fakaloloa ki he taimi hono totongi 'o e tukuhaui kuo 'osi totonu ke totongi; pe
 - (b) ke fiema'u 'a e taha tukuhaui ke totongi fakakongokonga ha tukuhaui kuo 'osi totonu ke totongi 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he Minisita.
- (3) Kuo pau ki he Minisita ke ne fakahā tohi ki he taha tukuhaui 'a e tu'utu'uni 'i he kupu si'i (2).
- (4) 'I he taimi 'oku tali ha taha tukuhaui ke totongi fakakongokonga pea 'ikai totongi 'e he taha tukuhaui ha totongi fakakongokonga, ko e kotoa 'o e tukuhaui te'eki totongi, 'i he taimi 'o e ta'etotongi, kuo pau ke totongi 'i he taimi ko ia tuku kehe 'oka kau atu 'a e Minisitaki ha toe fokotu'utu'u totongi fakakongokonga mo e taha tukuhaui.

- (5) Ko ha taha tukuhau kuo foaki ki ai ha fakaloloa 'o e taimi pe fakangofua ke totongi 'a e tukuhau kuo totonu ke totongi fakakongokonga kuo pau ke kei ala mo'ua ki he totongi tupu ki he totongi tomui mei he 'uluaki 'aho 'a ia na'e totonu ke totongi ai 'a e tukuhau.

30 Mahu'inga 'o e tukuhau

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni ki he ngaahi mahu'inga ko eni –
- (a) tukuhau ta'ofi mo e Tukuhau Ngaue'aki;
 - (b) ha mahu'inga 'oku fiema'u ke totongi 'e ha taha totongi 'i ha fanongonongo 'i he kupu 35.
- (2) Ko ha taha 'oku mo'ua, puke, ma'u mai, pe ta'ofi ha mahu'inga 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e kupu ni –
- (a) kuo pau ke ne puke 'a e pa'anga ko e talasiti ma'ae Pule'anga; pea
 - (b) kuo pau ke 'ikai hoko 'a e mahu'inga ko ia ko ha tanaki felave'i mo ha mo'ua (debt) pe mo'ua (liability) 'o e taha ko ia.
- (3) 'I ha hoko ha veteki fakalao pe mo'ua hulu 'o ha taha 'oku mo'ua, puke, ma'u pe ta'ofi ha mahu'inga 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e kupu ni, ko e lahi 'o e pa'anga –
- (a) kuo pau ke 'ikai hoko ko ha konga 'o e koloa 'a e taha kuo veteki fakalao pe mo'ua hulu; pea
 - (b) kuo pau ke totongi ki he Minisita kimu'a ke fakahoko ha vahevahe 'o e koloa.
- (4) Kuo pau ki ha tukuhau ta'ofi 'oku ta'ofi 'e ha taha, neongo ha lao kehe –
- (a) ko ha 'uluaki totongi (charge) 'oku hilifaki 'i he totongi mei hono ta'ofi 'o e tukuhau; pea
 - (b) ta'ofi kimu'a ha toe to'o kehe 'a ia 'e ala fiema'u 'a e taha ko ia ke fakahoko mei he totongi koe'uhi ko ha tu'utu'uni 'a ha fakamaau'anga pe 'i ha lao.

31 Totongi Huhu'i

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni ki ha –
- (a) fakafofonga ta'ofi kuo ne ta'ofi tukuhau mei ha totongi 'i he Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007 mo totongi 'a e tukuhau ki he Minisita;
 - (b) fakafofonga kuo ne totongi ha mahu'inga ki he Minisita 'o fakatatau ki he kupu 7(1);
 - (c) taha kuo ne totongi ha mahu'inga ki he Minisita 'o fakatatau ki ha fanongonongo 'i he kupu 35; pe

- (d) ha taha veteki fakalao kuo ne totongi ha mahu'inga ki he Minisita 'o fakatatau ki he kupu 36.
- (2) Ko ha taha 'oku ngaue'aki ki ai 'a e kupu ni 'oku faka'atāmei ha 'eke ke totongi 'a e mahu'inga kuo totongi 'e he taha ko ia ki he Minisita.

32 Malu'i

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a ke ma'u mai 'a e totongi 'o ha tukupau 'a ia 'oku pau pe 'e ala totongi 'e he taha tukupau 'i ha lao ki he tanaki pa'anga hu mai, ke fiema'u 'a e taha tukupau ke 'oatu ha malu'i 'i he mahu'inga ko ia pea 'i ha ngaahi tu'unga pehe 'a ia 'e tu'utu'uni 'e he Minisita.
- (2) 'E ngofua ke fiema'u 'e he Minisita ha malu'i ke 'oatu –
- (a) 'aki ha pōnite;
- (b) 'aki ha malu'i fakapangike 'ikai fakangatangata; pe
- (c) 'i ha sipinga kehe 'e fakakaukau'i 'e he Minisita, 'o kau ai ha founa mokisi 'i he koloa 'a e taha tukupau kae fakatatau ki ha mokisi lolotonga kimu'a 'i he koloa.
- (3) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau ke 'oatu ha malu'i kapau 'e toki 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo ki he taha tukupau, 'i he tohi, 'o tuku atu ai 'a e ngaahi me'a ni –
- (a) ko e mahu'inga 'o e malu'i 'oku fiema'u;
- (b) ko e founa ke 'oatu ai 'a e malu'i;
- (c) ko e 'aho 'oku totonu ke 'osi ki ai 'a hono 'oatu 'o e malu'i.
- (4) Kapau 'oku 'ikai faipau ha taha tukupau ki ha fanongonongo 'i he kupu si'i (3), 'e ngofua ki he Minisita ke ne tanaki 'a e mahu'inga 'o e malu'i 'i he Vahe 3 'o e Konga ni 'i he makatu'unga ko e malu'i 'oku te'eki totongi 'oku hoko ko e tukupau 'oku te'eki totongi.

VAHE 2 – TOTONGI TUPU KI HE TOTONGI TOMUI

33 Totongi tupu ki he totongi tomui

- (1) Fakatatau ki he kupu si'i (7), kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau 'oku 'ikai ke ne totongi tukupau 'i he pe ki mu'a 'a e 'aho na'e totonu ke totongi ai ki he totongi tupu ki he totongi tomui 'i he tu'unga totongi kuo tu'utu'uni ki he mahu'inga te'eki totongi kuo fika'i ki he vaha'a taimi 'o kamata mei he 'aho na'e totonu ke totongi ai ki he 'aho na'e fakahoko ai 'a e totongi.

- (2) Kuo pau ke totongi fakafoki ha totongi tupu kuo totongi 'e he taha tukupau 'i he kupu si'i (1) ki he taha tukupau ko ia ki he lahi 'o e mahu'inga fekau'aki mo e totongi tupu ko ia kuo fakapapau'i na'e 'ikai totonu ke totongi.
- (3) Kuo pau ki ha totongi tupu ki he totongi tomui 'a ia 'oku ala totongi 'e ha taha tukupau 'o fekau'aki mo e tukupau ta'ofi pe ha kaunga mo'ua ke fua 'e he taha tukupau ko ia pea kuo pau 'e 'ikai toe ma'u ia mei ha taha kehe.
- (4) Kuo pau ko e totongi tupu 'i he kupu ni 'e fika'i ko ha tupu tefito (simple interest) pea kuo pau ke fika'i faka'aho.
- (5) 'E ngofua ke 'oatu 'e he Minisita ki ha taha tukupau 'oku ala mo'ua ki he totongi tupu ki he totongi tomui ha fanongonongo 'o e mahu'inga 'o e totongi tupu ki he totongi tomui 'oku ala totongi 'e he taha tukupau mo e 'aho 'oku totonu ke totongi ai.
- (6) 'E ngofua ke kau ha fanongonongo 'o e mahu'inga 'o e totongi tupu ki he totongi tomui 'a ia 'oku ala totongi 'e he taha tukupau 'i ha fanongonongo kehe, kau ai ha fanongonongo 'o e fakafuofua tukupau, 'oku 'oatu 'e he Minisita ki he taha tukupau.
- (7) 'Okapau –
- (a) 'oku fakatokanga 'a e Minisita ki ha taha tukupau 'i he tohi 'o fekau'aki mo e mo'ua tukupau te'eki totongi 'o e taha tukupau 'i ha lao ki he tukupau (kau ai ha fakafuofua tukupau); pea
- (b) 'oku totongi kakato 'e he taha tukupau 'a e palanisi 'oku fanongonongo 'i loto 'i he taimi 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo (kau ai ha totongi tupu ki he totongi tomui 'oku ala totongi 'o a'u ki he 'aho 'o e fanongonongo),
- kuo pau ke 'ikai tanaki 'a e totongi tupu ki he totongi tomui ki he vaha'a taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho fanongonongo mo e 'aho totongi.
- (8) Kuo pau ko e totongi tupu 'i he kupu ni 'e tanaki ki ha tautea kuo hilifaki 'i he Vahe 2 'o e Konga 14 pe ko ha tautea pa'anga kuo hilifaki 'i he Vahe 3 'o e Konga 14 koe'uhi ko hono fakahoko pe 'ikai fakahoko 'a e ngaue ko ia.
- (9) Kuo pau ke 'ikai laka hake 'a e mahu'inga fakakatoa 'o e totongi tupu ki he totongi tomui 'oku ala totongi 'e ha taha tukupau 'o fekau'aki mo ha mo'ua tukupau ta'etotongi 'i he mahu'inga 'o e mo'ua.
- (10) 'I he kupu ni, **"tukupau"** 'oku kau ai 'a e tute kasitomu mo e tukupau 'ekisia 'oku hilifaki 'i he lao ki he Tute, kae 'ikai kau ai 'a e totongi tupu ki he totongi tomui.

VAHE 3 – TANAKI 'O E TUKUHAU TA'ETOTONGI

34 Founga ki he tu'utu'uni mo'ua ki hono tanaki 'o e tukuhaui 'oku te'eki totongi

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne tanaki 'a e tukuhaui te'eki totongi 'aki hono faile mo e kalake 'o ha fakamaau'anga 'oku ma'u mafai fe'unga ha fakamatala kuo fakamo'oni'i 'e he Minisita 'o tuku atu ai 'a e –
 - (a) hingoia mo e tu'asila 'o e taha tukuhaui 'oku mo'ua ki he tukuhaui te'eki totongi; mo e
 - (b) mahu'inga 'o e tukuhaui te'eki totongi 'oku ala totongi 'e he taha tukuhaui.
- (2) Kuo pau ke lau ha fakamatala 'oku faile 'o fakatatau ki he kupu si'i (1) ki he ngaahi taumu'a kotoa ko ha tu'utu'uni fakamaau'anga sivile 'oku 'oatu fakalao 'i he fakamaau'anga ko ia ki he lelei 'a e Minisita ki he mahu'inga 'o e tukuhaui te'eki totongi 'oku fakahā 'i he fakamatala.

35 Tanaki 'o e tukuhaui te'eki totongi mei he ngaahi fa'ahi kehe (third parties)

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni 'i he taimi 'oku, pe 'e ala mo'ua ke totongi tukuhaui ha taha tukuhaui pea –
 - (a) 'oku te'eki ke totongi 'e he taha tukuhaui 'a e tukuhaui ki mu'a he 'aho 'oku totonu ke totongi ai; pe
 - (b) 'oku 'i ai ha ngaahi makatu'unga fakapotopoto 'a e Minisita ke tui ai ko e taha totongi tukuhaui he 'ikai te ne totongi 'a e tukuhaui ki mu'a 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai.
- (2) 'Okapau 'e ngaue'aki 'a e kupu ni pea fakatatau ki he kupu si'i (3) mo e (4), 'e ngofua ki he Minisita, 'i he fanongonongo tohi, ke ne fiema'u ha taha totongi 'o felave'i mo e taha tukuhaui ke totongi 'a e mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo ki he Minisita, 'a ia ko ha mahu'inga 'oku 'ikai laka hake 'i he mahu'inga 'o e tukuhaui te'eki totongi pe mahu'inga 'o e tukuhaui 'oku tui 'a e Minisita 'e 'ikai totongi 'e he taha tukuhaui 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai.
- (3) Kuo pau ki ha mahu'inga 'oku fiema'u 'i ha fanongonongo 'i he kupu si'i (2) ke to'o mei ha vahenga pe ngaahi vahe lau 'aho ki ha taha tukuhaui ko ha –
 - (a) mahu'inga 'oku 'ikai laka hake 'i he si'i ange 'o e –
 - (i) mahu'inga tataui mo e vahe taha 'e uanoa 'o e mahu'inga 'o e tukuhaui 'a ia 'oku te'eki totongi pe ko e mahu'inga 'o e tukuhaui 'a ia 'oku tui 'a e Minisita 'e 'ikai ke totongi ki mu'a he 'aho 'oku totonu ke totongi ai; pe

- (ii) ko e peseti 'e 20 'o e mahu'inga 'o e totongi kotoa 'o e vahenga pe ngaahi vahe lau 'aho (hili 'a e totongi 'o e tukupau pa'anga hu mai); pe
- (b) mahu'inga 'i he felotoi 'i he vaha'a 'o e Minisita mo e taha tukupau 'a ia ko e mahu'inga 'oku 'ikai toe si'i hifo 'i he mahu'inga 'oku tu'utu'uni 'i he palakalafi (a).
- (4) Kuo pau ke 'oatu ki he taha totongi ha fanongonongo 'i he kupu si'i (2) 'o felave'i mo e mahu'inga 'i ha kaunga 'akauni pe kapau –
- (a) ko e kotoa 'o e kau ma'u kaunga 'akauni 'oku 'i ai 'enau ngaahi mo'ua tukupau te'eki totongi;
- (b) 'e lava ke to'o 'e he taha tukupau 'a e pa'anga mei he 'akauni (kehe ange mei ha 'akauni kautaha kaunga ngaue pisinisi) 'o 'ikai 'i ai 'a e fakamo'oni hinga pe fakamafai 'o e kau ma'u 'akauni kehe.
- (5) Kuo pau ke totongi 'e he taha totongi 'a e mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i ha fanongonongo 'i he kupu si'i (2) ki he Minisita 'i he 'aho 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo, 'a ia 'oku 'ikai ko ha 'aho ki mu'a 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai ki he taha tukupau 'a e mahu'inga 'oku mo'ua ki ai 'a e taha totongi ki he taha tukupau pe tauhi ma'ae taha tukupau.
- (6) Kuo pau ki he Minisita, 'i he fanongonongo tohi ki he taha totongi, ke ne tamate'i pe fakatonutonu ha fanongonongo 'i he kupu si'i (2) kapau kuo totongi 'e he taha tukupau kakato pe konga 'a e tukupau 'oku totonu ke totongi pe kuo ne fakahoko ha fokotu'utu'u 'oku fakafiemalie ki he Minisita ki hono totongi 'o e tukupau.
- (7) 'E ngofua ki ha taha totongi 'oku ne pehē 'oku 'ikai lava 'o faipau ki ha fanongonongo 'i he kupu si'i (2) ke ne fakahā ki he Minisita, 'i he tohi pea 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 7 mei hono ma'u mai 'a e fanongonongo, 'o tuku atu ai 'a e ngaahi 'uhinga ki he 'ikai malava 'ae taha totongi ke faipau ki he fanongonongo.
- (8) Ko ha taha totongi kuo ne fakahu atu ha fanongonongo ki he Minisita 'i he kupusi'i (7) kuo pau 'e 'ikai ke ne ngaue mo ha pa'anga 'a ia 'oku felave'i mo e fanongonongo 'i he kupusi'i (2) kimu'a pea tuku atu ki ai ha fanongonongo 'o ha tu'utu'uni 'i he kupu (9).
- (9) 'Okapau 'oku 'oatu ha fanongonongo ki he Minisita 'i he kupu si'i (7), kuo pau ki he CEO, 'i he fanongonongo tohi ki he taha totongi ke ne –
- (a) tali 'a e fanongonongo pea kaniseli pe fakatonutonu 'a e fanongonongo 'i he kupu si'i (2); pe
- (b) 'ikai tali 'a e fanongonongo.
- (10) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki he taha tukupau ha tatau 'o ha fanongonongo 'oku 'oatu ki he taha totongi 'i he kupu ni.

- (11) Kuo pau ki ha taha totongi 'oku, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, 'ikai ke faipau ki ha fanongonongo 'i he kupu ni ke ala mo'ua 'iate ia pe ki ha kongā 'o e mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo 'a ia 'oku te'eki totongi mo ha totongi tupu ki he totongi tomui 'oku ala totongi 'o fekau'aki mo e mahu'inga'oku te'eki totongi 'o fakatatau ki he kupu 33(3).
- (12) Kuo pau ki he Minisita ke ne kuletiti ha mahu'inga kuo totongi 'e ha taha totongi 'i he kupu ni 'o felave'i mo ha taha tukuhau ki he mo'ua tukuhau 'o e taha tukuhau.
- (13) 'I he kupu ni, "taha totongi", 'i he'ene fekau'aki mo ha taha tukuhau, 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku ne –
- (a) mo'ua pe 'e malava ke mo'ua 'amui ange ki he taha tukuhau;
 - (b) puke pe 'e malava ke ne puke 'amui ange ha pa'anga, ki he pe ma'ae, taha tukuhau;
 - (c) puke pe 'e malava ke puke 'amui ange ha pa'anga ma'a ha taha kehe ke totongi ki he taha tukuhau; pe
 - (d) ma'u mafai mei ha taha kehe ke totongi ha pa'anga ki he taha tukuhau.

36 Taha veteki fakalao

- (1) Kuo pau ki ha taha veteki fakalao ke ne 'oatu ki he Minisita ha fanongonongo tohi 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 14 'a hono fokotu'u kinautolu ko e taha veteki fakalao.
- (2) Kuo pau ki he Minisita ke ne fakahā, 'i he tohi ki he taha veteki fakalao, 'a e mahu'inga 'o ha tukuhau 'oku pe 'e ala totongi 'e he taha tukuhau 'a ia ko 'ene koloa 'oku ma'u pe pule'i 'e he taha veteki fakalao pea ko e fakahā ko ia kuo pau ke tufa ia ki he taha veteki fakalao 'i loto 'i he mahina 'e 1 hono 'oatu ki he Minisita 'a e fanongonongo 'i he kupu si'i (1).
- (3) Kuo pau 'e 'ikai tuku atu 'e he taha veteki fakalao, 'o 'ikai ma'u ha ngofua mei he Minisita, ha koloa 'oku ne ma'u koe'uhi ko 'ene hoko ko e taha veteki fakalao kae 'oua kuo ma'u 'e he taha veteki fakalao ha fanongonongo 'i he kupu si'i (2) pe kuo 'osi 'a e vaha'a taimi mahina 'e 1 'o 'ikai ke 'oatu 'a e fanongonongo ko ia ki he taha veteki fakalao.
- (4) Fakatatau ki he kupu si'i (5), kuo pau ki ha taha veteki fakalao ke ne –
- (a) tuku mavahe mei he pa'anga 'oku ma'u 'i hono fakatau atu 'o ha koloa 'a e taha tukuhau 'a e mahu'inga kuo fakahā 'e he Minisita 'i he kupu si'i (2) pe ko e mahu'inga si'isi'i ange 'a ia kuo felotoi ki ai 'amui ange mo e Minisita; pea
 - (b) te ne ala mo'ua 'iate ia pe ki he mahu'inga 'oku fiema'u ke tuku mavahe mo ha totongi tupu ki he totongi tomui 'a ia 'oku ala totongi 'o fekau'aki mo hono mahu'inga 'o fakatatau ki he kupu 33(3).

- (5) Fakatatau ki he kupu 30, kuo pau ke 'ikai ta'ofi 'e he kupu si'i (3) 'a e taha veteki fakalao mei hono totongi 'a e me'a ni 'a ia 'oku mu'omu'a ange ki he mahu'inga 'oku fakahā 'i he kupu si'i (2) –
- (a) ha mo'ua 'oku 'i ai hono mahu'inga, 'i he lao pe totonu, 'i he tukupau 'oku lau ki ai 'i he fanongonongo 'oku tuku atu 'i he kupu si'i (2);
- (b) 'a e ngaahi fakamole kuo fakatupu 'i he founa totonu 'e he taha veteki fakalao 'i he tu'unga ko ia, kau ai 'a e vahenga 'o e taha veteki fakalao.
- (6) Fakatatau ki he kupu si'i (5), 'okapau 'oku si'isi'i ange 'a e pa'anga 'oku ma'u mei he fakatau 'o ha koloa 'i he mahu'inga kuo fakahā 'e he Minisita 'i he kupu ni, kuo pau ki he taha veteki fakalao ke ne tuku mavahe 'a e kotoa 'o e pa'anga 'oku ma'u mei he fakatau ke a'usia 'a e mahu'inga kuo fakahā 'i he kupu ni.
- (7) Ka 'i ai ha toko ua pe ni'ihiki toko lahi ange kuo hoko ko e taha veteki fakalao koe'uhi ko ha taha tukupau, kuo pau ke fakahoko fakataha pea makehekehe 'a e ngaahi fatongia mo e mo'ua 'i he kupu ni ki he kau veteki fakalao.
- (8) 'I he kupu ni, ko e lau ki ha "taha totongi" 'oku kau ai ha taha tukupau kuo 'osi pekia.

37 Tapuni fakataimi 'o e ngaahi 'api fakapisinisi

- (1) 'Oku ngaue'aki 'a e kupu ni 'okapau 'oku 'ikai lava 'e ha taha tukupau 'o –
- (a) tauhi 'a e ngaahi lekooti 'oku fiema'u 'i ha lao ki he pa'anga hu mai;
- (b) fakahū ha fakamatala ta'ofi tukupau 'i he kupu 85 'o e Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007 pe ha fakamatala tukupau ngaue'aki 'i he kupu 21 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003 'i he 'aho totonu ke fakahu ai; pe
- (c) totongi 'a e ta'ofi tukupau 'i he kupu 76 'o e Lao ki he Tukupau Pa'anga Hu Mai 2007 pe tukupau ngaue'aki 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita 'i he taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e kupu ni, ke ne fakahā tohi, ki he taha tukupau, 'a e taumu'a ke tapuni fakataimi ha konga pe ko e kotoa 'o e feitu'u fakapisinisi 'a e taha tukupau ki ha vaha'a taimi fakataimi 'o 'ikai laka hake 'i he 'aho hokohoko 'e 14, tuku kehe 'i loto 'i ha vaha'a taimi 'o e 'aho hokohoko 'e 7 mei hono 'oatu 'o e fakahā –
- (a) 'oku fiemalie 'a e Minisita kuo tuku 'e he taha tukupau ha ngaahi fakafuofua lelei ke fakapapau'i 'a hono tauhi lelei 'o e ngaahi lekooti 'i he kaha'u;
- (b) 'oku fakahū 'e he taha tukupau 'a e fakamatala ta'ofi tukupau pe fakamatala tukupau ngaue'aki; pe
- (c) totongi 'a e ta'ofi tukupau pe tukupau ngaue'aki 'oku totonu ke totongi, mo ha totongi tupu ki he totongi tomui 'a ia 'oku ala totongi koe'uhi ko e tukupau te'eki totongi.

- (3) Kapau 'e 'ikai lava 'e he taha tukupau 'o faipau ki he fanongonongo 'i he kupu si'i (2), 'e ngofua ki he Minisita ke ne 'oatu ha fanongonongo ('a ia 'e lau ko e "fanongonongo tapuni") ke tapuni 'a e konga pe kotoa 'o e feitu'u fakapisinisi 'o e taha tukupau ko ia ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he 'aho hokohoko 'e taha fa.
- (4) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha taimi pe, ke ne hū ki ha feitu'u 'oku fakahā 'i ha fanongonongo tapuni koe'uhi ke fakahoko 'a e fanongonongo ko ia pea 'e ngofua ke fiema'u ha 'ofisa polisi ke ne 'i he feitu'u ko ia 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'a e fanongonongo.
- (5) 'I he taimi kuo 'oatu ai ha fanongonongo tapuni 'i he kupu si'i (3), kuo pau ki he Minisita ke ne sila'i 'a e feitu'u ko ia pea fakapipiki 'i ha feitu'u ha mahino 'i mu'a 'i he feitu'u fakapisinisi 'a ia kuo tapuni, ha fanongonongo 'i he ngaahi lea ko 'eni "TAPUNI FAKATAIMI KOE'UHI KO E 'IKAI FAIPAU KI HE NGAHI FATONGIA FAKATUKUHAU".
- (6) Kuo pau 'e 'ikai hu ha taha ki he ngaahi feitu'u pe to'o ha ngaahi koloa mei ha ngaahi feitu'u 'a ia 'oku fakatatau ki ha fanongonongo tapuni 'i he kupu si'i (3) 'o 'ikai ha fakangofua 'a e Minisita.
- (7) Kuo pau ke ngaue leva 'a e Minisita ki he to'o 'o e fanongonongo 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (5) kapau, lolotonga 'a e vaha'a taimi 'o e tapuni –
 - (a) 'oku fimalie 'a e Minisita kuo tuku 'e he taha tukupau ha ngaahi fakafuofua lelei ke fakapapau'i 'a hono tauhi lelei 'o e ngaahi lekooti 'i he kaha'u;
 - (b) 'oku fakahū 'e he taha tukupau 'a e fakamatala ta'ofi tukupau pe fakamatala tukupau ngaue'aki; pe
 - (c) 'oku totongi 'e he taha tukupau 'a e ta'ofi tukupau pe tukupau ngaue'aki 'oku totonu ke totongi, mo ha tautea mo e totongi tupu ki he totongi tomui 'a ia 'oku ala totongi koe'uhi ko e tukupau te'eki totongi.
- (8) Kuo pau ko e Minisita pē pe ko ha 'ofisa kuo fakamafai te ne fakahoko 'a e ngaahi mafai 'i he kupu ni.
- (9) Kuo pau 'e 'ikai mo'ua 'a e Minisita, ko ha 'ofisa kuo fakamafai pe ha 'ofisa polisi ki ha maumau 'e tupu mei hano ngaue'aki 'o ha mafai 'i he kupu ni ka kuo pau ke fakahoko 'e he Minisita, 'ofisa kuo fakamafai, pe 'ofisa polisi 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga 'o e kupu pea ngaue'aki ha malohi fakapotopoto.

38 Mo'ua tukupau ke totongi 'e ha kautaha

- (1) Fakatatau ki he kupu si'i (2), 'i he taimi kuo fakahoko ai ha fokotu'utu'u ngaue 'i he taumu'a pe ola ko e fakatupu ha kautaha kuo 'ikai te ne lava ke totongi (satisfy) ha mo'ua tukupau lolotonga pe 'i he kaha'u 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, ko e taha kotoa pē na'e pe na'e talekita pe taha ma'u 'inasi pule 'o e kautaha 'i he taimi na'e fakahoko ai 'a e fokotu'utu'u ngāue, kuo pau ke

fakahoko fakataha pea makehekehe kiate kinautolu 'a e mo'ua tukupau 'o e kautaha.

- (2) Kuo pau ki ha talekita 'o ha kautaha ke 'ikai ala mo'ua 'i he kupu ni ki he mo'ua tukupau 'a e kautaha 'oka fiamalie 'a e Minisita na'e 'ikai ma'u 'e he talekita ha monū'ia fakapa'anga pe ha to e monū'ia kehe mei he fokotu'utu'u ngāue pea –

(a) ko e talekita, 'i he'ene 'ilo'i 'a e fokotu'utu'u ngaue, na'a ne lekooti 'ene ta'eloto pea ne fakahā tohi 'a e fokotu'utu'u ngaue ki he Minisita; pe

(b) kuo fakafiamalie'i 'e he talekita 'a e Minisita –

(i) na'e 'ikai kau 'a e talekita 'i he pule'i fakangaue 'o e kautaha; pea

(ii) na'e 'ikai ha taimi, na'e 'i ai ha 'ilo 'a e talekita, pea 'ikai ha 'amanaki fakapotopoto te ne 'ilo, ki he fokotu'utu'u ngāue.

- (3) 'I he kupu ni –

“fokotu'utu'u ngaue” 'oku 'uhinga ki ha aleapau, felotoi, palani, pe femahino'aki tatau ai pē pe 'oku fakahā pe 'ikai fakaha pea tatau ai pē pe 'oku lava ke fakahoko 'i ha fakatonutonu fakalao pe 'ikai;

“lao 'o e kautaha” 'oku 'uhinga ki he Lao ki he Ngaahi Kautaha 1995 mo ha lao 'e hoko hake ki he Lao ko ia 'o tu'utu'uni ki hono fa'u mo e pule'i 'o e kautaha;

“taha ma'u 'inasi pule” 'i he fekau'aki mo ha kautaha, 'oku 'uhinga ki ha taha ma'u 'inasi 'oku ne ma'u monū'ia, 'iate ia pē pe fakataha mo ha kaungā ngāue pe ngaahi kaungā ngāue –

(a) 'a e peseti 'e 50 pe lahi ange 'o e totonu ke fili 'a ia 'oku kau atu ki he ngaahi 'inasi 'i he kautaha;

(b) 'a e peseti 'e 50 pe lahi ange 'o e totonu ki he ngaahi totonu ki he 'inasi 'i he tupu mei he kautaha 'a ia 'oku kau atu ki he ngaahi 'inasi 'i he kautaha; pe

(c) 'a e peseti 'e 50 pe lahi ange 'o e totonu ki he koloa 'a ia 'oku kau atu ki he ngaahi 'inasi 'i he kautaha;

“talekita” 'i he fekau'aki mo ha kautaha, 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku ne ma'u, pe teuteu ke ne ma'u 'a e lakanga 'o e talekita 'o e kautaha, pea kau ai ha taha 'oku lau ko ha talekita 'o ha kautaha koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e lao ki he Ngaahi Kautaha; mo e

“taha ma'u 'inasi” 'oku ne ma'u 'a e 'uhinga 'i he lao ki he Ngaahi Kautaha.

39 Ngaahi mo'ua tukupau 'oku hiki

- (1) 'I he taimi 'oku 'i ai ha mo'ua tukupau 'a ha taha tukupau ('a ia 'e lau ko e “taha fakahoko hiki”) 'o felave'i mo ha pisinisi 'oku fakahoko 'e he taha fakahoko hiki pea kuo hiki 'e he taha fakahoko hiki 'a e kotoa pe kongā 'o e ngaahi koloa 'o e pisinisi ki ha kaungā ngaue ('a ia 'e lau ko e “taha hiki”), kuo

pau ke ala mo'ua 'iate ia pē 'a e taha hiki ki he mo'ua tukupau 'oku te'eki totongi ('a ia 'e lau ko e "mo'ua hiki") 'o e taha fakahoko hiki 'o felave'i mo e pisinisi.

- (2) Kuo pau ke 'ikai ta'ofi 'e he kupu si'i (1) 'a e Minisita mei hono tanaki 'a e kotoa pe kongā 'o e mo'ua hiki mei he taha fakahoko hiki.

40 Tauhi ke tolonga 'o e ngaahi koloa

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni 'i he taimi 'oku 'i ai ai ha 'uhinga fakapotopoto ke tui ai 'a e Minisita –
- (a) 'e 'ikai totongi 'e he taha tukupau 'a e mahu'inga kakato 'o e tukupau 'oku mo'ua 'i he taimi 'oku totonu ke totongi ai; pea
- (b) kuo fakahoko 'e he taha tukupau, pe te ne fakahoko, ha ngaahi founa ke ta'ofi 'a hono tanaki 'o e tukupau, kau ai hono veteki 'a e ngaahi koloa 'o e taha tukupau.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita, kapau 'e ngaue'aki 'a e kupu ni, ke ne fakahoko ha tohi kole *fakafa'ahi-taha (ex-parte)* ki he Fakamaau'anga Lahi ki ha tu'utu'uni ('a ia 'e lau ko ha "tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa") koe'uhi ko hono tauhi ke tolonga 'a e ngaahi koloa 'o e taha tukupau mo tapui ha taha 'oku ne ma'u, pule'i (controlling), pe pule'i (managing) 'a e ngaahi koloa 'oku 'a e taha tukupau mei hono hiki, to'o, tukuangē, pe kehe ange ko e ngaue ki he ngaahi koloa.
- (3) 'E ngofua ki he Minisita ke ne fakahoko ha ngaahi founa pehe 'oka fiema'u ke malu'i 'aki 'a e ngaahi koloa 'o e taha tukupau, kau ai 'a hono puke 'o e ngaahi koloa, fakatatali 'a hono fakahoko 'o ha tohi kole ki ha tu'utu'uni 'i kupu si'i (2), 'a ia kuo pau ke fakahoko 'a e tohi kole 'i loto 'i he houa 'e 24 mei hono fakahoko 'a e ngaahi founa ke malu'i 'aki 'a e ngaahi koloa 'o e taha tukupau.
- (4) Kuo pau ke foaki 'e he Fakamaau'anga Lahi ha tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa kapau 'oku fiemalie ko e ngaahi fiema'u 'i he kupu si'i (1) 'oku fakafiemalie pea kuo pau ke 'oatu 'a e tu'utu'uni ki he taha tukupau mo ha taha 'oku ne ma'u, pule'i (controlling), pe pule'i (managing) 'a e ngaahi koloa 'o e taha tukupau.
- (5) Kuo pau ke 'aonga 'a e tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa 'i he 'aho hokohoko 'e 30 pea 'e ngofua ke fakaloloa 'e he Fakamaau'anga Lahi 'i he tohi kole ki he Minisita.
- (6) 'E ngofua ki ha taha tukupau 'a ia ko 'ene ngaahi koloa 'oku kaunga 'o ha tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa, 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 15 mei hono 'oatu ki ai 'a e tu'utu'uni, ke ne kole ki he Fakamaau'anga Lahi ke tukuangē pe fakatonutonu 'a e tu'utu'uni.

- (7) Kuo pau ki he Minisita, 'i he taimi kuo foaki ai 'e he Fakamaau'anga Lahi ha tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa, 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 30 mei hono 'oatu 'o e fanongonongo 'o e tu'utu'uni, tu'utu'uni 'a e tukuhau 'oku totonu ke totongi 'e he taha tukuhau 'a ia 'oku 'uhinga ki ai 'a e tu'utu'uni mo 'oatu ha fanongonongo 'o ha fakafuofua tukuhau ki he taha tukuhau pea kamata hono tanaki 'o e tukuhau 'oku fakafuofua 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Vahe ni.
- (8) Kuo pau ki ha tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa ke 'osi hono 'aonga 'iate ia pe 'i hono 'oatu ha fanongonongo 'o ha fakafuofua tukuhau 'i he kupu si'i (7) tuku kehe 'oka fakaloloa 'e he Fakamaau'anga Lahi 'a e tu'utu'uni 'i ha tohi kole 'a e CEO 'i he kupu si'i (5).
- (9) Kuo pau ki ha taha 'oku ne tauhi ke tolonga ha ngaahi koloa 'o fakatatau ki ha tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa, ki he ngaahi taumu'a kotoa pē, ke lau kuo ne ngaue 'i loto 'i he mafai ko ia pea ko e taha ko ia mo e ni'ihiki kotoa 'oku kaunga ki ai 'oku faka'ata kinautolu 'o fekau'aki mo e ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'i he'ene felave'i mo e tu'utu'uni, mei he ngaahifakatonutonu fakalao kotoa, sivile pe hia, mo e founa, fakafakamaau'anga pe 'ikai fakafakamaau'anga, neongo ha ngaahi tu'utu'uni 'i ha lao, aleapau, pe felotoi tohi.
- (10) Kuo pau ki ha taha 'oku, 'ikai ha 'uhinga fakapotopoto, 'ikai ke ne faipau ki ha tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa kuo tufa ki he taha ko ia ke mo'ua 'iate ia pe ki he mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i he tu'utu'uni.
- (11) Kuo pau ki he Minisita pe ko ha 'ofisa kuo fakamafai pe ke fakahoko 'a e ngaahi mafai ke malu'i 'a e ngaahi koloa 'i he kupu si'i (3).

41 Puke mo e fa'ao 'o e ngaahi koloa

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke hu ki ha 'api pe feitu'u mo puke ha ngaahi koloa 'a ia 'oku 'i ai ha ngaahi makatu'unga fakapotopoto ke tui 'a e Minisita 'oku te'eki ai ke totongi, pe 'e 'ikai ke totongi 'a e Tukuhau Ngaue'aki 'oku totonu ke, totongi pe 'e ala totonu ke totongi, fekau'aki mo e tuku atu pe fakahū mai 'o e ngaahi koloa ko ia 'a ia kuo pe 'e 'ikai ke totongi.
- (2) Kuo pau ke tauhi 'a e ngaahi koloa kuo puke 'i he kupu ni 'i ha feitu'u 'e fakangofua 'e he Minisita ke tauhi ai 'a e ngaahi koloa kuo puke.
- (3) Kapau kuo puke ha ngaahi koloa 'i he kupu si'i (1), kuo pau ki he Minisita, 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 2 hili hono puke, ke ne tufa ki he taha 'oku 'o'ona 'a e ngaahi koloa pe ko e taha na'e 'i ai pe na'a ne pule'i 'a e ngaahi koloa, kimu'a 'i hono puke, ha fanongonongo tohi 'o –
 - (a) fakamatala'i 'a e ngaahi koloa;
 - (b) fakamatala'i kuo puke 'a e ngaahi koloa ko ia 'i he kupu ni pea mo e 'uhinga 'o hono puke;
 - (c) fakahā 'a e ngaahi tu'unga ke tukuanage ai 'a e ngaahi koloa; pea

- (d) fakahā 'e fa'ao 'a e ngaahi koloa kapau 'e 'ikai ke 'eke 'i loto 'i he vaha'a taimi tauhi 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo.
- (4) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu si'i (3)(d), kuo pau ko e vaha'a taimi tauhi –
- (a) kapau ko e ngaahi koloa 'auha ngofua, ko ha vaha'a taimi 'e fakakaukau 'a e Minisita 'oku fakapotopoto fekau'aki mo e tu'unga 'o e ngaahi koloa ko ia; pe
- (b) kapau ko ha ngaahi koloa kehe, 'ikai si'i hifo 'i he 'aho hokohoko 'e 21 hili 'a e puke 'o e ngaahi koloa.
- (5) Kuo pau 'e 'ikai fiema'u ke 'oatu 'e he Minisita ha fanongonongo 'i he kupu si'i (3) kapau, hili ha ngaahi faka'eke'eke fakapotopoto, 'oku 'ikai ke ma'u 'e he Minisita ha fakamatala fe'unga ke 'ilo'i pe ko hai 'oku totonu ke tufa ki ai 'a e fanongonongo.
- (6) Kapau 'e ngaue'aki 'a e kupu si'i (5), 'e ngofua ke tufa 'e he Minisita ha fanongonongo 'i he kupu si'i (3) ki ha taha pe 'oku ne 'eke'i 'a e ngaahi koloa ko ia, ka kuo pau ke 'osi 'oatu 'e he taha ko ia ki he Minisita ha fakamatala fe'unga ke malava ke tufa ha fanongonongo pehe.
- (7) 'E ngofua ke fakangofua 'e he Minisita ha ngaahi koloa kuo puke 'i he kupu si'i (1) ke 'ave ki he taha kuo tufa ki ai ha fanongonongo 'i he kupu si'i (3) kapau kuo totongi 'e he taha ko ia, pe 'oku ne fakahoko ha fokotu'utu'u ki he fakafiemalie 'a e Minisita ke totongi 'a e Tukupau Ngaue'aki pe 'e ala totongi fekau'aki mo hono tuku atu pe fakahū mai 'o e ngaahi koloa ko ia.
- (8) Kuo pau ke lau 'a e ngaahi koloa kuo puke 'a ia 'oku te'eki ke 'eke'i 'i loto 'i he vaha'a taimi tauhi 'oku fakamahino pau 'i he kupu si'i (4) 'oku fa'ao ki he Minisita 'i he 'osi 'a e vaha'a taimi tauhi pea 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakatau atu 'a e ngaahi koloa 'i he fakatautuki ki he kakai pe 'i ha founa pehe kehe 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Minisita pea ngaue'aki 'a e pa'anga 'oku ma'u mei he fakatau atu 'i he hokohoko ko eni –
- (a) 'uluaki totongi 'a e fakamole ki hono to'o, tauhi, mo e fakatau atu 'o e ngaahi koloa kuo fa'ao 'i he tu'utu'uni 'a e Minisita;
- (b) hoko 'a e totongi 'o e tukupau ngaue'aki, tautea, mo e totongi tupu ki he totongi tomui 'oku, pe 'e, ala totongi 'o fekau'aki mo hono tuku atu pe hu mai 'o e ngaahi koloa; mo e
- (c) toenga 'o e pa'anga, kapau 'oku 'i ai, 'oku tauhi 'e he Minisita.
- (9) 'Oku 'ikai ke ta'ofi 'e ha me'a 'i he kupu ni 'a e Minisita mei ha'ane ngaue 'i he Vahe ni, 'o fekau'aki mo ha toenga palanisi 'o e mo'ua kapau 'oku 'ikai ke fe'unga 'a e pa'anga 'oku ma'u mei he fakatau atu ko ia ke totongi 'aki 'a e ngaahi mahu'inga 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (8)(a) mo e (b).
- (10) 'E ngofua ke kole 'e he Minisita ha 'ofisa polisi ke ne 'i ai lolotonga 'oku fakahoko hono puke 'o e ngaahi koloa 'i he kupu ni.

- (11) Kuo pau ke fakahoko 'e he Minisita pē pe ko ha 'ofisa kuo fakamafai 'a e ngaahi mafai 'i he kupu ni.
- (12) Kuo pau 'e 'ikai mo'ua 'a e Minisita, ko ha 'ofisa kuo fakamafai, pe ha 'ofisa polisi ki ha maumau 'e tupu mei hono ngaue'aki 'o e mafai 'i he kupu ni ka kuo pau ko e Minisita, 'ofisa kuo fakamafai, pe 'ofisa polisi na'a nau fakahoko 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga 'o e kupu mo ngaue'aki 'a e malohi fakapotopoto.

42 Ngaahi fakatonutonu ki he fa'ao fakalao

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne tanaki ha tukuhau 'oku te'eki totongi 'a ia ko e mo'ua 'o ha taha tukuhau 'i he fakatonutonu ki he fa'ao fakalao ki he koloa ala hiki holo 'o e taha tukuhau 'aki hono 'oatu ha fanongonongo, 'i he tohi, ki he taha tukuhau 'o fakamahino pau ai 'a e ngaahi me'a ni –
 - (a) ko e hingoa 'o e taha tukuhau;
 - (b) ko e tu'u'anga 'o e koloa; mo e
 - (c) mo'ua tukuhau 'a ia 'oku fekau'aki mo e fakatonutonu ki he fa'ao fakalao.
- (2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a ke fakahoko 'a e fa'ao fakalao, 'e ngofua ki he Minista –
 - (a) 'i ha taimi pē, ke hu ki ha fale pe ngaahi feitu'u 'oku fakahā 'i he fanongonongo 'oku ne fakamafai 'a e ngaahi fakatonutonu ki he fa'ao fakalao; mo
 - (b) kole ki ha 'ofisa polisi ke 'i ai lolotonga hono fakahoko 'a e fa'ao fakalao.
- (3) Kuo pau ke tauhi 'a e koloa kuo fa'ao fakalao ki he vaha'a taimi 'oku fakamahino pau 'i he kupu 41(4) 'o tatau ai pē pe 'i he ngaahi feitu'u na'e fakahoko ai 'a e fa'ao fakalao pe 'i ha feitu'u pehe kehe 'a ia 'e pehe 'e heMinista 'oku taau, 'i he fakamole 'a e taha tukuhau.
- (4) 'E ngofua ke fakatau atu 'a e koloa kuo fa'ao fakalao ko ia 'aki ha fakatautuki ki he kakai pe 'aki ha founga kehe 'e tu'utu'uni 'e he Minista kapau 'oku 'ikai totongi 'e he taha tukuhau 'a e tukuhau 'oku totonu ke totongi, fakataha mo e ngaahi fakamole 'o e fakatautuki, 'i loto 'i he vaha'a taimi tauhi 'i he kupu si'i (3).
- (5) Kuo pau ke ngaueaki 'e he Minista 'a e pa'anga 'oku ma'u mei he fakatau atu 'i he kupu si'i (4) 'o pehe ni –
 - (a) 'uluaki totongi 'a e fakamole ki hono to'o, tauhi, mo e fakatau atu 'o e koloa kuo fa'ao fakalao;
 - (b) hoko ki he totongi 'o e mo'ua tukuhau 'oku te'eki totongi 'o e taha tukuhau 'i hono fakamahino pau 'i he fanongonongo fa'ao fakalao;
 - (c) hoko ki he mo'ua tukuhau 'oku te'eki totongi kehe 'o e taha tukuhau;

- (d) pea kuo pau ke totongi 'a e toenga 'o e pa'anga, kapau 'oku 'i ai, ki he taha tukuhau.
- (6) Kuo pau ke 'ikai ke ta'ofi 'e ha me'a 'i he kupu ni 'a e Minista mei ha'ane ngaue 'i he Vahe ni, 'o fekau'aki mo ha toenga palanisi 'o e mo'ua kapau 'oku 'ikai ke fe'unga 'a e pa'anga 'oku ma'u mei he fa'ao fakalao ke totongi 'aki 'a e ngaahi mahu'inga 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (5)(a),(b) mo e (c).
- (7) Kuo pau ke fakahoko 'e he Minista pē pe ko ha 'ofisa kuo fakamafai'a e ngaahi mafai 'i he kupu ni.
- (8) Kuo pau 'e 'ikai mo'ua 'a e Minisita, ko ha 'ofisa kuo fakamafai, pe ha 'ofisa polisi ki ha maumau 'e tupu mei hono ngaue'aki 'o e mafai 'i he kupu ni ka kuo pau ko e Minisita, 'ofisa kuo fakamafai, pe 'ofisa polisi na'a nau fakahoko 'a e ngaue 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga 'o e kupu mo ngaue'aki 'a e malohi fakapotopoto.

43 Tapui ke mavahe

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni kapau 'oku 'i ai ha ngaahi makatu'unga fakapotopoto ke tui 'a e Minista 'e mavahe ha taha tukuhau mei Tonga ni –
 - (a) 'o 'ikai totongi 'a e tukuhau 'oku pe 'e fiema'u ke totongi 'e he taha ko ia; pe
 - (b) ko e tukuhau 'oku pe 'e fiema'u ke totongi 'e ha kautaha 'a ia ko e taha ko ia ko ha taha ma'u 'inasi pule 'oku 'ikai totongi.
- (2) Kuo pau ki he Minista 'i he taimi 'e ngaue'aki 'a e kupu ni, ke ne 'oatu ha fanongonongo ('a ia 'e lau ko ha "fanongonongo tapui ke mavahe") ki he 'Ofisa Pule ki he Kakai Humai 'o tapui 'a e taha ko ia mei he mavahe mei Tonga ni kae 'oua –
 - (a) kuo totongi kakato 'a e tukuhau 'oku totonu ke totongi pe 'e fiema'u ke totongi 'e he taha ko ia pe 'e he kautaha 'a ia ko e taha ko ia ko ha taha ma'u 'inasi pule; pe
 - (b) kuo fakahoko ha fokotu'utu'u 'oku fakafiemalie ki he Minista ki hono totongi 'o e tukuhau 'oku lau ki ai 'i he palakalafi (a).
- (3) Kuo pau ke fakamahino pau 'i ha fanongonongo tapui ke mavahe 'a e ngaahi me'a ni –
 - (a) ko e hingoa, tu'asila, mo e TIN 'o e taha 'oku ngaue'aki ki ai 'a e fanongonongo;
 - (b) ko e mahu'inga 'o e tukuhau 'a ia 'oku pe 'e fiema'u ke totongi 'e he taha ko ia pe ko e kautaha 'a ia ko e taha ko ia ko ha taha ma'u 'inasi pule.
- (4) Kuo pau ke tufa 'e he Minisita ha tatau 'o e fanongonongo tapui ke mavahe ki he taha 'oku fakahingoa 'i he fanongonongo, ka kuo pau 'e 'ikai

fakata'e'aonga'i ha ngaahi ngaue 'i he kupu ni koe'uhi ko e 'ikai ma'u mai 'a e tatau 'o e fanongonongo.

- (5) Kuo pau ki he 'Ofisa Pule ki he Kakai Hu Mai, 'i hono ma'u mai 'o ha fanongonongo tapui ke mavahe 'o fekau'aki mo ha taha, ke ne fakahoko 'a e ngaahi founa 'a ia 'e ala fiema'u ke faipau ki he fanongonongo 'o kau ai 'a e puke mo e tauhi 'o e tohi fakangofua ke folau 'a e taha ko ia, tohi fakamo'oni 'o e faka'ilonga, pe ha tohi ngaue kehe 'oku ne fakamafai 'a e taha ko ia ke mavahe mei Tonga ni.
- (6) Kuo pau ki he Minisita, kapau ko e tukupau 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo tapui ke mavahe 'oku 'osi totongi pe 'oku fakahoko ha fokotu'utu'u 'oku fakafiemale ki hono totongi 'o e tukupau, ke ne foaki ki he taha 'oku fakahinga 'i he fanongonongo ha tohi fakamo'oni 'o e mavahe pea kuo pau ke hoko 'a hono fakahā 'o e tohi fakamo'oni ko ia ki ha 'ofisa ki he kakai hu mai ko e fakamafai fe'unga ki he 'ofisa ke faka'atā 'a e taha ko ia ke mavahe mei Tonga ni 'o fakatatau ki he ngaahi fiema'u kehe ki he kakai hu mai 'a ia 'oku fakafiemale.
- (7) 'E 'ikai ngofua ke fakahoko pe tauhi ha ngaahi fakatonutonu fakalao, hia pe sivile, ki he Pule'anga, pe ko ha 'ofisa tukupau, tute, kakai hu mai, polisi, pe 'ofisa kehe ki ha ngaue 'oku fakahoko fakalao 'i he kupu ni.
- (8) Kuo pau ko e Minisita pē pe ko ha 'ofisa kuo fakamafai ke fakahoko 'a e ngaahi mafai 'i he kupu ni.
- (9) 'I he kupu ni, "taha ma'u 'inasi pule" 'oku ne ma'u 'a e 'uhinga tatau 'o hange ko ia 'i he kupu 38.

KONGA 9 – NGAHI TOTONGI FAKAFOKI

44 Ngaahi totongi fakafoki

- (1) 'E ngofua ki ha taha tukupau kuo ne 'osi totongi tukupau 'o lahi ange 'i he mahu'inga 'a ia 'oku totonu ke totongi 'e he taha tukupau 'i ha lao ki he pa'anga hu mai ke kole, 'i he foomu 'oku fakangofua, ki he Minisita ki ha totongi fakafoki 'o e hulu.
- (2) Kuo pau ke fakahū ha tohi kole ki ha totongi fakafoki 'i he kupu si'i (1) –
 - (a) 'o fekau'aki mo e tukupau ki he pisinisi iiki, 'i loto 'i he ta'u 'e 3 hili 'a e 'aho na'e totongi ai 'a e tukupau; pe
 - (b) fekau'aki mo ha tukupau kehe, 'i loto 'i he ta'u 'e 5 hili 'a e 'aho na'e totongi ai 'a e tukupau.
- (3) Kuo pau ki he Minisita, kapau 'oku fiemale 'a e Minisita 'oku 'i ai ha tukupau totongi hulu 'a e taha tukupau 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, ke ne –

- (a) 'uluaki ngaue'aki 'a e mahu'inga 'o e totongi fakafoki 'o totongi 'aki ha tukuhau kehe ko e mo'ua 'o e taha tukuhau 'i he lao ki he pa'anga hu mai;
 - (b) ua, ko e totongi 'o e tukuhau 'a ia ko e mo'ua 'o e taha tukuhau 'i ha lao ki he pa'anga hu mai kehe; pea
 - (c) fakatatau ki he kupu si'i (4), ke totongi fakafoki 'a e toenga, kapau 'oku 'i ai, ki he taha tukuhau.
- (4) 'E ngofua 'i he aleapau tohi 'a e taha tukuhau, ke hiki (carried forward) 'a e mahu'inga 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (3)(c) ki hono totongi 'o ha mo'ua tukuhau 'a e taha tukuhau 'i he kaha'u 'i ha lao ki he pa'anga hu mai.
- (5) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki he taha tukuhau ha fanongonongo, 'i he tohi, 'o fekau'aki mo e tu'utu'uni 'i he tohi kole ki ha totongi fakafoki 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 45 mei hono fakahū 'o e tohi kole ki he Minisita.
- (6) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e kupu ni kapau 'e ngaue'aki 'a e kupu 24(1), (2) mo e (3) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003.
- (7) Kuo pau ke ala mo'ua 'a e taha tukuhau kapau kuo hala 'a e totongi fakafoki ki ha taha tukuhau 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, ke ne totongi 'a e mahu'inga 'o e totongi fakafoki hala 'i he 'aho 'oku fakamahino pau 'i ha fanongonongo 'o e fekau 'a ia 'oku 'oatu ki he taha tukuhau 'e he Minisita.
- (8) 'E ngofua ke ala mo'ua 'a e taha tukuhau kapau kuo hala ha totongi fakafoki koe'uhi ko ha hala na'e fakahoko 'e he taha tukuhau 'i hono 'eke 'a e totongi fakafoki, ke ne totongi 'a e totongi tupu ki he totongi tomui 'a ia kuo fika'i ki he vaha'a taimi 'o kamata 'i he 'aho na'e hala ai 'a e totongi fakafoki pea 'osi ki he 'aho na'e toe totongi ai 'a e totongi fakafoki.
- (9) Kuo pau ke lau ha pa'anga 'oku mo'ua 'i he kupu si'i (7) 'a ia 'oku 'ikai ke totongi 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai ko ha tukuhau 'oku te'eki totongi koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Konga 8 mo e kupu 83.

KONGA 10 – NGAHI FAKATOTOLO MO E FAKA'ATĀTUKUHAU

45 Mafai ke hū mo kumi

- (1) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o hono pule'i 'o ha lao ki he pa'anga hu mai, ko e Minisita –
- (a) kuo pau ke ne ma'u, 'i he taimi kotoa pe pea 'ikai fiema'u ke fakahā, 'a e ngofua kakato mo tau'atāina ki ha feitu'u (premises), feitu'u (place), feitu'u (property), ngaahi lekooti, pe me'angaue tauhi fakamatala faka'elekitulonika;

- (b) 'e ngofua ke ne to'o ha konga pe tatau 'o ha lekooti 'a ia kuo ma'u 'a e ngofua ki ai 'a e palakalafi (a);
- (c) 'e ngofua ke ne puke ha lekooti, 'a ia 'i he vakai 'a e Minisita, 'oku 'i ai ha fakamo'oni 'e ngali mahu'inga 'i he tu'utu'uni 'o e mo'ua tukuhau 'a ha taha tukuhau;
- (d) 'e ngofua ke ne tauhi ha lekooti kuo puke 'i he palakalafi (c) ki he fuoloa 'e fiema'u ai ia ki hono fakapapau'i 'o ha mo'ua tukuhau 'o ha taha tukuhau pe ki ha fa'ahinga hopo 'i ha lao ki he pa'anga hu mai; pea
- (e) 'e ngofua, kapau 'oku 'ikai ma'u ha tatau tohi pe tatau 'o e fakamatala 'oku tauhi 'i ha me'angaue tauhi fakamatala, ke ne puke mo tauhi 'a e me'angaue tauhi fakamatala ki he loloa pe 'o e taimi 'oku fiema'u ke hiki ai ha tatau 'o e fakamatala 'oku fiema'u.
- (2) 'E 'ikai ngofua ki ha 'ofisa tukuhau ke ne hū pe nofo 'i ha feitu'u (premises) pe feitu'u (place) 'o kapau, , 'oku 'ikai lava 'e he 'ofisa 'o fakahā 'a e tohi fakamafai 'a e Minisita 'a ia 'oku faka'atā ai 'a e 'ofisa ke ne fakahoko 'a e ngaahi mafai 'i he kupu si'i (1), 'i hono 'eke 'e he taha 'o'ona pe taha nofo fakalao.
- (3) 'E ngofua ki he Minisita ke ne fiema'u ha 'ofisa polisi ke ne 'i he feitu'u ko ia koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o hono fakahoko 'o e ngaahi mafai 'i he kupu ni.
- (4) Kuo pau ki he taha 'o'ona pe taha nofo fakalao 'o ha feitu'u (premises) pe feitu'u (place) 'a ia 'oku felave'i ki ai hono fakahoko 'o e mafai 'i he kupu si'i (1) ke ne 'oatu 'a e ngaahi me'a ngaue mo e tokoni 'oku taau ki he Minisita, kau ai hono –
- (a) tali 'a e ngaahi fehu'i 'oku fekau'aki mo e fakatotolo 'a ia 'oku fekau'aki mo hono fakahoko 'o e mafai 'o tatau ai pē pe 'i he lea pe 'i he tohi;
- (b) 'oatu 'a e ngofua ki he fakamatala 'oku tauhi 'i he, pe 'i loto, ha me'angaue tauhi fakamatala faka'elekitulonika, kau ai ha lea 'oku ngaue'aki ke fakaava fakakomipiuta pe ha ngaahi fakamo'oni kehe 'oku fiema'u ki ha huu ki he feitu'u; pe
- (c) 'oatu 'a e ngofua ki he fakamatala kuo liliu mei he lea fakakomipiuta ki he lea mahino (decryption information) 'a ia 'oku fiema'u ke liliu mei he lea fakakomipiuta ki he lea mahino (decrypt) 'a e fakamatala 'oku fiema'u ki ai 'a e ngofua 'i he kupu ni.
- (5) 'E ngofua ki ha taha 'a ia ko 'ene ngaahi lekooti pe me'angaue tauhi fakamatala kuo puke 'i he kupu si'i (1) ke ne vakai'i 'a e ngaahi me'a ni pea 'ai ha ngaahi tatau, 'i he fakamole pe 'a'ana, lolotonga 'a e taimi ngaue angamaheni pea 'i he ngaahi tu'unga mo e ngaahi makatu'unga 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakamahino pau.
- (6) Kuo pau ki he Minisita ke ne fakamo'oni ma'ae ngaahi lekooti pe ngaahi me'angaue tauhi fakamatala kuo to'o pea tauhi 'i he kupu ni pea kuo pau:

- (a) ko e ngaahi lekooti, ke ne fakafoki 'a e ngaahi lekooti ki he taha 'a'ana 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 14 hili 'a e aofangatuku 'o e fakatoto mo ha ngaahi fakatonutonu fakalao felave'i; pe
 - (b) ko e me'angaue tauhi fakamatala, ke ne fakafoki 'a e me'angaue tauhi fakamatala ki he taha 'a'ana 'i loto 'i he 'aho 'e 14 hili hono hiki tatau 'o e fakamatala 'i he me'angaue 'o fakatatau mo e kupu 1(e).
- (7) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni neongo –
- (a) ha lao fekau'aki mo e malu'i pe ngaahi 'aonga ki he kakai fakakatoa 'i he'ene felave'i mo e fakangofua ki he ngaahi feitu'u (premises) pe feitu'u (places), pe ko hano 'omai ha koloa pe lekooti; pe
 - (b) ha fatongia fakaaleapau fekau'aki mo e fakapulipuli.
- (8) Kuo pau ke fakahoko 'e he Minisita pē pe ko ha 'ofisa kuo fakamafai 'e he Minisita 'a e ngaahi mafai 'i he kupu ni.
- (9) Kuo pau 'e 'ikai mo'ua 'a e Minisita, ko ha 'ofisa kuo fakamafai, pe ha 'ofisa polisi ki ha maumau 'e tupu mei hono ngaue'aki 'o e mafai 'i he kupu ni ka kuo pau ko e Minisita, 'ofisa kuo fakamafai, pe 'ofisa polisi na'a nau fakahoko 'a e ngaue 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga 'o e kupu mo ngaue'aki 'a e malohi fakapotopoto.
- (10) 'I he kupu ni mo e kupu 46 –
- “me'angaue tauhi fakamatala”** 'oku 'uhinga ki ha komipiuta, me'angaue faka'elekitulonika to'oto'o, me'angaue tauhi fakamatala ala to'o holo, pe ha me'angaue faka'elekitulonika kehe ki hono tauhi 'o e fakamatala; mo e
- “me'angaue tauhi fakamatala faka'elekitulonika”** 'oku 'uhinga ki ha me'angaue tauhi fakamatala pe ha me'angaue kehe, kau ai ha me'angaue faka'elekitulonika, ke tauhi faka'elekitulonika ai 'a e ngaahi fakamatala.

46 Fakamatala 'oku fiema'u

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a ki hono fakahoko ha lao ki he pa'anga hu mai, 'i ha fanongonongo 'i ha tohi, ke ne fiema'u ha taha ke –
- (a) tuku atu, 'i loto 'i he taimi 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo, ha fakamatala 'a ia 'e fiema'u 'i he tohi fekau'aki mo e tukupau 'a e taha ko ia pe ha taha kehe;
 - (b) ha 'i he taimi mo e feitu'u 'oku fokotu'u 'i he fanongonongo koe'uhi ke fakahoko hono faka'eke'eke fakafuakava 'e he Minisita, fekau'aki mo e tukupau 'a e taha ko ia pe ha taha kehe; pe
 - (c) tuku atu, 'i loto 'i he taimi mo e feitu'u 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo, ha ngaahi lekooti pe me'angaue tauhi fakamatala 'oku 'i

he pule 'a e taha 'a ia 'oku fekau'aki mo e tukuhau 'a e taha ko ia pe ha taha kehe.

- (2) Kuo pau ko e fanongonongo kuo foaki 'i he kupu ni ke tufa fakahangatonu ia ki he taha 'oku taumu'a ki ai pe tuku 'i he feitu'u na'e 'ilo'i fakamuimui ko e feitu'u fakapisinisi 'a e taha ko ia pe 'api nofo'anga pea ko e tohi fakamo'oni tufa kuo fakamo'oni ai 'a e taha tufa kuo pau ke hoko ia ko e fakamo'oni 'o e ngaahi mo'oni'i me'a 'oku hā 'i he tohi fakamo'oni.
- (3) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni neongo –
 - (a) ha lao fekau'aki mo e malu'i pe ngaahi 'aonga ki he kakai fakakatoa 'i he'ene felave'i mo e fakangofua ki he ngaahi feitu'u (premises) pe feitu'u (places), pe ko hano 'omai ha koloa pe lekooti; pe
 - (b) ha fatongia fakaaleapau fekau'aki mo e fakapulipuli.

47 Fakahoko 'o e ngaahi alea pau felotoi ki he tokoni fakangaue

- (1) Kapau 'oku 'i ai ha talite tukuhau pe alea pau felotoi ki he tokoni fakangaue 'a ia 'oku ngaue'aki fakalao 'i Tonga ni ki he fakafetongi fakamatala, pe tokoni fefakahoko'aki 'i hono tanaki 'o e tukuhau pe fakahoko 'o e ngaue, kuo pau ki he Minisita ke ngaue'aki 'a e ngaahi mafai 'oku 'atā 'i he Lao ni pe ha lao kehe ke fakakakato 'a e ngaahi fatongia 'a Tonga ni 'i he talite pe aleapau 'o makatu'unga 'i he'ene hā 'i he Lao ni pe lao kehe –
 - (a) ko e “tukuhau” 'oku kau ai ha tukuhau muli 'a ia 'oku felave'i mo e fakafetongi fakamatala pe tokoni fefakahoko'aki;
 - (b) ko e “tukuhau 'oku te'eki totongi” 'oku kau ai ha mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i he palakalafi (a) 'a ia 'oku te'eki ke totongi 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai;
 - (c) ko e “taha tukuhau” 'oku kau ai ha taha 'oku ala mo'ua ki ha mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i he palakalafi (a); pea
 - (d) ko e “lao ki he pa'anga hu mai” 'oku kau ai 'a e lao 'a ia 'oku hilifaki ai ha tukuhau muli 'oku fakamahino pau 'i he palakalafi (a).
- (2) Neongo 'a e kupu 67, ko ha fakamatala 'oku ma'u mai 'e he Minisita mei he ma'u mafai taau 'o ha fonua 'a ia kuo na kau atu mo Tonga ki ha talite tukuhau pe aleapau felotoi ki he tokoni fakangaue 'e ngofua ke fakahā pē ia ki he fakangatangata 'oku fakangofua 'i he talite pe aleapau.
- (3) 'I he kupu ni –

“aleapau fakavaha'apule'anga” 'oku 'uhinga ki ha aleapau 'i he vaha'a 'o e Pule'anga Tonga mo ha pule'anga pe ngaahi pule'anga muli;

“aleapau felotoi ki he tokoni fakangaue” 'oku 'uhinga ki ha aleapau fakafetongi fakamatala tukuhau pe aleapau fakavaha'apule'anga kehe ma'ae felotoi ki he tokoni fakangaue 'a ia 'oku felave'i mo e ngaahi me'a fakatukuhau; mo e

“**talite tukuhau**” ‘oku ‘uhinga ki ha aleapau fakavaha’apule’anga ‘oku felave’i mo e faka’ehi’ehi mei he tukuhau tu’o ua mo e ta’ofi ‘o e kalofi fakapa’anga.

48 Tohi Fakamo’oni Faka’atā Tukuhau

- (1) Kuo pau ke fiema’u ha taha ke ne fakahā ha tohi fakamo’oni faka’atā tukuhau ki he ma’u mafai felave’i ‘i he ngaahi tu’unga ‘oku tu’utu’uni ‘i he Ngaahi Tu’utu’uni.
- (2) Kuo pau ke kole ha taha ‘a ia ‘oku ngaue’aki ki ai ‘a e kupu si’i (1), ‘i he foomu ‘oku fakangofua, ki he Minisita ki hono foaki ‘o ha tohi fakamo’oni faka’atā tukuhau.
- (3) Kuo pau ke foaki ‘e he Minisita ha tohi fakamo’oni faka’atā tukuhau ki ha taha kole ‘i he kupu si’i (2) kapau ‘oku fiemalie –
 - (a) ‘oku ‘ikai ‘i ai ha mo’ua tukuhau te’eki totongi ‘o e taha kole pe na’e ‘ikai ko ha taha tukuhau ‘a e taha kole ‘i he ta’u pe ngaahi ta’u kimu’a; pe
 - (b) kapau ‘oku ‘i ai ha mo’ua tukuhau te’eki totongi ‘o e taha kole, kuo kau atu ‘a e taha kole ki ha fokotu’utu’u ‘oku fakafiemalie ki he Minisita ki hono totongi ‘o e mo’ua.
- (4) Kuo pau ke foaki ‘e he Minisita ki he taha kole ha tohi fakamo’oni faka’atā tukuhau pe ha fanongonongo ‘oku ‘ikai foaki ha tohi fakamo’oni faka’atā tukuhau, ko e ha pe ‘e ala hoko, ‘i loto ‘i he ‘aho hokohoko ‘e 7 mei hono fakahū ‘o e tohi kole ki he Minisita.

KONGA 11 – NGAHI TU’UTU’UNI

VAHE 1 – NGAHI TU’UTU’UNI FAKAPULE’ANGA

49 Ha’i ‘e he ngaahi tu’utu’uni fakapule’anga

- (1) ‘E ngofua ki he Minisita ke ne fakahoko ha tu’utu’uni fakapule’anga ‘o fakahā ai ‘a ‘ene faka’uhinga ki hono ngaue’aki ‘o ha lao ki he pa’anga hu mai.
- (2) Kuo pau ke fakahoko ha tu’utu’uni fakapule’anga ‘o fakatatau ki he kupu 50 pea kuo pau ke ne ha’i ‘a e Minisita kae ‘oua kuo fakafoki.
- (3) Kuo pau ke ‘ikai ha’i ‘e ha tu’utu’uni fakapule’anga ha taha tukuhau.
- (4) ‘Oku tuku atu ‘e ha tu’utu’uni fakapule’anga ‘a e vakai ‘a e Minisita ki hono ngaue’aki ‘o ha lao ki he pa’anga hu mai ‘i he ngaahi tu’unga ‘oku fakamahino pau ‘i he tu’utu’uni pea kuo pau ke ‘ikai lau ko ha tu’utu’uni ‘a e Minisita koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e Lao ni pe ha lao kehe.

50 Fakahoko 'o ha tu'utu'uni fakapule'anga

- (1) Kuo pau ke fakahoko 'e he Minisita ha tu'utu'uni fakapule'anga 'aki hono pulusi ha fanongonongo 'o e tu'utu'uni 'i he uepisaiti 'a e Potungaue pe 'i ha nusipepa fakauike 'a ia 'oku tufa 'i Tonga ni.
- (2) Kuo pau ke fakahā 'i ha tu'utu'uni fakapule'anga ko ha tu'utu'uni fakapule'anga ia pea kuo pau ke 'i ai hono fika mo e 'ulu'itohi 'a ia 'e malava ke faka'ilonga'i 'aki.
- (3) Kuo pau ke ngaue'aki ha tu'utu'uni fakapule'anga mei he 'aho 'oku fakamahino pau 'i he tu'utu'uni pe, kapau 'oku 'ikai fakamahino pau ha 'aho, mei he 'aho na'e pulusi ai.

51 Fakafoki 'o e tu'utu'uni fakapule'anga

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne fakafoki ha tu'utu'uni fakapule'anga, kakato pe konga, 'aki hono pulusi ha fanongonongo 'o e fakafoki 'i he uepisaiti 'a e Potungaue pe 'i ha nusipepa fakauike 'a ia 'oku tufa 'i Tonga ni.
- (2) 'I hono tali ha lao, pe 'oku fakahoko 'e he Minisita ha toe tu'utu'uni fakapule'anga 'oku fepaki mo ha tu'utu'uni fakapule'anga lolotonga, kuo pau ke lau 'o pehē 'oku fakafoki 'a e tu'utu'uni fakapule'anga 'o fakangatangata pe ki he me'a 'oku fepaki.
- (3) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e fakafoki 'o ha tu'utu'uni fakapule'anga, kakato pe konga, mei he –
 - (a) taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e kupu si'i (1), 'aho 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo 'o e fakafoki pe, kapau 'oku 'ikai fakamahino pau 'a e 'aho, 'aho 'oku pulusi ai 'a e fanongonongo 'o e fakafoki 'o e tu'utu'uni; pe
 - (b) taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e kupu si'i (2), 'aho 'oku ngaue'aki ai 'a e lao pe tu'utu'uni fakapule'anga 'oku fepaki.
- (4) Tukukehe 'a e kupu si'i (3)(a), kuo pau ke 'ikai fakafoki ha tu'utu'uni fakapule'anga 'i he kupu si'i (1) kimu'a 'i he 'aho 'e pulusi ai 'a e fanongonongo 'o e fakafoki tukukehe kapau ko e fakafoki 'o e tu'utu'uni 'oku lelei ki he kau tukuhau.
- (5) Kuo pau ki ha tu'utu'uni fakapule'anga kuo fakafoki, kakato pe konga ke –
 - (a) hokohoko atu hono ngaue'aki ki ha ngaahi ngaue na'e kamata kimu'a 'i hono fakafoki 'o e tu'utu'uni fakapule'anga; pea
 - (b) 'ikai ngaue'aki ki ha ngaahi ngaue na'e kamata hili hono fakafoki 'o e tu'utu'uni ki he fakangatangata 'oku fakafoki 'a e tu'utu'uni.

VAHE 2 – NGAHI TU'UTU'UNI TAAUTAHA

52 Ha'i 'e he ngaahi tu'utu'uni taautaha

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha tohi kole 'a ha taha tukupau 'i he foomu 'oku fakangofua pea fakatatau ki he Vahe ni, ke ne 'oatu ki he taha tukupau ha tu'utu'uni taautaha o fakahā 'a e tu'utu'uni 'a e Minisita felave'i mo hono ngaue'aki 'o ha lao ki he pa'anga hu mai ki ha ngaue kuo fakahoko, pe fokotu'u ke fakahoko, 'e he taha tukupau.
- (2) Kuo pau ki ha tohi kole 'i he kupu si'i (1) ke –
 - (a) fakakau ai 'a e ngaahi fakaikiiki kakato 'o e ngaue 'a ia 'oku felave'i mo e tohi kole fakataha mo e ngaahi tohi ngaue kotoa 'oku felave'i mo e ngaue ko ia;
 - (b) fakamahino pau 'a e fehu'i 'a ia 'oku fiema'u ai 'a e tu'utu'uni; pea
 - (c) 'oatu ha fakamatala kakato 'o fakahā ai 'a e vakai 'a e taha tukupau ki hono ngaue'aki 'o e lao ki he pa'anga hu mai felave'i ki he ngaue ko ia.
- (3) Kuo pau ke ha'i 'e ha tu'utu'uni taautaha 'a e Minisita kapau –
 - (a) kuo fakahoko 'e he taha tukupau ha fakahā kakato mo mo'oni 'o e ngaahi me'a fekau'aki mo e ngaue 'oku felave'i mo hono fakahoko 'o e tu'utu'uni taautaha; pea
 - (b) 'oku kei hoko atu 'a e ngaue 'i he ngaahi me'a felave'i tonu pē 'o hangē ko ia 'oku fakamatala 'i he tohi kole 'a e taha tukupau ki he tu'utu'uni taautaha.
- (4) Kuo pau ke 'ikai ha'i 'e ha tu'utu'uni taautaha ha taha tukupau.
- (5) Kapau 'oku fepaki ha tu'utu'uni taautaha mo ha tu'utu'uni fakapule'anga 'oku lolotonga ngaue'aki 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'a e tu'utu'uni taautaha, 'oku fakamu'omu'a ange pē 'a e tu'utu'uni taautaha 'o fakangatangata pe ki he me'a 'oku fepaki.
- (6) 'Oku fakahā 'e ha tu'utu'uni taautaha 'a e vakai 'a e Minisita ki he fehu'i 'oku 'ohake 'i hono ngaue'aki 'o e tu'utu'uni pea 'oku 'ikai ko ha tu'utu'uni ia 'a e Minisita koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao pe ha lao kehe.

53 'Ika'i tali 'o ha tohi kole ki ha tu'utu'uni taautaha

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke 'ikai tali ha tohi kole ki ha tu'utu'uni taautaha kapau –
 - (a) kuo 'osi tu'utu'uni 'a e Minsita ki he fehu'i 'oku fai ki ai 'a e tohi kole 'i ha taha 'o e ngaahi me'a ni –
 - (i) ha fanongonongo 'o ha fakafuofua tukupau kuo 'oatu ki he taha kole;

- (ii) ha tu'utu'uni fakapule'anga kuo fakahoko 'i he kupu 50 'a ia 'oku lolotonga ngaue'aki;
 - (iii) ha tu'utu'uni kuo pulusi 'i he kupu 56 'a ia 'oku lolotonga ngaue'aki;
 - (b) 'oku felave'i 'a e tohi kole mo ha fehu'i 'oku makatu'unga ai 'a e 'atita tukuhau 'a ia 'oku felave'i mo e taha kole pe ko ha launga 'oku fakahū atu 'e he taha kole;
 - (c) ko e tohi kole 'oku launoa pe fakatupu 'ita;
 - (d) ko e ngaue 'oku felave'i ki ai 'a e tohi kole 'oku te'eki fakahoko pea 'oku 'i ai mo e ngaahi makatu'unga fakapotopoto ke tui ai 'e 'ikai fakahoko 'a e ngaue;
 - (e) 'oku te'eki tuku atu 'e he taha kole ki he Minisita ha fakamatala fe'unga ke fakahoko 'a e tu'utu'uni taautaha 'oku kole;
 - (f) ko e tonu 'o e tu'utu'uni 'e makatu'unga 'i he ngaahi mahalo 'oku felave'i mo ha me'a 'e hoko 'i he kaha'u pe me'a kehe;
 - (g) ko hono fakahoko 'o e tu'utu'uni 'e kau ai 'a hono ngaue'aki 'o ha kupu faka'ehi'ehi tukuhau; pe
 - (h) 'i he lau 'a e Minisita, 'oku 'ikai fakapotopoto ke faipau mo e tohi kole, 'i hono fakakaukau 'i 'o e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke faipau mo ha ngaahi me'a kehe 'oku pehē 'e he Minisita 'oku felave'i.
- (2) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki he taha kole ha fanongonongo tohi 'o ha tu'utu'uni 'o e 'ikai tali ke fakahoko ha tu'utu'uni taautaha.

54 Fakahoko 'o ha tu'utu'uni taautaha

- (1) Kuo pau ke loto 'a e Minisita ki ha tohi kole ki ha tu'utu'uni taautaha tuku kehe ka 'ikai ke tali 'e he Minisita ke fakahoko ha tu'utu'uni 'o fakatatau ki he kupu 53.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he Minisita ha tu'utu'uni taautaha 'aki hono 'oatu ha fanongonongo tohi 'o e tu'utu'uni ki he taha kole.
- (3) 'E ngofua ki he Minisita ke ne fakahoko ha tu'utu'uni taautaha 'i he makatu'unga 'o e ngaahi mahalo felave'i mo ha me'a 'e hoko 'i he kaha'u pe me'a kehe 'a ia 'e fakakaukau 'a e Minisita 'oku taau.
- (4) Kuo pau ke fakahā 'i ha tu'utu'uni taautaha ko ha tu'utu'uni taautaha ia, 'o fakahā atu ai 'a e fehu'i 'oku tu'utu'uni ki ai, mo fakahā 'a e ngaahi me'a ni –
 - (a) 'a e taha tukuhau;
 - (b) 'a e lao tukuhau 'oku felave'i mo e tu'utu'uni;
 - (c) 'a e vaha'a taimi tukuhau 'a ia kuo pau ke ngaue'aki ki ai 'a e tu'utu'uni;
 - (d) 'a e ngaue 'oku felave'i mo e tu'utu'uni;

- (e) ha ngaahi mahalo 'oku makatu'unga ai 'a e tu'utu'uni.
- (5) Kuo pau ke fakahoko ha tu'utu'uni taautaha 'i he taimi 'oku tufa ai 'a e fanongonongo tohi 'o e tu'utu'uni ki he taha kole pea 'e ngāue'aki 'a e tu'utu'uni 'i he vaha'a taimi 'oku fakamahino pau 'i he tu'utu'uni tuku kehe kapau kuo fakafoki vave 'i he kupu 55.

55 Fakafoki 'o ha tu'utu'uni taautaha

- (1) 'E ngofua ki he Minisita 'i ha 'uhinga fakapotopoto ke fakafoki, kotoa pe konga, ha tu'utu'uni taautaha 'aki hono tufa ha fanongonongo tohi ki he taha kole.
- (2) 'I he taimi 'oku tali ai 'a e lao, pe 'oku fakahoko 'e he Minisita ha tu'utu'uni fakapule'anga 'oku fepaki mo ha tu'utu'uni taautaha lolotonga, kuo pau ke lau 'oku fakafoki 'a e tu'utu'uni taautaha ko ia 'ofangatangata pe ki he me'a 'oku fepaki.
- (3) Kuo pau 'i hono fakafoki ha tu'utu'uni taautaha, kotoa pe konga, ke kamata ngaue'aki –
- (a) 'i hono ngaue'aki 'a e kupu si'i (1), mei he 'aho kuo fakamahino pau 'i he fanongonongo 'o e fakafoki; pe
- (b) 'i hono ngaue'aki 'a e kupu si'i (2), mei he 'aho 'oku ngaue'aki ai 'a e lao pe tu'utu'uni fakapule'anga 'oku fepaki moia.
- (4) Tukukehe 'a e kupu si'i (3)(a), kuo pau ke 'ikai fakafoki ha tu'utu'uni taautaha 'i he kupu si'i (1) kimu'a 'i he 'aho 'e tufa ai 'a e fanongonongo 'o e fakafoki tukukehe kapau ko e fakafoki 'o e tu'utu'uni 'oku lelei ki he taha kuo 'oatu kiaia 'a e tu'utu'uni. (5) Kuo pau ki ha tu'utu'uni taautaha kuo fakafoki ke –
- (a) hokohoko atu hono ngaue'aki ki ha ngaahi ngaue 'a e taha kole na'e kamata kimu'a 'i hono fakafoki 'o e tu'utu'uni; pea
- (b) 'ikai ngaue'aki ki ha ngaahi ngaue 'a e taha kole na'e kamata hili hono fakafoki 'o e tu'utu'uni ki he fakangatangata 'oku fakafoki 'a e tu'utu'uni.

56 Pulusi 'o e ngaahi tu'utu'uni taautaha

- (1) Kuo pau ke pulusi 'e he Minisita ha fanongonongo 'o ha tu'utu'uni taautaha 'i he uepisaiti 'a e Potungaue pe 'i ha nusipepa fakauike 'a ia 'oku tufa 'i Tonga ni tuku kehe 'a e faka'ilonga totonu 'o e taha kole 'a ia 'oku felave'i mo e tu'utu'uni kuo pau ke 'ikai fakaha 'i he pulusi.
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (3), 'e ngofua ki ha taha pē ke fakafalala ki ha tu'utu'uni 'oku pulusi 'i he kupu si'i (1) ko ha fakamatala 'oku ne ha'i 'a e Minisita'o fekau'aki mo hono ngaue'aki 'o e lao ki he pa'anga hu mai

'okufelave'i ki he ngaahi mo'oni'i me'a ko ia 'oku tuku atu 'i he tu'utu'uni mo e vaha'a taimi tukuhau 'oku 'i he tu'utu'uni.

- (3) Kapau kuo fakafoki ha tu'utu'uni taaautaha 'o fakatatau ki he kupu 55, kuo pau ke pulusi 'i he vave taha 'e he Minisita ha fanongonongo 'o e fakafoki 'i he uepisaiti 'a e Potungaue pe 'i ha nusipepa fakauike 'a ia 'oku tufa'i Tonga ni 'o fakahā ai 'oku 'ikai ha'i 'a e tu'utu'uni 'o kamata ngaue'aki mei he 'aho 'oku tu'utu'uni 'i he kupu 55(3).

KONGA 12 – NGAABI FETU'UTAKI, NGAABI FOOMU, MO E NGAABI FANONGONONGO

57 Ngaahi lea faka'ofisiale

Ko e lea faka'ofisiale 'o e ngaahi lao ki he pa'anga hu mai ko e lea faka-Pilitania mo e faka-Tonga pea 'e ngofua ke 'ikai tali 'e he Minisita ha fetu'utaki pe tohi ngaue 'oku 'ikai ke 'i he lea faka'ofisiale.

58 Ngaahi foomu mo e ngaahi fanongonongo, fakamo'oni'i 'o e ngaahi tohi ngaue

- (1) Kuo pau ke fa'u 'e he Minisita ha ngaahi foomu 'oku fakangofua mo ha ngaahi tohi ngaue kehe 'oku fiema'u koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e ngaahi lao ki he pa'anga hu mai 'oku 'ata ki he kakai 'i he ngaahi 'ofisi 'o e Potungaue, pe 'i he meili pe ngaahi founga pehē kehe (kau ai hono faka'ata 'a hono hiki tatau (downloading) mei he uepisaiti 'a e Potungaue) 'i he tu'utu'uni 'a e Minisita.
- (2) Kuo pau ke fakamo'oni'i ha fanongonongo pe tohi ngaue kehe 'oku foaki pe 'oatu 'e he Minisita 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'aki hono fakakau 'a e sila 'o e Potungaue mo e fakamo'oni hingoa 'a e Minisita pe 'ofisa kuo fakamafai, kau ai 'a e sila mo e fakamo'oni hingoa 'i he sipinga faka'elekitulonika.

59 Fakahū 'o e ngaahi tohi ngaue 'i he foomu 'oku fakangofua

- (1) Ko ha tohi ngaue 'oku fakahū 'e ha taha tukuhau 'oku fakahū 'i he foomu 'oku fakangofua kapau ko e tohi ngaue –
- (a) 'oku 'i he foomu kuo fakangofua ki he fa'ahinga makehe ko ia 'o e tohi ngaue;
- (b) 'oku 'i ai 'a e fakamatala (kau ai ha ngaahi tohi ngaue 'oku fakapipiki ai) 'a ia 'oku fiema'u 'i he foomu; pea
- (c) kuo fakamo'oni ki ai 'o hange ko e fiema'u 'a e foomu.

- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (3), kuo pau ke fakahā 'i he vave taha 'e he Minisita ki ha taha tukuhau, 'i he tohi, kapau kuo fakahū 'e he taha tukuhau ha tohi ngaue 'oku 'ikai ke ne fakafiemale'i 'a e kupu si'i (1).
- (3) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'a e Minisita ke ne tali ha tohi ngaue 'oku 'ikai fakahū 'i he foomu kuo fakangofua kapau kuo fakahu 'a e tohi ngaue 'i ha foomu 'oku 'i ai 'a e fakamatala mahu'inga 'oku fiema'u 'i he foomu 'oku fakangofua ki he tohi ngaue.

60 Tufa 'o e ngaahi fanongonongo

- (1) Fakatatau ki he Lao ni, kuo pau ke lau ha fanongonongo pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke tufa atu ki ha taha koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o ha lao ki he pa'anga hu mai kuo tufa totonu ki he taha ko ia kapau –
 - (a) na'e tufa hangatonu ki he taha ko ia;
 - (b) na'e tuku 'i he feitu'u fakapisinisi 'o e taha ko ia pe ko e tu'asila fakamuimuitaha 'a ia kuo fakahā 'i ha fetu'utaki 'a e taha ko ia mo e Minisita;
 - (c) na'e 'ave 'i he meili lesisita ki he feitu'u fakapisinisi 'a e taha ko ia, pe tu'asila fakamuimuitaha 'a ia kuo fakahā 'i ha fetu'utaki 'a e taha ko ia mo e Minisita; pe
 - (d) 'ave faka'elekitulonika ki he taha ko ia 'o fakatatau mo e kupu 61(3) ki he fakamatala fetu'utaki faka'elekitulonika fakamuimuitaha 'a ia kuo fakaha 'i ha fetu'utaki 'a e taha ko ia mo e Minisita.
- (2) Kuo pau ko hono tufaki 'o ha fanongonongo pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke tufa ki ha tokotaha 'a ia 'oku tufa ki he 'ofisa kolo 'i he feitu'u 'oku nofo ai 'a e tokotaha ko ia 'o fakatatau ki he kupu ni ke lau kuo tufa totonu ki he tokotaha ko ia pe ko fe pe 'e mu'omu'a –
 - (a) ko e ma'u mai 'e he Minisita 'a e tohi fakapapau 'a e 'ofisa kolo kuo 'osi tufa 'e he 'ofisa 'a e fanongonongo pe tohi ngaue kehe ki he taha ko ia; pe
 - (b) ko e 'aho hokohoko 'e 30 hili hono tufa 'o e fanongonongo pe tohi ngaue kehe ki he 'ofisa kolo.
- (3) Kuo pau ko e fakalao 'o e tufaki 'o ha fanongonongo pe tohi ngaue kehe 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'e 'ikai ke 'eke'i hili 'a e faipau kakato pe konga ki he fanongonongo.
- (4) 'I he kupu ni, ko e "taha" 'oku kau ai ha fakafofonga pe fakafofonga tukuhau kuo lesisita 'o e taha ko ia.

61 Ngaue'aki 'o e founa tukuhau faka'elekitulonika

- (1) Neongo 'a e ngaahi tu'utu'uni kehe 'o e Lao ni pea koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o ha lao ki he pa'anga hu mai, 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakamafai 'a e

ngaahi me'a ni ke fakahoko faka'elekitulonika 'i ha founa fakakomipiuta pe me'angaue to'oto'o faka'elekitulonika –

- (a) ko e fakahū 'o ha tohi kole ki ha TIN pe lesisita;
 - (b) ko e fakahū 'o ha fakamatala tukuhau pe tohi ngaue kehe;
 - (c) ko e totongi 'o e tukuhau;
 - (d) ko e totongi 'o ha totongi fakafoki 'o e tukuhau;
 - (e) ko e tufa 'o ha tohi ngaue 'e he Minisita;
 - (f) ko e fakahoko 'o ha ngaue pe me'a kehe 'oku fiema'u pe fakangofua ke fakahoko 'i ha lao ki he pa'anga hu mai.
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (4), 'e ngofua ki he Minisita ke tu'utu'uni kuo pau ke fakahoko 'e ha taha 'a e me'a 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (1) faka'elekitulonika 'i hono ngaue'aki 'o ha founa fakakomipiuta pe me'angaue to'oto'o faka'elekitulonika.
- (3) Fakatatau ki he kupu si'i (4), 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakahoko 'a e me'a 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (1) faka'elekitulonika 'i hono ngaue'aki 'o ha founa fakakomipiuta pe me'angaue to'oto'o faka'elekitulonika.
- (4) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (2) mo e (3) ki ha taha tukuhau kapau 'oku fiemalie 'a e Minisita 'oku 'ikai malava 'a e taha tukuhau ke ma'u mai pe fakahoko ha ngaahi fetu'utaki pe ngaahi totongi faka'elekitulonika.
- (5) Ke ta'ofi ha tala'a, kuo pau ki ha fetu'utaki faka'elekitulonika 'oku fakahoko 'e he, pe ki he, Minisita 'o fakatatau ki he kupu si'i (2) pe (3) ke lau ko ha fanongonongo tohi.
- (6) Kuo pau ki ha taha 'oku ne fakahū ha fakamatala tukuhau pea ne totongi 'a e tukuhau faka'elekitulonika 'i he kupu ni ke hokohoko 'ene fakahū 'a e ngaahi fakamatala tukuhau mo totongi 'a e tukuhau 'i he founa ko ia tuku kehe 'o ka fakamafai 'e he Minisita ke ne ngaue'aki ha founa kehe 'o e fakahū pe totongi.

62 'Ikai ke uesia 'e ha fehalaaki 'a e fakalao

Kuo pau ko e fakalao 'o ha tu'utu'uni pe tu'utu'uni 'oku ala vakai'i tukuhau, pe ko ha fanongonongo 'o ha tu'utu'uni pe tu'utu'uni 'oku ala vakai'i tukuhau pe ko ha tohi ngaue kehe 'oku lau na'e fa'u, pe fakahoko 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'e he Minisita 'e 'ikai –

- (a) ke tamate'i pe lau 'oku ta'e'aonga pe 'e ala fakata'e'aonga'i koe'uhi pe ko ha tōnounou fakafouna; pe
- (b) uesia 'e ha hala, fehalaaki, pe 'ikai fakahā ha me'a 'oku hā ai,

kapau ko hono fa'unga mo hono ola 'oku fakatatau ki he lao ki he pa'anga hu mai 'a ia na'e fa'u, foaki, pe fakahoko fakatatau ki ai pea ko e taha 'oku fakafuofua'i pe 'oku 'uhinga ke fakafuofua'i pe uesia 'e he tu'utu'uni pe tohi ngaue, kuo vahe'i ia 'i he tohi 'o fakatatau ki ha mahino 'oku anga maheni.

63 Fakatonutonu 'o e hala

Kapau 'oku 'i ai ha hala 'i ha fanongonongo 'o ha fakafuofua tukuhau pe tohi ngaue kehe kuo tufa 'e he Minisita 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'a ia 'oku hā mai mei he lekooti pea 'oku 'ikai kau 'a e hala 'i ha fakakikihi 'o hono faka'uhinga' 'i 'o e lao pe ngaahi mo'oni' me'a 'o e me'a ko ia, 'e ngofua ki he Minisita, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e fakatonutonu 'a e hala, ke ne fakatonutonu 'a e fakafuofua pe tohi ngaue kehe 'i ha taimi pē ki mu'a pea 'osi 'a e taimi –

- (a) ki ha taha tukuhau pisinisi iiki, ta'u 'e 3 mei he 'aho na'e tufa ai 'a e fanongonongo 'o e fakafuofua tukuhau pe tohi ngaue kehe; pe
- (b) ki ha me'a kehe, ta'u 'e 5 mei he 'aho na'e tufa ai 'a e fanongonongo 'o e fakafuofua tukuhau pe tohi ngaue kehe.

KONGA 13 – PULE'I

VAHE 1 – POTUNGAUE TANAKI PA'ANGA HU MAI MO E TUTE

64 Potungāue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute

- (1) Kuo pau ke fokotu'u ha Potungāue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute 'i he malumalu 'o e tu'utu'uni mo e pule'i 'a e Minisitā ki he Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute.
- (2) Kuo pau ke tokanga'i 'e he Minisita 'a e –
 - (a) langa fakalalakala mo hono fakapapau'i 'a e ngaue'aki lelei fakakatoa 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakapa'anga (fiscal policies)'o e Pule'anga Tonga; mo e
 - (b) fakapapau'i 'a e fengau'e'aki lelei 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue (policies) koe'uhi ko hono tanaki mo tauhi ke tolonga 'o e tukuhau 'i he ngaahi lao ki he pa'anga hu mai.
- (3) Kuo pau ke tokanga'i 'e he CEO 'a e ngaahi ngaue faka'aho mo hono pule'i 'o e ngaahi lao ki he pa'anga hu mai, 'o tokoni ki ai mo e kau Tokoni CEO.

65 Kau 'ofisa tukuhau

- (1) Kuo pau ke fakanofu 'a e kau 'ofisa tukuhau kotoa 'o fakatatau ki he lao pea kuo pau ke ne tui 'a e teunga ngaue faka'ofisiale mo ha kaati faka'ilonga fakangāue 'a e Potungāue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute lolotonga 'a e fakahoko fatongia.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he 'ofisa tukuhau kotoa pē 'a e fuakava 'o e lakanga kuo tu'utu'uni ki mu'a hono fakahoko ha ngaahi fatongia 'i he ngaahi lao ki he pa'anga hu mai, pea 'e ngofua ki ha Fakamaau Polisi ke ne fakahoko 'a e fuakava.

- (3) Kuo pau ke lau ha taha pē 'oku fiema'u 'e he Minisita ke ne fakahoko 'a e fuakava 'o e lakanga kuo tu'utu'uni ko ha 'ofisa tukupau.
- (4) Kuo pau ke 'ikai fakahoko 'e ha 'ofisa tukupau ha mafai, pe fakahoko ha ngafa pe fatongia, 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'a ia 'oku –
 - (a) felave'i mo ha taha 'a ia 'oku pe na'e 'i ai ha va fakataautaha, fakafamili, fakapisinisi, fakalakanga, fakangaue, pe fakapa'anga 'a e 'ofisa tukupau mo ia; pe
 - (b) kau ki ai ha fepaki 'o e kaunga.
- (5) Kuo pau ki ha 'ofisa tukupau ke ne 'ikai –
 - (a) teuteu ha fakamatala tukupau ko e ma'ae taha tukupau pe 'oatu ha fale'i fakatukupau ki ha taha tukupau;
 - (b) ngaue ko ha taha 'akauniteni pe taha fale'i tukupau; pe
 - (c) tali ha ngaue mei ha taha 'oku ne teuteu'i 'a e ngaahi fakamatala tukupau pe 'oatu ha fale'i fakatukupau.

66 Tuku atu 'o e mafai

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne tuku atu, 'i ha tohi, hono ngafa, mafai, pe fatongia kuo foaki ki he Minisita 'i ha lao ki he pa'anga hu mai ki ha 'ofisa tukupau, kehe ange 'a e mafai ko eni ke tuku atu mo e mafai ke kaniseli ha TIN lolotonga mo foaki ha TIN fo'ou 'i he kupu 6(5).
- (2) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha taimi pē, ke tamate'i 'i ha tohi, ha tuku atu mafai 'i he kupu ni.
- (3) Kuo pau ke 'ikai ta'ofi 'e he tuku atu mafai 'oku fakahoko 'i he kupu ni 'a e Minisita mei he fakahoko (performing) pe fakahoko (exercising) ha ngafa, mafai, pe fatongia kuo tuku atu.

67 Malu (Confidentiality)

- (1) Kuo pau ke tauhi malu (confidential) 'e ha 'ofisa tukupau 'a e ngaahi tohi ngaue mo e fakamatala kotoa pe 'oku ma'u, pe 'ilo ki ai, 'a e 'ofisa tukupau fekau'aki mo e fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai.
- (2) Kuo pau ke 'ikai 'i ai ha me'a 'i he kupu si'i (1) te ne ta'ofi ha 'ofisa tukupau mei hono fakahā 'o ha tohi ngāue pe fakamatala ki he ni'ihiko eni –
 - (a) ki ha 'ofisa tukupau kehe koe'uhi ko e ngaahi taumu'a ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue faka'ofisiale;
 - (b) ha 'ofisa Tute koe'uhi ko e ngaahi taumu'a ke fakahoko 'a e ngafa, mafai, pe fatongia 'i he lao ki he Tute;
 - (c) he Fakatonutonu'anga Tukupau pe Fakamaau'anga 'o felave'i mo ha fakatonutonu fakalao 'i ha lao ki he pa'anga hu mai;

- (d) ha taha ngaue 'a e Pule'anga 'i ha potungaue ki he pa'anga hu mai pe sitisitika 'a ia 'oku fiema'u ai ke fakahā 'a e me'a ko ia 'i hono fakahoko 'a e ngaahi ngaue faka'ofisiale 'a e taha ko ia pea ko e fakahā ke 'ikai faka'ilonga'i ha taha pau;
 - (e) he 'Atita Seniale pe ko ha taha kuo fakamafai 'e he 'Atita Seniale 'a ia ko e fakahā 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia faka'ofisiale;
 - (f) he Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu pe ko ha taha pē 'oku fakamafai 'e he Komisiona 'a ia ko e fakahā 'oku fiema'u koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o ha fakatotolo 'o ha ngaahi me'a 'oku tukuaki'i pe mahamahalo'i ko ha anga ta'efaitotonu;
 - (g) ha Komisiona 'oku fokotu'u 'i he Lao ki he Ngaahi Komisoni 'a e Tu'i pe ko ha taha 'oku fakamafai 'e he Komisiona kapau 'oku fiema'u 'a e fakahā ko ia ki he ngaahi taumu'a 'o ha faka'eke'eke 'oku kamata'i 'i he lao ko ia;
 - (h) he ma'u mafai taau 'o e pule'anga 'o ha fonua muli 'a ia kuo hū 'a Tonga ki ha aleapau mo ia 'a ia 'oku tu'utu'uni ki he fakafetongi fakamatala, 'o fakangatangata pe 'i he konga 'oku fakangofua 'i he aleapau ko ia;
 - (i) he 'Ateni Seniale pe ko ha taha 'oku fakamafai 'e he 'Ateni Seniale 'a ia ko e fakahā 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'a e ngaahi ngaue faka'ofisiale;
 - (j) ha taha ngaue ma'ae Pule'anga pe Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'a ia 'oku fe'unga ai ke fakahā 'a e me'a ko ia 'i hono fakahoko 'a e ngaahi ngaue faka'ofisiale; pe
 - (k) ha taha kehe fakataha mo e fakangofua tohi 'o e taha 'oku felave'i mo e tohi ngaue pe fakamatala.
- (3) Kuo pau ke fakangofua ha taha tukupau ke ne toki fakahā pē ha tohi ngaue pe fakamatala 'i he kupu si'i (2) ki he ngata'anga fe'unga 'oku fiema'u ke lava'i ai 'a e taumu'a 'a ia 'oku fakangofua ai 'a e fakahā.
- (4) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) ki ha taha 'oku ne ma'u ha tohi ngaue pe fakamatala 'i he kupu si'i (2) 'o hangē pē ko ha 'ofisa tukupau 'a e taha ko ia.
- (5) 'I he kupu ni, "ofisa tukupau" 'oku kau ai –
- (a) 'a e Minisita pe ko ha Minisita ki mu'a;
 - (b) ha taha 'oku ngaue ma'ae pe fakangaue'i 'e he Potungaue 'i ha fa'ahinga tu'unga;
 - (c) ha 'ofisa tukupau, taha ngaue, pe taha ngaue aleapau ki mu'a 'a e Potungaue; pe
 - (d) ha 'ofisa polisi 'oku ne fakahoko fatongia 'i he Lao ni.

VAHE 2 – FAKATONUTONU'ANGA TUKUHAU

68 Fokotu'u 'o e Fakatonutonu'anga

Kuo pau ke fokotu'u ha Fakatonutonu'anga Tukahau ke ne vakai'i 'a e ngaahi tohi kole ke vakai'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'e ala 'eke'i.

69 Fa'unga 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau

- (1) 'Oku kau ki he Fakatonutonu'anga Tukahau 'a e kau memipa ko 'eni –
 - (a) Palesiteni ke fokotu'u pea fakanofu 'e he 'Eiki Fakamaau Lahi 'o Tonga mei he Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi;
 - (b) ko ha fakafofonga lao, 'oku ne ma'u 'a e tu'unga ko e Fakafofonga Ma'olunga, kuo fokotu'u pea fakanofu ia 'e he Kautaha 'o e Kau Fakafofonga Lao 'a Tonga; pe
 - (c) ko ha tauhi tohi ma'olunga, kuo fokotu'u pea fakanofu 'e he Kautaha 'o e Kau Tauhi Tohi 'a Tonga.
- (2) Kuo pau ke ma'u 'e he kau memipa 'o e Fakatonutonu'anga 'a e Lakanga –
 - (a) ko e Palesiteni 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau lolotonga 'a 'ene hoko ko e Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi; pea
 - (b) ko e memipa 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau ki ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e 3 pea kuo pau ke ngofua ke toe fakanofu ia ki ha toe vaha'ataimi pehe 'e taha pe.
- (3) Kuo pau ke 'ikai fakanofu 'a e ni'ihi ko 'eni ko ha memipa 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau –
 - (a) ko ha taha 'oku mo'ua hulu kuo te'eki faka'ataa;
 - (b) ko ha taha kuo halaia ki ha hia 'i ha lao tanaki pa'anga, kuo ala mo'ua ki ha mo'ua pe 'oku fakahoko ki ai ha tohi fakaha;
 - (c) ko ha taha kuo halaia ki ha hia hiamatea; pe
 - (d) 'oku lolotonga ngaue fakapule'anga pe ko e Minisita.

70 Founa ngaue 'i he Fakatonutonu'anga Tukahau

- (1) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e Fakatonutonu'anga Tukahau ki he ngaahi founa ngaue ke ngaue'aki 'i he ngaahi fakataha 'a e Fakatonutonu'anga Tukahau.
- (2) Kuo pau ke tauhi 'e he Fakatonutonu'anga Tukahau 'a e ngaahi lekooti 'a 'ene ngaahi fakataha.

71 Tu'utu'uni 'a e Fakatonutonu'anga Tukahau

- (1) Kuo pau ki he Fakatonutonu'anga Tukahau –
 - (a) kapau ko ha me'a ke vakai'i ha tu'utu'uni ki he launga, ke fakahoko ha tu'utu'uni 'i hono tuku atu 'i he kupu 22; pe
 - (b) kapau ko ha me'a ki ha tu'utu'uni 'oku ala 'eke'i kehe, ke fakahoko ha tu'utu'uni ke fakapapau'i, liliu, pe tuku ki he tafa'aki 'a e tu'utu'uni.
- (2) Kuo pau ki he Fakatonutonu'anga Tukahau ke –
 - (a) fakahoko 'a e tu'utu'uni tohi ki ha kole ke vakai'i 'i he vave taha 'e ala lava hili 'a hono fakakakato 'a e hopo; mo
 - (b) tuku atu ha tatau 'o 'ene tu'utu'uni ke tufa ki he ongo fa'ahi 'o e fakatonutonu fakalao 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 7 'i hono fakahoko 'o e tu'utu'uni.
- (3) Kuo pau ke kau 'i he tu'utu'uni 'i he kupu si'i (2) 'a e ngaahi 'uhinga 'a e Fakatonutonu'anga Tukahau ki he tu'utu'uni mo e ngaahi me'a kuo ne ma'u fekau'aki mo e ngaahi fehu'i mahu'inga mo ha lau ki he fakamo'oni pe ha to e me'a mahu'inga kehe 'a ia na'e makatu'unga ai 'a e ngaahi tu'utu'uni.
- (4) Fakatatau ki he kupu si'i (6), kuo pau ko e tu'utu'uni kotoa pē 'a e Fakatonutonu'anga Tukahau ko e lekooti 'oku 'atā ki he kakai.
- (5) Kuo pau ke ma'u 'i he fakatonutonu fakalao 'i he fakamaau'anga 'a e tatau 'o ha tu'utu'uni kuo fakamo'oni 'i 'o fakatatau ki he kupu 49 'o e Lao ki he Fakamo'oni.
- (6) Kuo pau ki he Fakatonutonu'anga Tukahau mo e Potungaue ke fakapapau'i, 'i hono tuku atu ha fakamatala pe fakangofua hono ma'u 'o e fakamatala 'i he kupu si'i (4) –
 - (a) kuo pau ke 'oua 'e fakahā 'a e taha kole mo e ngaahi me'a fekau'aki mo ia mo ha toe taha kehe; pea
 - (b) 'oku 'ikai fakahā 'a e ngaahi fakapulipuli fefakatau'aki pe ha fakamatala malu (confidential) kehe.

72 Pule'i 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau

- (1) Kuo pau ke tokanga'i 'e he Palesiteni 'a hono pule'i 'o e ngaahi me'a fakangaue 'o e Fakatonutonu'anga Tukahau.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he Potungaue 'a e ngaahi fatongia fakasekelitali 'o e Fakatonutonu'anga.
- (3) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ki he ngaahi me'a fakangaue 'oku felave'i mo e ngaahi ngaue 'a e Fakatonutonu'anga, kau ai 'a hono tufa 'o e ngaahi tohi ngaue, feitu'u 'o e hopo, mo e ngaahi fakamole.

VAHE 3 – LESISITA 'O E NGAHI FAKAFOFONGA TUKUHAU

73 Tohi kole ki ha lesisita fakafofonga tukuhau

- (1) 'E ngofua ki ha tokotaha, kautaha kaungā ngaue pisinisi, pe kautaha 'oku faka'amu ke 'oatu ha ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau ke kole ki he Minisita ke lesisita ko e fakafofonga tukuhau.
- (2) Kuo pau ki ha tohi kole 'i he kupu si'i (1) ke 'i he foomu 'oku fakangofua pea 'ave fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) 'I he Vahe ni, "ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau" 'oku 'uhinga ki he –
 - (a) teuteu'i 'o e ngaahi fakamatala tukuhau ma'ae kau tukuhau;
 - (b) teuteu'i 'o e ngaahi fanongonongo launga ma'ae kau tukuhau;
 - (c) 'oatu 'o e fale'i ki he kau tukuhau 'i he tohi kole 'o e ngaahi lao ki he pa'anga hu mai;
 - (d) fakafofonga'i 'o e kau tukuhau 'i he'enua ngaahi fengaue'aki mo e Potungaue; pe
 - (e) ngaue 'o ha pisinisi felave'i mo ha tukuhau ma'ae kau tukuhau mo e Potungaue.

74 Lesisita 'o e kau fakafofonga tukuhau

- (1) Kapau ko e taha taautaha 'a e taha kole 'i he kupu 73, kuo pau ke lesisita 'e he Minisita 'a e taha kole kapau 'oku ne fiemalie ko e taha kole ko e taha 'oku fe'unga mo taau ke ne 'oatu 'a e ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau.
- (2) Kapau ko e taha kole 'i he kupu 73 ko ha kautaha kaungā ngaue pisinisi, kuo pau ke lesisita 'e he Minisita 'a e taha kole kapau 'oku ne fiemalie –
 - (a) ko e taha kaunga tonu, pe taha ngaue 'a e kautaha kaungā ngaue pisinisi ko ha taha 'oku fe'unga mo taau ke ne 'oatu 'a e ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau; pea
 - (b) ko e taha kaunga tonu kotoa pē 'i he kautaha kaungā ngaue pisinisi 'oku ongoongo lelei, faitotonu, mo 'ulungaanga lelei.
- (3) Kapau ko ha taha kole 'i he kupu 73 ko ha kautaha, kuo pau ke lesisita 'e he Minisita 'a e taha kole kapau 'oku ne fiemalie ko e –
 - (a) taha ngaue 'o e kautaha ko ha taha fe'unga mo taau ke 'oatu 'a e ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau; mo e
 - (b) talekita kotoa pe, pule, pe ha 'ofisa pule 'o e kautaha ko ia 'oku ongoongo lelei, faitotonu, mo 'ulungaanga lelei.

- (4) Kuo pau ko ha makatu'unga 'o e lesisita 'i he kupu ni, kuo pau ke 'i ai ha 'ofisi 'a e fakafofonga tukuhau 'i Tonga ni tuku kehe 'o ka fakangofua 'e he Minisita 'a e fakafofonga tukuhau, 'i he fanongonongo tohi, ke 'oatu ha ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau 'i Tonga 'i ha 'ofisi 'oku tu'u 'i muli.
- (5) 'E ngofua ke 'oatu 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ha ngaahi fakahinohino ki hono fakapapau'i 'a e fe'unga mo taau ha taha ke fakahoko ha ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau mo hono fili 'e he ngaahi kautaha kaungā ngaue pisinisi mo e ngaahi kautaha 'a e kau ngaue ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakafofonga tukuhau.
- (6) Kuo pau ke kei 'aonga 'a e 'uluaki lesisita 'o ha taha ko e fakafofonga tukuhau ki ha vaha'a taimi 'o kamata ngaue'aki mei he 'aho 'o e lesisita pea ngata 'i he 'aho 30 'o Sune ka hoko mai pea 'e malava pē ke toe fakafo'ou 'i he kupu 75.
- (7) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki ha taha kole 'i he kupu 73 ha fanongonongo, 'i he tohi, 'a e tu'utu'uni ki he tohi kole.

75 Fakafo'ou 'o e Lesisita

- (1) 'E ngofua ke kole 'e ha fakafofonga tukuhau ki he Minisita ke fakafo'ou 'a e lesisita 'o e fakafofonga tukuhau ko ia.
- (2) Kuo pau ko ha kole 'i he kupu si'i (1) –
 - (a) ke 'i he foomu 'oku fakangofua pea 'oatu fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni; pea
 - (b) fakahū ki he Minisita kimu'a 'i he 'aho 7 'o Sune 'o e ta'u kotoa pe 'i ha 'aho 'amui ange 'a ia 'e fakangofua 'e he Minisita.
- (3) Kuo pau ke fakafo'ou 'e he Minisita 'a e lesisita 'o ha fakafofonga tukuhau kuone 'oatu ha kole 'i he kupu si'i (1) kapau 'oku kei fakakakato 'e he fakafofonga tukuhau 'a e ngaahi tu'unga 'o e lesisita 'i he kupu 74.
- (4) Kuo pau ke 'aonga 'a e fakafo'ou 'o e lesisita 'o e fakafofonga tukuhau kae 'oua kuo a'u ki he 'aho 30 'o Sune 'o e ta'u 'e taha pea 'e malava ke fakafo'ou 'o fakatatau ki he kupu ni.
- (5) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki ha taha kole 'i he kupu si'i (1) ha fanongonongo, 'i he tohi, 'a e tu'utu'uni ki he kole.

76 Ngaahi fetu'utaki mo e Minisita 'e he kau fakafofonga tukuhau kuo lesisita

- (1) Kuo pau ke lau 'a e taha tukuhau 'i he taimi 'oku fakahū 'e ha fakafofonga tukuhau kuo lesisita ha fakamatala tukuhau pe tohi ngaue kehe ki he Minisita ma'ae taha tukuhau, kuo ne fakahū 'a e fakamatala pe tohi ngaue kehe.
- (2) Neongo 'a e kupu si'i (1), 'i he taimi kuo fakahu ai ha fakamatala tukuhau pe tohi ngaue kehe 'e ha fakafofonga tukuhau kuo lesisita ki he Minisita 'a ia 'oku

loi pe takihala 'i ha me'a mahu'inga pea kuo fakamo'oni'i ko e hala 'a e fakafongonga tukuhau kuo lesisita, kuo pau ke lau 'a e fakamatala tukuhau pe tohi ngaue kehe 'o hange pē kuo fakahū 'e he fakafongonga tukuhau kuo lesisita.

77 Fakangatangata ki hono 'oatu 'o e ngaahi ngaue fakafongonga tukuhau

- (1) Fakatatau ki he kupu si'i (2), ko ha taha, kehe ange mei ha fakafongonga tukuhau kuo lesisita, kuo pau ke 'ikai –
 - (a) fakafongonga'i ha taha kehe 'o hange ko e taha fakafongonga tukuhau 'o e taha ko ia; pe
 - (b) fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'o ha taha fakafongonga tukuhau ki ha taha kehe kene fakafetongi 'aki ha totongi pe ha monu'ia kehe.
- (2) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) ki ha –
 - (a) fakafongonga lao 'oku ne 'oatu ha ngaahi ngaue fakafongonga tukuhau 'i he'ene fakahoko 'a e ngaue fakalao, kehe ange mei he ngaahi ngaue 'oku fakamahino pau 'i he palakalafi (a) 'o e 'uhinga'i lea 'o e "ngaahi ngaue fakafongonga tukuhau" 'i he kupu 73; pe
 - (b) ko ha taha ngaue 'o ha taha tukuhau pe fakafongonga tukuhau kuo lesisita 'i he angamaheni 'o e ngaue.
- (3) 'I he kupu ni, ko e "fakafongonga lao" 'oku ne ma'u 'a e 'uhinga 'i he Lao ki he Kau Fakafongonga Lao 1989.

78 Kaniseli 'o e lesisita fakafongonga tukuhau

- (1) Kuo pau ke fakahā 'e ha fakafongonga tukuhau kuo lesisita ki he Minisita, 'i he tohi, 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 7 mei he 'aho na'e ngata ai 'a e fakakakato 'o e ngaahi tu'unga ki he lesisita 'i he kupu 74.
- (2) 'E ngofua ke kole ha fakafongonga tukuhau kuo lesisita ki he Minisita, 'i he tohi, ke kaniseli 'a e laiseni 'a e fakafongonga kapau 'oku 'ikai ke toe loto 'a e fakafongonga ke ngaue ko ha fakafongonga tukuhau kuo lesisita.
- (3) Kuo pau ke kaniseli 'e he Minisita hono lesisita 'o ha fakafongonga tukuhau kapau–
 - (a) 'oku 'ikai mo'oni ha me'a mahu'inga ha fakamatala tukuhau kuo teuteu'i mo fakahū atu 'e he fakafongonga tukuhau, tuku kehe ka fakamo'oni'i 'e he fakafongonga tukuhau ki he fiemalie 'a e Minisita na'e 'ikai tupunga 'eni mei ha loto ki ai pe ta'etokoanga 'a e fakafongonga tukuhau;
 - (b) 'oku 'ikai ke kei fakakakato 'e he fakafongonga tukuhau 'a e ngaahi makatu'unga 'o e lesisita 'i he kupu 74;

- (c) kuo ngata 'a e lesisita 'o e fakafofonga tukuhau pea kuo te'eki ai ke fakahū 'e he fakafofonga ha tohi kole ke fakafou 'a e lesisita 'i he kupu 75;
- (d) kuo 'ikai ke toe fakahoko 'e he fakafofonga tukuhau 'a 'ene ngaue fakapisinisiko ha fakafofonga tukuhau 'o kau ai, kapau ko ha kautaha pe kautaha kaungā ngaue pisinisi, 'i he taimi 'oku 'ikai ke toe hoko atu ai (exist)'a e kautaha pe kautaha kaungā ngaue pisinisi; pe
- (e) kuo kole 'a e fakafofonga tukuhau ki hono kaniseli 'o e lesisita 'i he kupu si'i (2).
- (4) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita, ha fanongonongo, 'i he tohi, 'o ha tu'utu'uni ke kaniseli ha lesisita 'o ha fakafofonga tukuhau.
- (5) Fakatatau ki he kupu si'i (6), kuo pau ke kamata 'a hono kaniseli 'a e lesisita 'o e fakafofonga pe ko fe pe 'e mu'omu'a –
 - (a) 'a e 'aho 'oku 'ikai ke toe hoko atu ai 'a e pisinisi fakafofonga tukuhau 'a e fakafofonga tukuhau; pe
 - (b) ko e 'aho hokohoko 'e 60 hili 'a e 'aho kuo ma'u ai 'e he fakafofonga tukuhau 'a e fanongonongo 'o e kaniseli.
- (6) Ko ha fakafofonga tukuhau kuo 'oatu ki ai ha fanongonongo 'o e tu'utu'uni ke kaniseli 'a e lesisita 'o e fakafofonga tukuhau ko ia kuo ne kole ki he Fakatonutonu'anga Tukuhau ke vakai 'i 'a e tu'utu'uni, 'e ngofua ke tu'utu'uni 'a e Fakatonutonu'anga ko e tu'utu'uni ke kaniseli kuo pau ke kamata ngaue'aki peia kapau ko e tu'utu'uni 'a e Minisita ke kaniseli 'a e lesisita 'o e fakafofonga tukuhau kuo fakapapai'i 'e he Fakatonutonu'anga .

KONGA 14 – NGAHI TAUTEA FAKANGAUE MO E NGAHI HIA TUKUHAU

VAHE 1 – NGAUE'AKI 'O E KONGA 14

79 Ngaahi tu'utu'uni fakalukufua ki he ngaahi tautea fakangaue mo e ngaahi hia tukuhau

- (1) Kuo pau ke 'ikai kaunga ha taha ki he fakatou'osi 'o hono hilifaki 'o ha tautea mo e faka'ilo ki ha hia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai ki ha ngaue tatau kuo fakahoko pe 'ikai fakahoko.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita ke ne tu'utu'uni kapau kuo fakahoko pe 'ikai fakahoko 'e ha taha ha ngaue 'a ia 'e ala mo'ua ki ai 'a e taha ko ia, 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, ki hono hilifaki 'o e tautea mo hono faka'ilo ki ha hia fakatou'osi, ke ne tufa ha fanongonongo 'o e fakafuofua 'o e tautea pe ko hono faka'ilo 'a e hia.

- (3) Kuo pau ki he Minisita 'i he taimi kuo totongi ha tautea 'e ha taha 'i he lao ki he pa'anga hu mai, 'o fekau'aki mo e fakahoko 'o e ngaue tatau pe 'ikai, 'oku kamata 'e he Minisita ha faka'ilo ki ha hia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, ke ne totongi fakafoki 'a e tautea ki he taha ko ia 'o fakatatau ki he kupu 44(3) mo e (4) pe tamate'i 'a e faka'ilo.
- (4) Kuo pau ke toki ngaue'aki 'a hono 'oatu 'o ha fanongonongo fakalahi 'i he kupu 106 ki ha hia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai kae 'ikai ki ha tautea 'oku hilifaki 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, neongo 'e ngofua ki he Minisita ke ne fakasi'isi'i 'a e tautea, kakato pe kongā, 'o fakatatau ki he kupu 91

VAHE 2 – NGAahi TAUTEA FAKANGAUE

80 Ngaahi tautea fakangaue felave'i mo e ngaahi TIN

- (1) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga lelei, 'oku 'ikai kole ha TIN 'a ia 'oku fiema'u 'i he Lao ni ki ha tautea 'i he mahina taki taha pe kongā 'o ha mahina ki he vaha'a taimi –
- (a) 'oku kamata mei he 'uluaki mahina na'e fiema'u ai 'a e taha ko ia ke ne kole ha TIN 'o kau ai ha tohi kole ha taha pule ngaue ha TIN ki ha taha ngaue fo'ou; pea
- (b) ngata 'i he 'uluaki hoko pē 'o e mahina ki mu'a –
- (i) 'a e mahina 'oku fakahū atu ai 'e he taha ko ia ha tohi kole ki ha TIN; pe
- (ii) mahina 'oku foaki ai 'e he Minisita ki he taha pe taha ngaue 'a e taha ha TIN 'i he tu'utu'uni pe 'a e Minisita.
- (2) Kuo pau ko e mahu'inga 'o e tautea 'i he kupu si'i (1) –
- (a) ki ha taha ngaue, ko e \$10 ki he mahina taki taha pe kongā 'o ha mahina 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1);
- (b) ki ha pule ngaue 'oku tu'utu'uni 'i he kupu 3(3) ke kole ki ha TIN ma'a ha taha ngaue –
- (i) ki ha pule ngaue 'oku totongi mo'ua tukupau pisinisi iiki, ko e \$30 ki he mahina taki taha pe kongā mahina 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1) 'a ia 'e ala ngaue'aki ki he ngaahi tohi kole 'a e pule ngaue ki he ngaahi TIN 'a e taha ngaue; pe
- (ii) ki ha pule ngaue, ko e \$50 ki he mahina taki taha pe kongā 'o ha mahina kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1) 'a ia 'e ala ngaue'aki ki he ngaahi tohi kole 'a e pule ngaue ki he ngaahi TIN 'a e taha ngaue; pe

- (c) ki ha taha 'oku totongi mo'ua tukupau pisinisi iiki, \$30 ki he mahina taki taha pe konga mahina 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1); pe
- (d) ha taha kehe, ko e \$50 'i he mahina taki taha pe (3) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga lelei, 'oku 'ikai kole ke kaniseli ha TIN 'a ia 'oku fiema'u 'i he Lao ni ki ha tautea 'i he mahina taki taha pe konga 'o ha mahina ki he vaha'a taimi –
 - (a) 'oku kamata mei he 'uluaki mahina na'e fiema'u ai 'a e taha ko ia ke ne kole ke kaniseli 'a e TIN; mo
 - (b) 'o ngata ki he mahina kimu'a pe ko fe pe 'e mu'omu'a –
 - (i) 'a e mahina 'oku fakahū atu ai 'e he taha ko ia ha tohi kole ke kaniseli 'a e TIN; pe
 - (ii) 'a e mahina na'e kaniseli ai 'a e TIN 'a e taha ko ia 'i he tu'utu'uni pē 'a e Minisita.
- (4) Kuo pau ko e mahu'inga 'o e tautea 'i he kupu si'i (3) –
 - (a) ki ha taha ngaue, ko e \$10 ki he mahina taki taha pe konga 'o ha mahina 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (3);
 - (b) ki ha taha kehe, ko e \$50 ki he mahina taki taha pe konga 'o ha mahina 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1).
- (5) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku 'ikai ke ne fakahā ha liliu 'i he ngaahi tu'unga 'o hange kuo tu'utu'uni 'i he kupu 4(6) ki ha tautea 'oku tatau ki ha –
 - (a) taha 'oku totongi mo'ua tukupau pisinisi iiki, \$30 ki he 'ikai fakahā taki taha; pe
 - (b) taha kehe; \$50 ki he 'ikai fakahā taki taha.
- (6) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku ne maumau'i 'a e kupu 5(1) ki ha tautea \$300 ki he maumau taki taha.
- (7) Kuo pau 'e ala mo'ua ha taha 'oku ne maumau'i 'a e kupu 5(2) ki ha mo'ua ki he \$300 ki he maumau taki taha.
- (8) Tuku kehe 'o ka ngaue'aki 'a e kupu 5(3), kuo pau ke ala mo'ua ha taha ki ha tautea ki he \$500 kapau ko e taha ko ia 'oku ne 'oatu 'a 'ene TIN ke ngaue'aki 'e ha taha kehe.
- (9) Tuku kehe 'o ka ngaue'aki 'a e kupu 5(3), ko ha taha 'oku ne ngaue'aki 'a e TIN 'o ha taha kehe kuo pau ke ala mo'ua ki ha tautea ki he \$500 ki he taimi kotoa pe 'oku ngaue'aki ai 'a e TIN.

81 Tautea ki he 'ikai tauhi 'o e ngaahi lekooti

- (1) Fakatatau ki he kupu ni, kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau 'a ia, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, 'oku ne 'ikai tauhi (maintain) pe tauhi (retain) 'a e ngaahi lekooti 'i hono fiema'u 'i ha lao ki he pa'anga hu mai –

- (a) kapau ko ha me'a na'e 'ikai ke ne fakahoko 'i he 'ilo pau pe ta'etokanga, ki ha tautea 'oku tatau ki he peseti 'e 75 'o e mahu'inga 'o e tukupau 'oku totonu totongi 'e he taha tukupau 'i he lao ki he pa'anga hu mai ki he vaha'a taimi tukupau 'a ia 'oku felave'i mo e 'ikai fakahoko ko ia; pe
- (b) kapau ko ha me'a kehe, ki ha tautea 'oku tatau ki he peseti 'e 5 'o e mahu'inga 'o e tukupau 'oku totonu totongi 'e he taha tukupau 'i he lao ki he pa'anga hu mai ki he vaha'a taimi tukupau 'a ia 'oku felave'i mo e 'ikai fakahoko ko ia.
- (2) Kapau 'oku 'ikai ha tukupau 'oku totonu ke totongi 'e he taha tukupau ki he vaha'a taimi tukupau 'a ia 'oku felave'i mo e 'ikai fakahoko 'oku lau ki ai 'i he kupu si'i (1), kuo pau ko e tautea –
- (a) ki ha taha 'oku totongi tukupau pisinisi iiki, \$100; pe
- (b) ki ha taha kehe, \$500.
- (3) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau 'oku 'ikai ke ne tauhi 'a e ngaahi lekooti 'a ia 'oku fiema'u 'i he Tu'utu'uni 10 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Pa'anga Hu Mai (Totongi Hiki) ki ha tautea 'oku tatau ki he \$500,000.
- (4) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau 'oku 'ikai faipau ki he kupu 8(4) 'o e Lao ni ki ha tautea 'oku tatau ki he \$5,000.
- (5) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau 'oku 'ikai faipau mo e ngaahi fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni 'i he kupu 8(3) ki hono ngaue'aki 'a e me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau ki ha tautea 'oku tatau ki he \$5,000 ki he 'ikai faipau 'i he feitu'u fakapisinisi taki taha 'oku ngaue ai 'a e taha tukupau.

82 Tautea ki he fakahū tomui

Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku 'ikai ke ne fakahū ha fakamatala tukupau pe tohi ngaue kehe 'o hange ko ia ko hono fiema'u 'i ha lao ki he pa'anga hu mai ki ha tautea 'oku tatau –

- (a) ki ha taha totongi tukupau pisinisi iiki, \$100 ki he mahina takitaha pe konga 'o ha mahina 'oku te'eki fakahū atu ai 'a e fakamatala; pe
- (b) ki ha taha kehe, \$300 ki he mahina takitaha pe konga 'o ha mahina 'oku te'eki fakahū atu ai 'a e fakamatala.

83 Tautea ki he totongi tomui

- (1) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau 'oku 'ikai te ne totongi ha tukupau kimu'a 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai, ki he tautea ko e peseti 'e 2 'o e pa'anga tukupau 'oku te'eki ke totongi hili 'a e 'aho 'oku totonu ke totongi ai pea 'i he 'aho hono 28 'o e mahina taki taha hili 'a e 'aho na'e totonu ke totongi ai 'a e tukupau 'oku te'eki ai totongi.

- (2) Kuo pau ke totongi fakafoki ha totongi tautea kuo totongi 'e he taha tukupau 'i he kupu ni ki he tu'unga 'o e pa'anga fekau'aki mo e tautea ko ia kuo fakapapau'i na'e 'ikai totonu ke totongi.
- (3) Kuo pau ko e tautea 'oku hilifaki 'i he kupu ni ko e tanaki ia ki he totongi tupu 'oku ala totongi 'i he kupu 33.
- (4) Kuo pau ke fua 'e he taha ko ia ha tautea 'oku ala totongi 'e ha taha fekau'aki mo ha totongi tomui 'o ha kaungā mo'ua pe ko ha tukupau kuo ta'ofi mei ha totongi 'iate ia pe pea kuo pau 'e 'ikai toe ma'u ia 'e ha taha kehe.
- (5) 'I he kupu ni, ko e "tukupau" kuo pau ke 'ikai kau ai ha tautea.

84 Tautea ki he tonounou 'a e tukupau

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni ki ha taha –
 - (a) 'oku ne fakahoko ha fakamatala ki ha taha tukupau 'oku 'ikai mo'oni pe takihala 'i ha me'a mahu'inga pe 'ikai fakahoko ha fakamatala ki ha 'ofisa tukupau ha me'a (matter) pe me'a (thing) kapau 'oku 'ikai kau ki ai 'oku 'ikai mo'oni pe takihala 'a e fakamatala 'i ha me'a mahu'inga; pea
 - (b) ko e mo'ua tukupau 'o ha taha, pe ko ha taha kehe, 'a ia 'oku fika'i 'i he tu'unga 'o e fakamatala 'oku si'i ange ia 'i he me'a na'e totonu ke 'i ai kapau na'e 'ikai 'a e fakamatala 'oku 'ikai mo'oni pe takihala (ko e faikehekehe 'oku lau ko e "tonounou 'a e tukupau").
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (3) mo e (4), kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e kupu ni ki ha tautea ki he tonounou tukupau 'oku tatau ki he –
 - (a) kapau ko e fakahoko pe 'ikai fakahoko 'o e fakamatala na'e fakahoko 'i he 'ilo pau pe ta'etokanga, peseti 'e 75 'o e tonounou 'a e tukupau; pe
 - (b) kapau ko ha me'a kehe ange, peseti 'e 20 'o e tonounou 'a e tukupau.
- (3) Kuo pau ke fakalahi ha mahu'inga 'o ha tautea ki he tonounou 'a e tukupau 'a ia 'oku hilifaki 'i he kupu si'i (2) ki ha taha 'aki 'a e –
 - (a) poini peseti 'e 10 kapau ko e tohi kole hono ua 'eni 'o e kupu ni ki he taha ko ia; pe
 - (b) poini peseti 'e 25 kapau ko e tohi kole hono tolu eni pe hokohoko mai 'o e kupu ni ki he taha ko ia.
- (4) Kuo pau ke fakasi'isi'i 'a e mahu'inga 'o ha tautea ki he tonounou 'a e tukupau kuo hilifaki 'i he kupusi'i (2) ki ha taha 'aki 'a e ngaahi poini peseti 'e 10 'i he taimi 'oku fakahā tau'ataina 'e he taha ko ia ki he Minisita 'a hono fakahoko pe 'ikai fakahoko 'a e fakamatala 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e kupu ni kimu'a pe ko fe pe 'e mu'omu'a –
 - (a) 'ilo 'e he Minisita 'a e tonounou 'a e tukupau; pe

- (b) kamata 'a hono 'atita'i 'o e ngaahi me'a fakatukuhau 'o e taha 'oku felave'i mo e fakamatala.
- (5) Kuo pau ke 'ikai ala totongi ha tautea ki he tonounou 'a e tukuhau 'i he kupu si'i (2) kapau –
- (a) na'e 'ikai 'ilo pea 'ikai ha 'amanaki fakapotopoto ke 'ilo 'e he taha na'a ne fakahoko 'a e fakamatala 'oku 'ikai mo'oni pe takihala 'a e fakamatala 'i ha me'a mahu'inga;
- (b) fakatatau ki he kupu si'i (6), na'e hoko 'a e tonounou 'a e tukuhau mei hono fakahoko 'e ha taha tukuhau ha tu'unga ala 'eke'i fakapotopoto 'i hono ngaue'aki 'o ha lao ki he pa'anga hu mai ki he ngaahi tu'unga 'a e taha tukuhau 'i hono fakahū atu ha fakamatala fakafuofua tukuhau 'iate ia pe; pe
- (c) ko e 'ikai lava na'e tupunga mei ha hala 'o e ngaue fakakalake pe tatau mo ia, kehe ange mei ha toutou hala 'o e ngaue fakakalake pe tatau mo ia.
- (6) Kuo pau ke 'ikai lau ha tu'unga kuo fakahoko 'e ha taha tukuhau 'i hono fakahoko ha fakafuofua 'iate ia pe 'a ia 'oku ne maumau'i ha tu'utu'uni fakapule'anga 'oku ngaue'aki 'i he kupu 49 pe ko ha tu'utu'uni taautaha 'i he kupu 54 ko ha tu'unga ala 'eke'i fakapotopoto koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu si'i (5)(b) tukukehe kapau ko e tu'utu'uni kuo tali 'oku 'ikai totonu.
- (7) Kuo pau ke 'ikai ta'ofi 'i he kupu si'i (5) 'a hono hilifaki 'o ha totongi tupu ki he totongi tomui koe'uhi ko e tonounou 'a e tukuhau kapau 'e 'ikai totongi 'a e tukuhau 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai.
- (8) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, ko ha fakamatala 'oku fakahoko ki ha 'ofisa tukuhau 'oku kau ai ha fakamatala, 'i he tohi pe lea, 'i ha taha pē 'o e ngaahi tu'unga ko eni –
- (a) 'i ha tohi kole, tohi fakamo'oni, tu'utu'uni, fanongonongo, fakamatala tukuhau, launga, pe ha tohi ngāue kehe kuo fakahū 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, pe ko ha tohi Tute fakahū kuo fakahū atu 'i he lao ki he Tute;
- (b) 'i ha fakamatala kuo 'omai 'i ha lao ki he pa'anga hu mai;
- (c) 'i ha tohi ngaue kuo 'oatu ki he 'ofisa tukuhau 'o kehe ange mei he fakatatau ki he lao ki he pa'anga hu mai;
- (d) 'i ha tali ki ha fehu'i kuo 'eke fekau'aki mo ha taha 'e ha 'ofisa tukuhau; pe
- (e) 'i ha fakamatala ki ha taha kehe 'i he 'ilo pe fakakaukau fakapotopoto ko e fakamatala ko ia 'e fakahoko ia ki ha 'ofisa tukuhau.

85 Tautea ki he fakamatala 'ikai mo'oni pe takihala

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu ni ki ha taha 'oku ne fakahoko ha fakamatala ki ha 'ofisa tukupau 'a ia 'oku 'ikai mo'oni pe takihala 'o hange ko ia 'oku fakamahino pau 'i he kupu 84(1)(a) kae 'ikai hoko ai ha tonounou 'a e tukupau.
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (3), kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku ngaue'aki ki ai 'a e kupu ni ki ha tautea ki ha fakamatala 'ikai mo'oni pe takihala 'a ia 'oku tatau ki he –
 - (a) kapau ko e fakahoko 'o e fakamatala pe 'ikai fakahoko na'e fakahoko 'i he 'ilo pau pe ta'etokanga, \$500; pe
 - (b) kapau ko ha me'a kehe ange, \$300.
- (3) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki ha tautea ki he fakamatala 'oku 'ikai mo'oni pe takihala 'i he ngaahi tu'unga 'oku fakamahino pau 'i he kupu 84(5).
- (4) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu 84(8) ki hono fakapapau'i pe kuo fakahoko 'e ha taha ha fakamatala ki ha 'ofisa tukupau.

86 Tautea ki he sieke 'ikai totongi

- (1) Fakatatau ki he kupu si'i (2), ko ha taha 'oku ne 'oatu ha sieke ki he Potungaue ke totongi ha mo'ua 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'a ia 'oku 'ikai ke ma'u mei ai ha pa'anga mei he pangike kuo pau ke ala mo'ua ki ha tautea 'oku tatau ki he si'i hifo 'o e peseti 'e 100 'o e mahu'inga 'oku fakahā 'i he sieke pe \$2,000.
- (2) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) kapau ko e 'ikai ma'u ha pa'anga mei he sieke ko e fehalaaki 'a e pangike.

87 Tautea ki he kalofi tukupau

Kapau kuo ngaue'aki 'e he Potungaue ha tu'utu'uni kalofi tukupau 'i hono sivi'i 'o ha taha tukupau, kuo pau ke ala mo'ua 'a e taha tukupau ki ha tautea kalofi tukupau ko e \$50,000.

88 Tautea ki he 'ikai faipau mo e founa tukupau faka'elekitulonika

- (1) 'I he taimi 'oku fiema'u 'e he Minisita ha taha tukupau ke ne fakahū ha fakamatala tukupau pe totongi 'a e tukupau faka'elekitulonika 'i he kupu 61(2) kae 'ikai ke ne fakahoko ia, kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita ki he taha tukupau ko ia ha fanongonongo tohi 'o kumi ki he ngaahi 'uhinga 'o e 'ikai ke faipau.
- (2) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha tukupau 'oku 'ikai ke ne 'oatu ha ngaahi 'uhinga fe'unga ki he fiemalie 'a e Minisita koe'uhi ko e 'ikai ke faipau ki hono fakahū atu 'a e fakamatala tukupau pe totongi 'a e tukupau faka'elekitulonika 'i loto 'i he 'aho hokohoko 'e 14 mei he 'aho na'e tufa ai 'a e fanongonongo 'i he kupu si'i (1) ki ha tautea 'oku tatau ki he \$500.

89 Ngaahi tautea ki he tukuhau ngaue'aki

- (1) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku 'ikai ke kole lesisita 'i hono fiema'u 'i he kupu 6(1), (2A) pe (3) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003 ki ha tautea 'oku tatau ki he mahu'inga 'oku ma'olunga ange 'i he –
 - (a) liunga ua 'o e mahu'inga 'o e tukuhau ngaue'aki 'oku ala totongi (kapau 'oku 'i ai) lolotonga 'a e vaha'a taimi 'o kamata 'i he 'aho na'e fiema'u ai 'a e taha ko ia ke kole lesisita kae 'oua kuo fakahū atu 'e he taha ko ia ha tohi kole ke lesisita pe 'oku lesisita 'a e taha ko ia 'e he Minisita 'i he tu'utu'uni pē 'a e Minisita; pe
 - (b) \$1,000.
- (2) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha totongi tukuhau ki ha tautea 'oku tatau ki he \$300 –
 - (a) koe'uhi ko e 'ikai fakahā 'a e tatau mo'oni 'o e tohi fakamo'oni lesisita tukuhau ngaue'aki 'a e taha 'i he feitu'u pisinisi tefito 'a e taha ko ia pea mo e ngaahi tatau faka'ofisiale 'o e tohi fakamo'oni 'i he feitu'u pisinisi kehe kotoa pe 'i hono fiema'u 'i he kupu 7(6) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003.
 - (b) koe'uhi ko e 'ikai ke ne fakahā ha liliu 'i he ngaahi tu'unga 'i hono fiema'u 'i he kupu 7(7) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
 - (c) koe'uhi ko e 'ikai ke ne kole ke kaniseli 'a e lesisita 'i hono fiema'u 'i he kupu 8(1) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
 - (d) koe'uhi ko 'ene kole ke kaniseli 'a e lesisita lolotonga 'oku kei fiema'u ke lesisita; pe
 - (e) koe'uhi ko e 'ikai faipau ki he kupu 8(10)(a) pe (c) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003.
- (3) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha kuo lesisita 'a ia 'oku 'ikai ke ne 'oatu ha 'inivoisi tukuhau ngaue'aki, tali totongi tukuhau ngaue'aki, nouti kuletiti tukuhau ngaue'aki, pe nouti tepiti tukuhau ngaue'aki 'i hono fiema'u 'i he Konga VI 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki ki ha tautea ki he \$500.
- (4) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku ne foaki ha 'inivoisi tukuhau ngaue'aki, tali totongi tukuhau ngaue'aki, nouti kuletiti tukuhau ngaue'aki, pe nouti tepiti tukuhau ngaue'aki 'o kehe ange mei he tu'utu'uni 'i he Konga VI 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003 ki ha tautea 'oku tatau ki he \$500 ki he foaki takitaha.
- (5) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku ne hilifaki 'a e totongi tukuhau ngaue'aki ki ha taha kehe 'i he Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003 'e –
 - (a) fakatatau ki he kupu si'i (6), totongi ki he CEO 'a e mahu'inga 'oku hilifaki 'i he vaha'a taimi 'oku fakahā 'i ha fanongonongo 'o e tu'utu'uni kuo tufa ki he taha 'e he Minisita; mo
 - (b) ha tautea 'oku tatau -

- (i) kapau ko hono hilifaki 'o ha totongi tukuhau ngaue'aki na'e fakahoko 'i he 'ilo pau pe ta'etokanga, peseti 'e 75 'o e tukuhau ngaue'aki na'e hilifaki; pe
 - (ii) kapau ko e hopo kehe ange, peseti 'e 25 'o e tukuhau ngaue'aki na'e hilifaki.
- (6) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e kupu 5(a) ki he tu'unga kuo totongi fakafoki ki he taha kuo hilifaki ki ai 'a e tukuhau ngaue'aki na'e fehalaaki hono hilifaki.
- (7) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku 'ikai kene hilifaki ki ha taha kehe ki he tukuhau ngaue'aki 'a ia 'oku fiema'u 'i he Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003
 -
 - (a) ke totongi ki he Minisita 'a e mahu'inga 'o e tukuhau ngaue'aki na'e totonu ke hilifaki 'o fika'i fakatatau ki he kupu 11(6) 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai 'a ia kuo tu'utu'uni 'i he Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003; pea
 - (b) ki ha tautea 'oku tatau ki he —
 - (i) kapau ko e 'ikai hilifaki na'e fakahoko 'i he 'ilo pau pe ta'etokanga, peseti 'e 75 'o e tukuhau ngaue'aki 'a ia na'e totonu ke hilifaki; pe
 - (ii) kapau ko ha tonounou kehe ange, peseti 'e 25 'o e tukuhau ngaue'aki 'a ia na'e totonu ke hilifaki.

90 Ngaahi tautea kehe

- (1) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku 'ikai ke ne 'oatu ha malu'i 'i hono fiema'u 'e he Minisita 'i he kupu 32 ki ha tautea ki he \$300.
- (2) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha veteki fakalao 'oku 'ikai ke faipau ki he kupu 36 ki ha tautea ki he \$300.
- (3) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku ala mo'ua ke totongi fakakongokonga 'a e tukuhau 'i he kupu 91 'o e Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2017 kapau ko e tukuhau 'oku totonu kealatotongi 'e he taha ko ia ki ha ta'u fakapa'anga 'oku laka hake 'i he mahu'inga 'o e tukuhau kuo fakafuofua 'e he taha ko ia 'e ala totongi ki he ta'u 'aki peseti 'a e 20 pe lahi ange 'o e tukuhau 'oku totonu ke ala totongi 'e he taha ko ia ki he ta'u.
- (4) Ko e tautea 'oku ala totongi 'i he kupusi'i (3) kuo pau ko e peseti 'e 10 'o e mahu'inga 'a ia 'oku laka hake 'aki 'e he tukuhau 'oku totonu ke ala totongi 'a e tukuhau kuo fakafuofua'i ke ala totongi.
- (5) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku 'ikai ke ne fakahā ha tohi fakamo'oni fakatā tukuhau 'oku fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni 'i he kupu 48(1) ki ha tautea 'oku tatau ki he \$1,000.

91 Ngaahi tu'utu'uni fakalukufua felave'i mo e ngaahi tautea fakangaue

- (1) Kuo pau ke fika'i makehe 'a e mo'ua ki ha tautea 'o fakatatau ki he ngaahi kupu taki taha 'i he Vahe ni.
- (2) Kuo pau ki he Minisita –
 - (a) ke ne fakahoko ha fakafuofua 'o e mahu'inga 'o e tautea 'oku totonu ke ala totongi 'e ha taha 'i he Vahe ni; pea
 - (b) tufa ha fanongonongo 'o e fakafuofua ki he taha ko ia 'o fakahā 'a e mahu'inga 'o e tautea 'oku totonu ke totongi pea mo e 'aho 'oku totonu ke totongi ai.
- (3) 'E ngofua ki ha taha 'oku ala mo'ua ke ne totongi ha tautea 'i he Vahe ni ke ne kole, 'i he tohi, ki he Minisita ke fakasi'isi'i 'a e tautea 'oku totonu ke totongi.
- (4) 'E ngofua ki he Minisita 'i he tohi kole 'i he kupu si'i (3) pe 'i he tu'utu'uni pē 'a e Minisita, ke ne fakasi'isi'i, fakakatoa pe konga, ha tautea 'oku ala totongi 'e ha taha.

VAHE 3 – NGAHI HIA TUKUHAU**92 'Ikai tauhi 'a e ngaahi lekooti totonu**

- (1) Ka 'i ai ha taha tukuha 'a ia, 'o 'ikai ha 'uhinga fakapotopoto, 'oku 'ikai ke ne tauhi (maintain) pe tauhi (retain) 'a e ngaahi lekooti 'i hono tu'utu'uni 'e ha lao tukuha 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (2) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau 'oku 'oatu 'e he taha ke fakatau atu ha me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau kapau –
 - (a) ko e taha 'oku 'ikai ko ha taha fakatau atu kuo fakamafai 'i he Ngaahi Tu'utu'uni kuo tu'utu'uni; pe
 - (b) ko e me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau 'oku 'ikai ko ha me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai, pe ko e polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau 'oku 'ikai ko ha polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau kuo fakamafai, 'i he Ngaahi Tu'utu'uni kuo tu'utu'uni.
- (3) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha 'oku ne –
 - (a) fakahu ha fakamatala loi ki ha ngaahi me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau;
 - (b) liliu (tamper) 'a e, pe 'o 'ikai ha fakangofua 'a e Potungaue, liliu (alters) ha me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau pe polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau;
 - (c) fakatupu ke maumau, 'ikai toe ngaue, pe 'ikai lava 'e ha me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau pe polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau ke lekooti 'a e kotoa 'o e fakamatala pa'anga ki he kotoa 'o e ngaahi fehu'aki; pe

- (d) fakatupu ke fakahoko 'e ha me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau pe polokalama me'angaue 'i he taimi 'o e fakatau ha fakamatala pa'anga 'oku hala pe loi ki he Minisita.

93 'Ikai ke fakahū ha fakamatala tukuhau

Ko ha taha tukuhau, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, 'oku 'ikai ke ne fakahū ha fakamatala tukuhau 'i he 'aho 'oku totonu ke fakahū ai, pe 'i loto 'i ha toe taimi 'a ia 'e ngofua ki he Minisita ke ne faka'atā 'i he kupu 11, 'oku ne fakahoko ha hia.

94 Ngaahi hia felave'i mo e tanaki 'o e tukuhau 'oku te'eki totongi

'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto –

- (a) 'oku 'ikai faipau ki ha fanongonongo kuo 'oatu ki he taha ko ia 'i he kupu 35 pe 'ikai faipau ki he kupu 35(8);
- (b) 'oku ne maumau'i 'a e kupu 37(6);
- (c) 'oku 'ikai ke faipau ki ha tu'utu'uni ke tauhi ke tolonga 'a e koloa 'a ia 'oku 'oatu ki he taha ko ia 'i he kupu 40;
- (d) fakahaofi pe feinga ke fakahaofi 'a e koloa 'oku puke 'i he kupu 41 pe fakataui ki he ngaahi fakatonutonu ki he fa'ao fakalao 'i he kupu 42;
- (e) kimu'a, 'i he, pe hili 'a hono fakahoko 'o ha ngaue ki hono puke pe fakatonutonu ki he fa'ao fakalao 'i he kupu 41 pe 42, hae (staves), maumau'i, pe faka'auha 'a e koloa 'oku kaunga ki he ngaahi ngaue pe faka'auha ha ngaahi tohi ngaue 'oku felave'i mo e koloa ko ia ke ta'ofi –
- (i) 'a hono malu'i 'o e koloa; pe
- (ii) 'a e ma'u 'a e fakamo'oni 'o ha hia; pe
- (f) mavahe pe feinga ke mavahe mei Tonga ni 'o maumau ai 'a e fanongonongo tapui ke mavahe 'a ia 'oku foaki 'i he kupu 43.

95 Ngaahi hia felave'i mo e ngaahi mafai fakatotolo

'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto –

- (a) 'oku 'ikai ke ne 'oatu ha me'angaue pe tokoni 'i hono fiema'u 'i he kupu 45(4); pe
- (b) 'oku 'ikai ke faipau ki ha fanongonongo 'i he kupu 46.

96 Ngaahi hia felave'i mo e ngaahi TIN

- (1) Ko ha taha 'oku kole ke kaniseli ha TIN ka 'oku lolotonga mo'ua ki ha tukuhaui 'oku ne fakahoko ha hia.
- (2) Ko ha taha 'oku ne ngaue'aki 'i he 'ilo pau pe founa kākā ha TIN 'oku 'ikai mo'oni 'i ha fakamatala tukuhaui pe tohi ngaue kehe 'oku tu'utu'uni pe ngaue'aki koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o ha lao ki he pa'anga hu mai 'oku ne fakahoko ha hia.
- (3) Kuo pau ke lau ha taha 'oku ne ngaue'aki 'a e TIN 'o ha taha kehe kuo ne ngaue'aki ha TIN 'oku 'ikai mo'oni, tuku kehe 'o ka ngaue'aki 'a e kupu 5(3).

97 Ngaahi lekooti, tohi ngaue, mo e tohi ngaue kākā

- (1) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia –
 - (a) 'oku ne tauhi ha ngaahi lekooti kākā;
 - (b) 'oku ne fa'u ha fakamatala 'i he 'ilo pau pe ta'etokanga 'a ia 'oku lau ki ai 'i he kupu 84(1)(a); pe
 - (c) fakahū ha tohi ngaue kākā ki he Minisita.
- (2) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu 84(8) ki hono fakapapau'i pe kuo fa'u 'e ha taha ha fakamatala 'oku lau ki ai 'i he kupu 84(1)(a).

98 Fakafaingata'ia

- (1) Ko ha taha 'oku ne fakahoko 'i he 'ilo pau 'a hono fakafaingata'ia'i 'o ha 'ofisa tukuhaui 'i he fakahoko 'a 'ene ngaahi fatongia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'oku ne fakahoko ha hia.
- (2) 'I he kupu ni, ko e "'ofisa tukuhaui" 'oku kau ai ha taha 'oku ngaue pe fakangaue'i 'i he Potungaue 'i ha fa'ahinga tu'unga.

99 Ngaahi hia felave'i mo e kau 'ofisa tukuhaui mo e kau ngaue 'o e Potungaue

- (1) 'Oku fakahoko 'e ha 'ofisa tukuhaui ha hia kapau ko e 'ofisa –
 - (a) 'oku ne kole fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu, pe tali 'o felave'i mo ha taha 'o e ngaahi fatongia 'a e 'ofisa, ha totongi pe monu'ia, 'o tataui ai pē pe ko e fakapa'anga pe kehe ange, pe ko ha palomesi pe malu'i ki ha totongi pe monu'ia pehē, kae 'ikai ko ha totongi pe monu'ia na'e totonu fakalao ke ma'u 'e he 'ofisa;
 - (b) 'oku ne kau atu pe loto ki ha fa'ahinga fokotu'utu'u 'a ia 'oku pe 'e malava ke kākā'i ai 'a e Pule'anga 'i ha pa'anga hu mai, pe 'oku maumau ai ha tu'utu'uni 'o ha lao ki he pa'anga hu mai, pe ki hono fakahoko totonu 'o e ngaahi fatongia 'o e 'ofisa;

- (c) 'oku ne fakahoko pe 'ikai fakahoko koe'uhi ke 'oatu ha faingamalie lahi pe lelei ki ha taha kehe;
 - (d) 'oku 'ikai ke ne ta'ofi pe lipooti ki he Potungaue pe ko ha ma'u mafai felave'i kehe, 'a hono fakahoko 'o ha hia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai; pe
 - (e) maumau'i 'a e kupu 65(4) pe (5), pe 67.
- (2) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia –
- (a) 'oku ne fakahoko ke 'ave pe 'ave fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu ki ha 'ofisa tukupau ha totongi pe monu'ia, 'o tatau ai pē pe ko e fakapa'anga pe kehe ange, pe ko ha palomesi pe malu'i ki ha totongi pe monu'ia pehē, kae 'ikai ko ha totongi pe monu'ia na'e totonu fakalao ke ma'u 'e he 'ofisa;
 - (b) 'oku ne fokotu'u atu pe kau atu 'i ha fa'ahinga fokotu'utu'u 'a ia 'oku pe 'e malava ke kākaa'i ai 'a e Pule'anga 'i ha pa'anga hu mai, pe 'oku maumau ai ha tu'utu'uni 'o ha lao ki he pa'anga hu mai, pe ki hono fakahoko totonu 'a e ngaahi fatongia 'a e 'ofisa;
 - (c) 'oku ne fakapuli ko ha 'ofisa tukupau ia;
 - (d) 'oku ne maumau'i 'a e kupu 67(4).
- (3) Kuo pau ke 'ikai ta'ofi ha ngaue 'i he faka'ilo 'o ha 'ofisa tukupau ki ha hia 'i he kupu ni mei hono fakahoko ki he 'ofisa 'i he Ngaahi Tu'utu'uni (Ngaahi Founa Tautea) ki he Ngaue Fakapule'anga 2003.
- (4) 'I he kupu ni, ko e "ofisa tukupau" 'oku kau ai –
- (a) 'a e Minisita; pe
 - (b) ha taha 'oku ngaue pe fakangaue'i 'i he Potungaue 'i ha fa'ahinga tu'unga.

100 Ngaahi hia felave'i mo e Fakatonutonu'anga Tukupau

- (1) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia –
- (a) 'oku ne ngaue'aki ha lea fakamanamana pe ta'efaka'apa'apa ki he Fakatonutonu'anga pe ki ha memipa 'o e Fakatonutonu'anga lolotonga 'a e hopo, pe ki ha memipa 'i ha taimi pe feitu'u kehe 'o felave'i mo ha hopo 'i he Fakatonutonu'anga;
 - (b) 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, 'oku ne ta'ofi ha hopo 'a e Fakatonutonu'anga;
 - (c) 'oku ne fakatupu ha moveuveu pe kau 'i hono fakatupu ha moveuveu 'i he feitu'u 'oku fakahoko ai 'a e Fakatonutonu'anga; pe
 - (d) fakahoko ha ngaue pe me'a te ne, kapau ko e Fakatonutonu'anga ko ha Fakamaau'anga, fakatupu 'a e ta'efaka'apa'apa ki he Fakamaau'anga.

- (2) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia, 'o 'ikai 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto –
- (a) 'oku 'ikai ke ne tali pe 'ikai faipau ki ha tohi fekau ke hā 'i he Fakatonutonu'anga;
 - (b) 'oku 'ikai ke ne tali pe 'ikai fakahoko ha fuakava 'i he Fakatonutonu'anga;
 - (c) 'oku 'ikai ke ne tali pe 'ikai tali ha fehu'i 'oku 'eke fekau'aki mo e taha ko ia lolotonga ha hopo 'a e Fakatonutonu'anga; pe
 - (d) 'oku 'ikai ke ne tali pe 'ikai ke ne fakahā ha tohi, lekooti, pe tohi ngaue ki he Fakatonutonu'anga na'e fiema'u 'a e taha ko ia ke ne fakahā 'i ha tohi fekau na'e 'oatu ki he taha ko ia.
- (3) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia 'oku ne 'oatu ha fakamo'oni 'oku 'ikai mo'oni mo takihala ki he Fakatonutonu'anga.
- (4) 'Oku fakahoko 'e ha memipa 'o e Fakatonutonu'anga ha hia kapau 'oku 'ikai ke ne fakahā ha fepaki 'a 'ene kaunga 'i hono fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni.

101 Ngaahi hia ki he tukuhau ngaue'aki

- (1) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia –
- (a) ke ne kole ke lesisita 'i hono fiema'u 'i he kupu 6(1), (2A) pe (3) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
 - (b) koe'uhi ko e 'ikai fakahā 'a e tatau mo'oni 'o e tohi fakamo'oni lesisita tukuhau ngaue'aki 'a e taha 'i he feitu'u pisinisi tefito 'a e taha ko ia pea mo e ngaahi tatau faka'ofisiale 'o e tohi fakamo'oni 'i he feitu'u pisinisi kehe kotoa pe 'i hono fiema'u 'i he kupu 7(6) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
 - (c) koe'uhi ko e 'ikai ke ne fakahā ha liliu 'i he ngaahi tu'unga 'i hono fiema'u 'i he kupu 7(7) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
 - (d) koe'uhi ko e 'ikai ke ne kole ke kaniseli 'a e lesisita 'i hono fiema'u 'i he kupu 8(1) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
 - (e) koe'uhi ko 'ene kole ke kaniseli 'a e lesisita lolotonga 'oku kei fiema'u ke lesisita; pe
 - (f) 'oku 'ikai ke faipau ki he kupu 8(10)(a) pe (c) 'o e Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003;
 - (g) 'oku ne hilifaki ki ha taha kehe 'a e tukuhau ngaue'aki kehe ange mei he ngaahi tu'unga kuo fakmahino pau 'i he Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki; pe
 - (h) 'oku 'ikai ke ne hilifaki 'a e tukuhau ngaue'aki 'i hono fiema'u 'i he Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki 2003.

- (2) Ko ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu si'i (1)(g) kuo pau ke ala mo'ua ke totongi ki he Minisita 'a e mahu'inga kuo hilifaki 'i he taimi ko ia kuo fakamahino pau 'i ha fanongonongo 'o e fekau kuo 'oatu ki he taha ko ia 'e he Minisita tukukehe kapau kuo totongi fakafoki 'a e mahu'inga ko ia ki he taha na'e hilifaki ki ai.
- (3) Ko ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu si'i (1)(h) kene ala totongi ki he Minisita 'a e mahu'inga 'o e tukuhau ngaue'aki na'e totonu ke hilifaki 'o fika'i fakatatau ki he kupu 11(6) 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003 'i he 'aho na'e totonu ke 'osi ki ai 'a e totongi 'o hange kuo tu'utu'uni 'i he Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003.
- (4) Ko ha taha totongi tukuhau 'oku 'ikai ke ne 'oatu ha 'inivoisi tukuhau ngaue'aki, tali totongi tukuhau ngaue'aki, nouti kuletiti tukuhau ngaue'aki, pe nouti tepiti tukuhau ngaue'aki 'oku tu'utu'uni 'i he Konga VI 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003 'oku ne fakahoko ha hia.
- (5) 'Oku fakahoko 'e ha taha ha hia 'i he taimi kotoa pe 'oku 'oatu ai 'e he taha ha 'inivoisi tukuhau ngaue'aki, tali totongi tukuhau ngaue'aki, nouti kuletiti tukuhau ngaue'aki, pe nouti tepiti tukuhau ngaue'aki 'i hono fiema'u 'i he Konga VI 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003.

102 Ngaahi hia felave'i mo e kau fakafofonga tukuhau

- (1) Ko ha taha 'oku ne maumau'i 'a e kupu 77 'oku ne fakahoko ha hia.
- (2) Ko ha fakafofonga tukuhau kuo lesisita 'oku 'ikai ke ne fakahā ki he Minisita 'i hono fiema'u 'i he kupu 78(1) 'oku ne fakahoko ha hia.
- (3) Ko ha taha fakafofonga tukuhau kuo lesisita 'oku 'ikai ke ne 'oatu ha tohi fakamo'oni, fakamatala pe tu'utu'uni 'i hono fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni kuo fakahoko 'i he kupu 9(6) 'oku ne fakahoko ha hia.

103 Tokoni'i mo kaunga fai 'o ha hia tukuhau

Ko ha taha 'oku ne tokoni, kaunga fai, poupu, faka'ai'ai, pe fakaloto'i ha taha kehe ke fakahoko ha hia ('a ia 'e lau ko e "tefito'i hia") 'i ha lao ki he pa'anga hu mai 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he tautea tatau mo e taha na'a ne fakahoko 'a e hia.

104 Hia 'a e ngaahi kautaha

- (1) 'I he taimi kuo fakahoko 'e ha kautaha ha hia 'i ha lao ki he pa'anga hu mai, kuo pau ke lau kuo fakahoko 'a e hia 'e ha tokotaha, 'i he taimi na'e fakahoko ai 'a e hia na'e –
 - (a) 'ofisa pule ngaue, pe ko e talekita, 'ofisa ma'olunga, pule, sekelitali, pe 'ofisa kehe 'a e kautaha; pe

- (b) ngaue pe taumu'a ke ngaue 'i he tu'unga ko ia.
- (2) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) ki ha taha 'a ia –
 - (a) na'e 'ikai ke loto pe 'ilo ki he hia na'e fakahoko; pea
 - (b) 'i hono fakakaukau'i 'o e natula 'o e ngaahi fatongia 'o e taha ko ia mo e kotoa 'o e ngaahi tu'unga, na'a ne fakahoko 'a e ngaue fakapotopoto kotoa ke ta'ofi 'a hono fakahoko 'o e hia.

105 Ngaahi tautea 'o e ngaahi hia

- (1) Tuku kehe 'o ka ngaue'aki 'a e kupu si'i (2), kuo pau ke ala mo'ua ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he Vahe ni ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai laka hake 'i he \$5,000.
- (2) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha kuo halaia ki ha taha 'o e ngaahi hia ko eni ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 3, pe fakatou'osi –
 - (a) ha hia 'i he kupu 92(1), mo e 101(1),(g) pe (h), kapau kuo fakahoko 'a e hia 'i he 'ilo pau pe ta'etokanga;
 - (b) ha hia 'i he kupu 92(2) pe (3), 94, 96(2), 97, 98, 99, pe 100(3).

106 Fakalahi 'o e ngaahi hia

- (1) Fakatautu ki he kupu si'i (2), 'e ngofua ki he Minisita, 'i he fanongonongo tohi, ('a ia 'e lau ko e "fanongonongo fakalahi") ke ne fakalahi ha hia kuo fakahoko 'e ha taha ('a ia 'e lau ko e "taha faihia") 'i he Vahe ni kapau ko e taha faihia kuo ne –
 - (a) vetehia, 'i ha tohi, ki hono fakahoko 'o e hia; pea
 - (b) loto ke totongi ha mahu'inga 'oku 'ikai laka hake 'i he tautea pa'anga ma'olunga taha 'oku fakamahino pau ki he hia.
- (2) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) ki ha hia kuo fakahoko 'i he kupu 97 pe 99.
- (3) Kuo pau ki ha fanongonongo fakalahi ke –
 - (a) fakamahino pau 'a e hia kuo fakahoko, fakakatoa 'o e pa'anga kuo felotoi ke totongi 'e he taha faihia, mo e 'aho 'oku totonu ke totongi ai;
 - (b) fakamo'oni hingoa ki ai 'a e Minisita mo e taha faihia, pea fakamo'oni ki ai ha 'ofisa tukuhau;
 - (c) fakapipiki atu ai ha tatau 'o e tohi vetehia;
 - (d) tufa ki he taha faihia; pea
 - (e) aofangatuku 'o 'atā ki ha tangi.

- (4) Kuo pau ke 'ikai ala mo'ua 'a e taha faihia kapau 'oku fakalahi 'e he Minisita ha hia 'i he kupu ni, ki ha faka'ilo pe tautea fakangaue koe'uhi ko hono fakahoko pe 'ikai fakahoko 'o e ngaue na'e tupu ai 'a e hia.
- (5) Kuo pau ke ala totongi ha mahu'inga ko ha mo'ua 'i he kupu ni ki he Minisita pea ko e lau 'i he Konga 8, mo e kupu 7 mo e 83 ki he –
 - (a) “tukupau” ‘oku kau ai ‘a e mahu’inga ‘oku ala totongi ‘i ha fanongonongo fakalahi;
 - (b) “tukupau ‘oku te’eki totongi” ‘oku kau ai ha mahu’inga ‘oku fakamahino pau ‘i he palakalafi (a) ‘oku te’eki totongi ‘i he ‘aho ‘oku totonu ke totongi ai; mo e
 - (c) “taha tukupau” ‘oku kau ai ha taha faihia ‘oku ala mo’ua ki ha mahu’inga ‘oku ala totongi ‘i ha fanongonongo fakalahi.

KONGA 15 – NGAHI ME'A KEHE

107 Ngaahi Tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke ne fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ki he –
 - (a) ngaahi me'a 'oku tu'utu'uni ke fakahoko 'i he tu'utu'uni 'i he Lao ni;
 - (b) fakahoko ngaue 'a e Fakatonutonu'anga Tukupau;
 - (c) foaki pea mo e ngaue'aki 'o e ngaahi tohi fakamo'oni faka'atātukupau; mo e
 - (d) fakahoko totonu mo lelei 'a e ngaue 'i he Lao ni.
- (2) Kae 'ikai fakangatangata 'a e ngaue'aki fakalukufua 'o e kupu si'i (1), 'e ngofua ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he kupu si'i ko ia ke –
 - (a) 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku natula fakahaofi pe fakataimi 'i hono fa'u 'a e Lao ni; pe
 - (b) tu'utu'uni ha ngaahi tautea ki hono maumau'i 'o e ngaahi tu'utu'uni.
- (3) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'a e ngaahi tu'utu'uni fakataimi 'oku fa'u 'i loto 'i he mahina 'e 6 hili 'a e kamata ngaue'aki 'o e Lao ni ke ngaue'aki mei he 'aho na'e kamata ngaue'aki ai 'a e Lao ni ka kapau ko e lelei pē ki he kau tukupau.

108 Fakapekia mo e fakahaofi

- (1) 'Oku fakapekia heni 'a e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2002.
- (2) Neongo 'a e kupu si'i (1) pea fakatatau ki he kupu 109, kuo pau ke hokohoko atu 'a hono ngaue'aki 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki

Pa'anga Hu Mai 2002 ki he ngaahi vaha'a taimi tukuhau 'oku ngata kimu'a 'a e kamata ngaue'aki 'o e Lao ni 'i he kupu 1.

109 Fakataimi

- (1) Fakatatau ki he kupu si'i (2), kuo pau ko e ngaahi fokotu'u kotoa pē na'e fakahoko 'i he Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2002, pea 'oku kei ngaue'aki 'i he 'aho 'e ngaue'aki ai 'a e Lao ni, 'e lau ia ko ha ngaahi fokotu'u na'e fakahoko 'i he Lao ni ki he vaha'a taimi 'o e fokotu'u kimu'a.
- (2) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) ki he lakanga 'o e Failesisita 'o e Kau Fakafofonga Tukuhau 'oku fakanofa 'i he kupu 61A 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2002.
- (3) Kuo pau ki ha taha 'oku lesisita ko ha fakafofonga tukuhau 'i he Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2002 'i he taimi 'oku ngaue'aki ai 'a e Lao ni ke hokohoko atu pē 'a hono lesisita 'o a'u ki he 'aho 30 'o Sune ka hoko pea 'e ngofua ki he taha ko ia ke ne kole ke fakafo'ou 'a e lesisita 'o fakatatau ki he kupu 75.
- (4) Fakatatau ki he kupu si'i (5), (6), mo e (7), kuo pau ke ngaue'aki 'a e Lao ni ki hono fakahoko pe 'ikai fakahoko 'o ha ngaue, pe ko ha tu'utu'uni pe tu'utu'uni 'oku ala vakai' i tukuhau kuo fakahoko, ki mu'a 'a e ngaue'aki 'o e Lao ni.
- (5) Kuo pau ko ha tangi pe faka'ilo na'e fakahoko kimu'a 'i he kamata ngaue'aki 'a e Lao ni, 'e kei fakahoko ia 'o hange pē 'oku te'eki ngaue'aki 'a e Lao ni.
- (6) Kuo pau 'e 'ikai ke pehe 'oku fakangofua ha kole, tangi pe faka'ilo ke fakahoko 'i he Lao ni koe'uhi pē ko e mo'oni 'oku fakamahino pau 'a e vaha'a taimi loloa ange 'i he Lao ni, 'i he vaha'a taimi ki ha kole, tangi, pe faka'ilo kuo 'osi 'a hono taimi kimu'a 'i he kamata ngaue'aki 'o e Lao ni.
- (7) 'E ngofua ha mo'ua tukuhau kimu'a 'i he kamata ngaue'aki 'a e Lao ni ke to e tanaki mai 'i he Lao ni, ka 'e 'ikai te ne uesia ha to e 'eke (action) kuo fakahoko ki hano tanaki 'o e tukuhau.
- (8) Kuo pau ke ngaue'aki pe 'a e kupu 90(3) mo e (4) hili 'a e kamata ngaue'aki 'a e Ngaahi Tu'utu'uni kuo fakahoko 'e he Minisita 'i he kupu 91(5) 'o e Lao ki he Tukuhau Pa'anga Hu Mai 2007 'a ia 'oku tu'utu'uni ki hono tanaki 'o e tukuhau pa'anga hu mai 'i he totongi fakakongokonga.

Na'e tali 'e he Fale Alea 'i he 'aho 1 'o Siulai 2021.